

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ VE KÜLTÜREL
GÖRECELİK

Eren BÜYÜKTAŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SERKAN EKİZ

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ VE KÜLTÜREL
GÖRECELİK

Eren BÜYÜKTAŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SERKAN EKİZ

İZMİR – 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/06/2023
Eren Büyüктаş

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İnsan Haklarının Evrenselliği Ve Kültürel Görecelik

Eren Büyüktaş

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anadilim Dalı

İnsan Hakları Hukuku Programı

İnsan hakları, bir düşünce olarak ortaya çıktığı ve hukukun bir alanı haline geldiği dönemden beri belirli bir yeknesak uygulamaya tabi olabilmiş değildir. Bu durumun önüne geçebilmek için gerek kuramsal gerekse kurumsal boyutlarda tartışmalar gerçekleştirilmiştir. İnsan hakları hukuku çerçevesinde gerçekleştirilen ve yeknesak bir uygulama kazandırma amacıyla ortaya çıkan evrensellik ilkesi, insan hakları hukukunun temel taşlarından birisi haline gelmiştir. Evrensellik ilkesi, insan haklarının hukuk içerisinde kurumsal bir yer edinmesi ile paralel olarak kurumsallaşmıştır.

Evrensellik ilkesi, insan hakları hukukunun temel taşlarından biri olmakla birlikte evrensellik ilkesini eleştiren görüşler de mevcuttur. Evrensellik ilkesine karşı olarak ortaya çıkan kültürel görecelik düşüncesi, aynı zamanda evrensellik ilkesinin eleştirisini oluşturmaktadır. Kültürel görecelik düşüncesi ve evrensellik ilkesi arasında yaşanan çatışma etkisini insan hakları metinlerinde göstermektedir. Bu çatışma insan hakları açısından incelemeyi gerektirmektedir. İnsan hakları, hukukun kapsamı son derece geniş bir alanına karşılık geldiğinden kültürel görecelik ve evrensellik ilkesinin incelenmesi aynı zamanda insan hakları hukukunun gelişimine katkı sağlayabilmek amacı taşımaktadır. Nitekim ana konusu insan olan insan hakları, teorik ve pratik çatışmalara maruz kaldıkça bu çatışmadan en çok etkilenenler yine insanlar olmaktadır.

Bu çalışmada, evrensellik ilkesinin ve kültürel görecelik düşüncesinin öncelikle dayandığı teorik temelleri, ardında da hukuk metinlerine pratik düzeydeki yansımaları incelenerek sürmekte olan çatışmanın ortadan

kaldırılabilmesi için bir uzlaş ı sağlanabilmesinin mümkün olup olmadığı irdelenmiştir. Bu kapsamda, günümüz şartlarında kültürel görecelik ve evrensellik ilkesinin hizmet ettiği amaçlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Evrensellik İlkesi, Evrensellik, Kültürel Görecelik, Kurumsallaşma,

ABSTRACT
Master's Thesis
Universality of Human Rights And Cultural Relativism
Eren Büyüktas

Dokuz Eylül University
Graduate School Of Social Science
Department Of Public Law
Human Rights Law Program

Since the time when human rights emerged as an idea and became an area of law, it has not been subject to a certain uniform application. In order to prevent this situation, discussions were held in both theoretical and institutional dimensions. The principle of universality, which was realized within the framework of human rights law and emerged with the aim of gaining a uniform application, has become one of the cornerstones of human rights law. The principle of universality has been institutionalized in parallel with the institutionalization of human rights within the law.

Although the principle of universality is one of the cornerstones of human rights law, there are also opinions that criticize the principle of universality. The idea of cultural relativism, which emerged against the principle of universality, also constitutes a critique of the principle of universality. The conflict between the idea of cultural relativism and the principle of universality shows its effect in human rights texts. This conflict requires an examination in terms of human rights. Since human rights correspond to an extremely wide area of law, examining the principle of cultural relativism and universality also aims to contribute to the development of human rights law. As a matter of fact, as human rights, the main subject of which is human, are exposed to theoretical and practical conflicts, people are the people who are most affected by this conflict.

In this study, the necessity to examine whether it is possible to reach a consensus in order to eliminate the ongoing conflict by examining the theoretical foundations of the principle of universality and the thought of cultural relativism,

and then its practical reflections on legal texts were examined. In this context, the aims served by the principle of cultural relativity and universality in today's conditions were revealed.

Keywords: Human Rights, Universality Principle, Universality, Cultural Relativism, Institutionalization.

İNSAN HAKLARININ EVRENSENLLİĞİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL OLARAK İNSAN HAKLARI VE KURUMSAL DÜZENLEMELER

I. TARİHSEL ARKAPLAN VE KURAMSAL ÇERÇEVE	4
A. İnsan Hakları Kuramı	4
B. İnsan Haklarının Kaynağına İlişkin Teoriler	6
1. Doğal Hukuk Teorisi	7
2. Pozitif Hukuk Teorisi	11
3. Hukuki Rasyonalizm Teorisi	12
C. İdeolojilerin İnsan Haklarının Evrenselliği Üzerindeki Etkileri	13
1. Bireyin Hukukun Merkezine Yerleşmesi: Liberal Düşünce Yapısının İnsan Hakları Üzerindeki Etkisi	14
2. Bilimsel Sosyalizmin İnsan Haklarının Gelişimine Katkısı: Eşitlik ve Özgürlük	22
3. Evrensellik İlkesinin Cinsiyet Temelli Ayrımlardan Sıyrılması: Feminizmin Etkisi	24
II. İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI BOYUTLARI	27
A. Genel Olarak	27
B. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	29

C. İnsan Hakları Kuşakları ve İnsan Hakları Evrenselliğine İzdüşümleri	32
1. Genel Olarak	32
2. Hak Kuşakları Arasındaki Çatışma ve Kurumsal Düzlemdeki Yansımaları	35

İKİNCİ BÖLÜM

HUKUKSAL BİR DEĞER OLARAK İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ İLKESİ

I. KAVRAM OLARAK EVRENSELLİK	39
II. EVRENSELLİK İLKESİNİN ANLAMI	40
III. EVRENSELLİK İLKESİNİN HAKLILAŞTIRILMASINA YÖNELİK GÖRÜŞLER	44
IV. EVRENSELLİK İLKESİNİN KURUMSALLAŞMASINA YÖNELİK İLK ADIMLAR	48
A. Genel Olarak	48
B. Evrensellik İlkesinin Uluslararası İnsan Hakları Hukukundaki Görünüm Biçimleri	52
1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Taslak Aşamalarında Evrensellik İlkesi	52
2. İkiz Sözleşmelerde Evrensellik İlkesi	56
3. BM İnsan Haklarına İlişkin Diğer Uluslararası Sözleşmelerinde Evrensellik İlkesi	59
4. Viyana Deklarasyonunda Evrensellik İlkesi	62
C. Bölgesel İnsan Hakları Sözleşmelerinde Evrensellik İlkesi	62
1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	65
2. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi	68
3. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRENSELLİK İLKESİNE İTİRAZ OLARAK KÜLTÜREL GÖRECELİK

I. KÜLTÜREL GÖRECİLİĞİN ANLAMI	71
A. Tarihsel Arka Plan	73
B. Kültürel Göreceliğin Ana Temaları	76
1. Hoşgörü	77
2. Kültürlenme	78
II. KÜLTÜREL GÖRECELİĞİN KURUMSAL GELİŞİMİ	80
A. Amerikan Antropoloji Topluluğu'nun İnsan Hakları Beyanı	81
B. Dünya İnsan Hakları Konferansı Bölgesel Toplantıları Sonuç Bildirileri	86
1. Tunus Bildirisi	86
2. San José Bildirisi	87
3. Bangkok Bildirisi	88
C. Viyana Deklarasyonu	91
D. Kahire Bildirisi	96
III. İNSAN HAKLARININ KÜLTÜREL GÖRECELİK PERSPEKTİFİNDEN	
KAVRANMASI	98
A. Genel Çerçeve	98
B. Kültürel Göreceliğe Dayalı İtirazların Çerçevesi	99
1. Kültürel Görecelik Görüşü Kapsamında Evrenselliğe Karşı Sunulan	
Dört Argüman	100
2. Evrensellik İlkesine Dayalı Karşı Tezler	104
IV. KÜLTÜREL GÖRECELİK TÜRLERİ	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EVRENSELLİK İLKESİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK İDDİALARINI
UZLAŞTIRMANIN MÜMKÜN OLUP OLMADIĞI SORUNU

I. KÜLTÜRE DUYARLI EVRENSELLİK	113
II. EVRENSELLİK İLKESİNE DUYARLI OLMAYAN KÜLTÜR: SİYASİ BİR TERCİH	120
III. KÜLTÜREL GÖRECELİLİĞİN KÖTÜYE KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ÖRNEK: POPÜLİST İKTİDARLAR	124
A. Popülizm	125
B. Popülist İktidarlar	128
C. Popülist İktidarın Kültürel Görecelik Perdesi	129
IV. EVRENSELLİK İLKESİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK ÇATIŞMASININ GÖRÜNÜM BİÇİMLERİ	133
A. Kırılgan Gruplar ve Kadınlara Yönelik Zarar Verici Uygulamalar	134
1. Kadın Sünneti	137
2. Sati Geleneği	139
B. Salgın Hastalıklar	142
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	150

KISALTMALAR

AAA	American Anthropology Association
ADO	Amerikan Devletler Organizasyonu
AİHHŞ	Afrika İnsan Ve Halkların Hakları Şartı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AmİHS	Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Sözleşme
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EKSHS	Ekonomik Kültürel ve Sosyal Haklar Sözleşmesi
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
MSHS	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

İnsan hakları, ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde dahi tartışmaların odağında kalan bir düşünce olmuştur. İnsan haklarının tartışılmasına sebep olan ise güç çatışmaları olarak gözlenir. Ekonomik ve siyasi iktidarlar arasındaki güç mücadelesi, insan haklarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. İnsan hakları bir kez kuramsal olarak ortaya çıktıktan sonra hukuk içerisinde kurumsal yapı kazanması ile sonuçlanan gelişmelerden geçmiştir. Bu bakımdan insan hakları gerek kuramsal gerek kurumsal olarak her zaman bir tartışma ve çatışma ortamının içerisinde kalmıştır. İnsan haklarının ortaya çıkışından günümüze kadar geçen sürede insan haklarının varlığı sorgulama dışında kalmış olsa da artık sorgulanan hususlar daha farklıdır.

İnsan haklarının hukuksal ve kurumsal bir yapı kazanması süreci, belirli bir insan hakları yaklaşımının kurumsallaşması sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşıma insan haklarının evrenselliği denmekle birlikte insan hakları hukuku kapsamında hukuksal bir değer olarak da kabul görmüştür. Evrensellik yaklaşımına karşı olarak ise kültürel görecelik yaklaşımı insan hakları bağlamında savunulmuştur. İnsan haklarına bu iki yaklaşımın incelenmesi ve sonuçlarının ortaya konması gerekmektedir. Özellikle bu iki kavramın insan hakları, insan haklarını ortaya çıkaran çıkar çatışmaları, zaman içerisinde insan haklarının genişleyen kapsamı, insanların değişen ihtiyaçları ve dünya genelinde yaşanan değişimler göz önüne alınarak değerlendirilmesi, sağlıklı sonuçların ortaya konulabilmesi için gereklidir. Aksi halde ortaya konulacak sonuçların ne derece sağlıklı olduğu tartışmalı olacaktır. Yapılan değerlendirmelerin sağlıklı sonuçlar ile ortaya konması, insan haklarına yaklaşımlardan her ikisinin de insan haklarına etkilerini ve insan haklarına ne şekilde hizmet ettiğinin saptanmasını sağlayacaktır. Ayrıca insan haklarını evrenselliği ve kültürel görecelik düşünceleri üzerine yapılacak bir çalışmanın insan haklarına hizmet eder, insan haklarını bir adım daha öteye taşımaya yarayacak nitelikte olması gerekmektedir.

Eldeki çalışmada insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik konuları ele alınmadan önce insan haklarının ortaya çıkış süreci ve sebeplerinden bahsedilecektir. Bu kapsamda insan haklarının ortaya çıkışında etkili olmuş düşünce akımlarından, ekonomik yönelimlerin etkilerinden, insan haklarının yaşadığı kapsam

değişiminden ve insan haklarının belirli bir standarda oturtulma, diğer başka bir deyişle kurumsallaşma çabaları anlatılacaktır. İnsan hakları kapsamında yapılan bu açıklama sonucunda ortaya çıkan evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımları, bu yaklaşımların ardında yatan düşünceler, yaklaşımları savunan yazarlarca ortaya atılan argümanlardan bahsedilecektir. Bu kapsamda, çalışma kapsamında hem evrenselliğe ve göreceliğe ilişkin görüşlerin sunduğu argümanlar hem de günümüz dünyası kapsamından insan hakları uygulamaları yönünden evrensellik ve görecelik tartışması tartışmasını alevlendiren pratik uygulamalar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Evrensellik ve kültürel görecelik düşünceleri ayrı ayrı ele alınarak öncelikle bu iki kavramın ortaya çıkış süreçleri incelenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda her iki kavramın alt yapısı niteliğinde olan gerek hukuken bağlayıcı gerekse hukuken bağlayıcı olmayan belge ve metinler incelenecektir. Bu sayede her iki kavramında tarihsel süreç içerisinde ne şekilde geliştiği gösterdiği incelenebilecektir. Her iki kavramın tarihsel süreç içerisinde ayrı ayrı gösterdiği gelişim aşamalarının incelenmesinden sonra yine ayrı ayrı olacak şekilde her iki kavramın teorik dayanakları anlatılmaya çalışılacaktır. Evrensellik ve kültürel görecelik kavramlarının teorik dayanakları, kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi birer insan hakları yaklaşımı olarak kavramların savunulması aşamasında yer alan argümanların çıkış kaynaklarını da anlatmamıza yardımcı olacaktır.

Evrensellik ve kültürel görecelik görüşlerinin ve kavramlarının tarihsel gelişimleri ve teorik dayanakları anlatıldıktan sonra bu iki görüş ve kavramın uluslararası insan hakları hukuku pratiğinde ne şekillerde savunulduğu ortaya konulacaktır. Bu aşamada uluslararası ve bölgesel insan hakları metinlerine sıklıkla yer verilecek olup tartışmaların seyri bu metinler üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Evrensellik ve kültürel görecelik düşüncelerinin birbirlerini eleştirdiği konulara ve her iki kavramın birbirlerine karşı sunduğu argümanlara değinilecektir. Bu bölüm altında ise son olarak evrensellik ve kültürel görecelik kavramları arasındaki çatışmayı sona erdirmeye yönelik adımlardan bahsedilecektir. Böylece günümüz bakımından insan haklarının evrensellik ve kültürel görecelik tartışmasının geldiği son aşama ortaya konulacaktır.

İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik görüşlerinin uluslararası insan hakları hukuku kapsamında geldiği son aşama açıklandıktan sonra iki kavram

arasındaki çatışmanın sona erdirilebilmesi ve insan hakları düşüncesinin ileri taşınabilmesi için konunun yeni bir yaklaşım ile ele alınması gerektiğine ilişkin görüşler ortaya konulacaktır. İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik kavramları arasındaki tartışmanın sona erdirilebilmesi ve insan haklarının ileriye taşınabilmesi konusu üzerinde durulacaktır. Bu bakımdan, öncelikle insan haklarına kültürel göreceli yaklaşımın sakıncalarını ortaya koyacak ardından, kültürel göreceli yaklaşım ile evrensellik yaklaşımının bir sentezi veya orta yolu bulunup bulunamayacağı hususu tartışılacaktır. Ardından insan haklarının evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımları kapsamında yaşanan pratik yaşamdaki görünüm biçimleri incelenecektir. Pratik yaşamdaki evrensellik ve kültürel görecelik çatışması ise insan haklarının küresel ve bölgesel ölçekte etkilendiği insan hakları ihlallerini ve potansiyel ihlal veya çıkmazları irdelleyecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL OLARAK İNSAN HAKLARI VE KURUMSAL DÜZENLEMELER

I. TARİHSEL ARKAPLAN VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. İnsan Hakları Kuramı

İnsan haklarının kurumsal olarak hukuk içerisinde yer edinmesi ve insan haklarına ilişkin kuramsal ve pratikte gerçekleşen tartışmaları incelemekten önce kavram olarak insan haklarını ve kuramsal gelişim aşamalarını incelemek gerekmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki; insan hakları kavramının herkes tarafından kabul edilmiş ortak bir tanımı bulunmamaktadır.¹ Bu bakımdan insan haklarının ilahi, ahlaki ya da yasal haklar olarak mı ele alınması gerektiği; geleneklerden, sezgilerden veya sosyal sözleşme teorisinden mi kaynakladığı; geniş mi yoksa sınırlı olarak ele alınması gerektiği konusunda da belirli bir standart bulunmamaktadır.² Nitekim insan haklarının, mücadele sonucunda ortaya çıkmış olduğuna ve toplumsal etmenlerin etkili olduğuna ilişkin görüşler de bulunmaktadır.³

İnsan hakları kavramı için en genel kabul gören ve en sık karşılaşılan tanım; insanların yalnızca insan olmalarından kaynaklanan haklar şeklindedir.⁴ İnsan haklarına ilişkin olarak ahlaki hakların bir çeşidi olduğu ve ahlaki haklar arasında en üstün haklar olduğu tanımlaması da yapılmaktadır. İnsan haklarının en üstün ahlaki haklar olarak kabulü, insan hakları temelli taleplerin politik düzlemde meşruluğun kıstası olması sonucunu da doğurmaktadır denebilir.⁵ Yapılan çeşitli tanımlamalar olsa da insan hakları bu tür soyut tanımlamalardan daha fazlasıdır.

Soyut tanımlamalar haricinde insan haklarının sahip olduğu birtakım nitelikler olduğu kabul edilmektedir. Bu nitelikler aynı zamanda insan haklarının belirleyici

¹ Mustafa Ruhan Erdem, Durmuş Tezcan, Oğuz Sancakdar, Rıfat Murat Önok, **İnsan Hakları El Kitabı**, Seçkin Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2021, s. 29.

² Burns H. Weston, "Human Rights", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 6, Sayı. 3, 1984, s. 262.

³ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, Beşinci Bası, 1999, İstanbul, s. 30.

⁴ Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, Seçkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2017, s. 27.

⁵ Mustafa Erdoğan, "İnsan Hakları Öğretisine Giriş", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, Cilt. 11, 1993, s. 32.

özelliklerini de ortaya koymaktadır. İnsan hakları kuramının sahip olduğu nitelikler; doğuştan kazanılma, mutlak olma, vazgeçilemez olma ve bireysel olma şeklinde sıralanabilir. Bu niteliklere ilaveten öne çıkan bir diğer nitelik de insan haklarının zamandan ve mekandan bağımsız olarak yalnızca insan olma sebebi ile tüm insanlar tarafından sahip olunan haklar, diğer bir deyişle evrensel haklar olmasıdır. İnsan haklarının bu nitelikler ile birlikte insan hakları olarak kabul edilmektedir. Diğer bir anlatımla bu nitelikler insan haklarını diğer hukuki kurumlardan kaynaklanan haklardan ve temel özgürlüklerden ayırt eden niteliklerdir.⁶

İnsan haklarının soyut tanımlamalardan sıyrılmasını sağlayan, diğer bir anlatımla, hem insanların sadece insan oldukları için sahip olduğu hem de siyasal meşruluğun anahtarı olmasını sağlayan esas durum, insan haklarının hukuk sistemleri içerisinde edindiği kurumsal yapıdır. İnsan haklarının hukuk içerisinde kurumsal bir yapı edinmesi sebebi ile insan haklarının yalnızca soyut birtakım değerlere karşılık geldiğini söylemek eksik olacaktır. Hukuk içerisindeki kurumsal yapısı sebebi ile insan hakları, bahsedilen soyut değerlerin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan özel sosyal uygulamalardır.⁷ İnsan haklarının özel sosyal uygulamalar olarak ele alınması ve bu şekilde kabul edilmesi, insan haklarının hukuk içerisinde edindiği kurumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Belirtmek gerekir ki sözü edilen özel sosyal uygulamalar, pozitif hukuka aktarıldığı ölçüde hukuksal bir koruma alanı sağlayacaktır.⁸ Aksi halde yalnızca özel sosyal uygulamalar şeklinde varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

İnsan haklarının kavramsal olarak özel sosyal uygulamalar şeklinde kabulü önemlidir. Zira sosyal uygulamaların çeşitlilik göstermesinden ötürü insan hakları bakımından bu doğrultuda bir çeşitlilik beklenmesi normal olacaktır. Ancak insan haklarına yönelik kavrayış ve uygulamalar incelenmeden önce insan haklarını oluşturan soyut değerlerin sosyal uygulamalar nasıl evrildiğini ortaya koymak doğru olacaktır. Soyut değerlerin sosyal uygulamalar halinde insan yaşamına yer almaya başlaması, insan hakları kuramının gelişerek hukuk içerisinde kurumsal bir zemine oturmasını sağlamıştır.

⁶ Kalabalık, ss. 35-42.

⁷ Jack Donnelly, **Universal Human Rights in Theory And Practice**, Cornell University Press, New York, 2013, ss. 11-12

⁸ Muhsin Öğütçü, “Doğal Hukuk Ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 0, 2005, 555 - 616S. 561

B. İnsan Haklarının Kaynağına İlişkin Teoriler

İnsan haklarına ilişkin “soyut değerlerin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan sosyal uygulamalar” tanımı, insan haklarının kuramsal boyutta taşıdığı önemin soyut değerlerin sosyal uygulamalara aktarılması noktasında bulunduğunu göstermektedir. İnsanların toplumsal hayata geçmesi ardından kolektif yaşamın gereklilikleri sebebi ile belli bazı kurallar, diğer bir anlatımla, normatif düzenlemeler oluşturulması zorunluluğu doğmuştur.⁹ İnsan haklarının, toplum yaşamını düzenleyen normatif düzenlemeler içerisinde yer aldığını söylemek güçtür. Nitekim insan hakları kavramına ilişkin sınırları nispeten belirli bir öğreti ve kuram oluşturmak 17 ve 18. yüzyılları bulmuştur. Antik Mısır kaynaklarında devlet temelli, yani belirli bir siyasal iktidar çevresinde gelişen, toplumsal yaşamın takribi 5300 yıllık bir geçmişi olduğu göz önüne alındığında insan haklarının gerek hukuk gerek felsefe gerekse de siyasal düşünce tarihinde ne denli yeni bir kurum olduğu fark edilebilmektedir.¹⁰ Antik Yunan medeniyetinde de insan haklarının kuramsal boyuttaki izleri izlenebilmektedir. Antik Yunan medeniyetinde Stoacılar bireye önem vererek devletin mutlaklaştırmasına karşı çıkmışlardır.¹¹ Bu bakımdan insanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan bir alanı bulunması gerektiğini ilkel ve ilksel olarak savunanlar arasındadırlar. Hukuk açısından da yeni bir kavram ve kurum olan insan hakları, kuramsal temel bakımından tartışmaların odağında yer almaktadır. İnsan haklarının kuramsal temeline ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır.

İnsan haklarının kuramsal temellerine ilişkin farklı görüşlerin incelenmesi, günümüz insan hakları anlayışı, uygulanışı ve bu yaklaşımların sonuçları bakımından önemlidir. İnsan haklarının kuramsal temeli olarak ele alınan farklı görüşler, hukuk içerisinde insan haklarının sahip olduğu kurumsal zemini etkileyebilecek niteliktedir. Bunun nedeni, insan haklarının kuramsal zeminini ele alış yönteminin aynı zamanda insan haklarına yönelik pratikteki yaklaşımlara yansımalarının bulunmasıdır. Pratikteki

⁹ Ali Şafak Ballı, “Hukukun Bilimselliği Sorunu”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 12, Sayı. 1-2, s. 224.

¹⁰ Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2015, s. 477.; Etem Çalık, “İnsan Hakları Meselesine Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 6. Sayı. 16, 2017, s. 44.

¹¹ Ayhan Turhan, “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 4, Sayı, 2. 2013, ss.. 364-365.

yaklaşımlara olan en büyük etki, insan haklarının evrensel veya kültürel göreceli olarak ele alınması noktasında ortaya çıkmaktadır. İnsan haklarının kurumsal temellerine yönelik açıklamalar aynı zamanda insan haklarının evrenselliği ilkesinin temellerine ilişkin açıklamaları da içerdiğinden insan haklarının kuramsal temelleri evrensellik ilkesinin kurumsal temelleri olarak da ele alınmalıdır.

1. Doğal Hukuk Teorisi

İnsan hakları, kuramsal düzlemde, doğal hukuk anlayışının ortaya çıkışında temellerini bulmaktadır.¹² Doğal haklar anlayışı bu noktada önem arz etmektedir. Belirtmek gerekir ki doğal haklar anlayışının tek ve kesin bir tanımı bulunmamaktadır.¹³ Ancak yine de genel kabul gören ve insan hakları teorisi çerçevesinde bir tanımlama yapmak gerekirse; doğal haklar anlayışı, kişilerin siyasi iktidar olan devlete karşı hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla ortaya atılıp kullanılmış bir hukuk doktrini'dir.¹⁴ Doğal hukuk doktrini, antik Stoacı felsefede temellerini bulmaktadır. Ancak doğal hukuk teorisinin tam anlamı ile gelişmesin sağlayan Aquinolu Thomas olmuştur.¹⁵ Doğal hukuk teorisi, insanların reddedemeyeceği ve Tanrı ya da farklı bir güçte kaynağını bulan haklar bulunduğunu savunmaktadır. Bu hakları koruyacak insan yapımı yasalar ise bu ilahi gücün bir uzantısı olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Doğal haklar teorisinden doğan temel hak ve özgürlükler devleti sınırlamıştır. Bu sınırlama ile devlet, hak ve özgürlüklerin kendi varlığından daha üstün bir konumda olduğunu kabul etmiştir.¹⁷ Doğal hukuk teorisinin dayandığı temel nokta, devlet öncesi toplumlarda insanların tam bir doğa hali içerisinde yaşadığı ve doğa halinden çıkan insanların toplum sözleşmesi ile devleti kurarken vazgeçmiş olduğu bazı haklar dışında kalan hakların devleti müdahale edemeyeceği bir alan

¹² Uygun, s. 489.

¹³ Coustas Douzinas, **The End Of Human Rights: Critical Thought at the Turn of the Century**, Bloomsbury Publishing, 2000, s. 23.

¹⁴ Uygun, s. 490.

¹⁵ Elizabeth M. Zechenter, "In the Name of Culture: Cultural Relativism and the Abuse of the Individual", **Journal of Anthropological Research**, Cilt. 53, Sayı. 3, 1997, s. 320.

¹⁶ Zechenter, s. 320.

¹⁷ Muhlis Ögütçü, "Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 7, 2005, s. 573.

oluşturduğudur. Doğal haklar teorisi, dayanmakta olduğu temel nokta ile insan hakları ile son derece ilişkili olan hak ve özgürlüklerin siyasi iktidarlara karşı korunması açısından iki önemli sebep sağlamaktadır. Bunlardan birincisi, hak ve özgürlüklerin insanların devlet öncesi dönemden sahip olmaları sebebi ile siyasi iktidarın sağlamış olduğu unsurlar olmamasıdır. İkincisi ise, siyasi iktidar tarafından sağlanmamış hak ve özgürlükler olması sebebi ile insanlara bu hak ve özgürlüklerin sağlanmasının siyasi iktidarların meşruiyeti noktasında belirleyici bir mekanizma görevi görmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere insanların devleti bir toplum sözleşmesi ile kurmuş olması dolayısıyla insan hak ve özgürlüklerine yönelik bir müdahale siyasal iktidarcı sözleşmeyi ihlal anlamına gelecektir.¹⁸

İnsan haklarının siyasal iktidarların meşruiyeti hususunda denetleyici bir mekanizma haline gelmesi ardında doğal hukuk öğretisi yer almaktadır. Zira doğal hukuk teorisinin bir ürünü olarak insan hakları, pozitif hukuk içerisinde tanınmamış dahi olsa insanın doğuşunda, diğer bir deyişle özünde var olan haklardır.¹⁹ Zira doğal hukuk teorisi, olanı değil olması gerekeni tartışmakta ve adalet duygusuna olması gereken ile ulaşılabileceğini savunmaktadır.²⁰ İnsan hakları kuramının ve kavramının gelişmesi ile birlikte hukuk içerisine yerleştiği kurumsal yapının oynadığı rol, insan hakları teorisinin pozitif hukuk sistemleri içerisine girmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu bakımdan söylenebilir ki doğal hukuk teorisinin önemi, insan haklarının pozitif hukuk içerisindeki kurumsal konumu sağlamaya yönelik temelini sağlamasından kaynaklanmaktadır.

İnsan haklarının iki farklı kısımdan oluştuğu söylenebilir. Hak kısmı, kaynağını hukukta bulmakla birlikte insan haklarının diğer kısmı olan insana yönelik kısmın temellerinin dayandığı noktaların da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İnsan hakları, hukuk içerisinde gelişim gösteren bir kurum olsa da insan haklarının farklı disiplinlere sirayet eden yapısı sebep ile insan doğasını ve hukuku içeren karmaşık bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ İnsan doğası, gereksinimleri ve ihtiyaçları; insan haklarının kuramsal temellerinin anlaşılmasını ve sonraki aşamalarda insan

¹⁸ Uygun, s. 490.

¹⁹ Ögütçü, s. 570.

²⁰ Serkan Ekiz, “İnsan Haklarının Evrenselliği Ve Kültürel Görecelik”, İzmir Barosu Dergisi, Yıl. 87, Sayı. 2, 2022, s. 23.

²¹ Donnelly, s. 13.

hakları olarak gerek pozitif gerekse de uluslararası hukuk sistemleri içerisinde kurumsal yapısının oluşumuna sağladığı katkının ortaya konulmasını sağlayacaktır.

İnsan doğasını tanımlama çabası çoğunlukla insan gereksinimleri tartışması üzerinden yürütülmektedir. İnsan doğasını, insan gereksinimler üzerinden tanımlama girişiminin dezavantajlarından biri gereksinim olarak kabul edileceklerin neler olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu durum, insan doğasını açıklamak için birtakım gereksinimlerin belirlenmesini ve belirlenen bu gereksinimler üzerinden hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır.²² İnsan ihtiyaçlarına yönelik görüşler Platon ve Aristo dönemine kadar uzanmaktadır.²³ Öyle ki bu durum insan gereksinimlerinin çok çeşitli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar insan gereksinimleri çok çeşitli olsa da gereksinimler insan haklarının temellendirilmesi için kullanılan bir kurum olarak ele alınmamaktadır.²⁴ İnsan gereksinimleri yerine insan olanakları, insan haklarını kuramsal temellere oturtulması için kullanılmaktadır. İnsan olanaklarının detaylı incelenmesi, insan haklarının kuramsal yapısından hukuk içerisindeki kurumsal yerini edinmesi sürecinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Kuramsal durumdan sıyrılarak kurumsal bir alana geçiş, pratikte çözülmesi gereken sorunlar ve ihtiyaç duyulan çözümlerin bir yansımasıdır.

İnsan hakları düşüncesinin temelinde yer alan insan, bireysel olarak kendi özellikleri ve olanakları olan bir türün üyesidir. İnsanın sahip olduğu özellikleri karşısında kendi olanaklarını gerçekleştirebilmesi için insana belirli bir alan yaratan ise insan haklarıdır. İnsan olanaklarından anlaşılması gereken ise, insanların yaşamların sürdürebilmeleri için gerekli olan gereksinimlerinin karşılanmasının ardından her insanın kendine özgü özellikleri çerçevesinde gereksinimleri ötesinde bulunan ve insanca yaşam için gerekli olan asgari seviyedir. Olanakların gerçekleştirilebilmesi ölçüsünde öncelikle dikkate alınması gereken durum, insanların gereksinimlerinin çeşitli olması sebebi ile taleplerinin de çeşitli olduğudur. Taleplerin çeşitliliği hem insan gereksinimlerinin hem de insan olanaklarının gerçekleştirilebilmesi şeklinde temelde ikiye ayrılmaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken kısım, her iki çeşit talebin de insan olanaklarının

²² Uygun, s. 493.

²³ Ross Fitzgerald, "Human Needs and Politics: The Ideas of Christian Bay and Herbert Marcuse", *Political Psychology*, Cilt. 6, Sayı. 1, 1985, p. 87.

²⁴ Donnelly, s.

gerçekleştirilmesine hizmet ettiğidir. Belirtmek gerekir ki bu gereksinim ve olanakların karşılanması bakımından siyasi iktidar konumunda bulunan devlet sorumluluk altındadır. Bu sorumluluklar devletin farklı şekillerde davranmasını gerektirmektedir.²⁵ İnsan olanakları kapsamlı yaklaşımın siyasi yönü, devletin yükümlülüklerinin ne şekilde olması gerektiğini göstermektedir. İnsanın olanaklar kapsamında bir şeyi yapıp yapamadığından ve yapabildiği zamanki memnuniyetinden öte, bu olanakların ne şekilde gerçekleştirebildiği ve ne zaman gerçekleştirebildiği de sorgulanmalıdır. İnsan hakları düşüncesinin temelinde yer alan insan, diğer insanlar ile birlikte iş birliği içerisinde ve karşılıklı şekilde, onurlu ve özgür bir biçimde yaşayan, kendi hayatına şekil ve yön verebilen insandır. İnsani olan yaşam türü, pratik akılcı yaklaşım ve sosyallik içerisinde şekillendirilen yaşamdır.²⁶ Buradan hareketle çıkarılabilecek sonuç şudur; insan gereksinimleri, insanlar tarafından belirli talepler ortaya çıkarmakla birlikte insan olanaklarının gerçekleştirilebilmesi, bu gereksinim ve olanakların karşılanması noktasında sorumluluk altında bulunan devletin belirli bir hukuk kurumu ile buna zorunda bırakılmasında geçmektedir. İşte söz konusu bu hukuk kurumu, insan haklarıdır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi insan haklarının kurumsal yapı kazanması ile birlikte siyasi iktidarın meşruluğunun bir kıstası haline gelmesini sağlamıştır.

Siyasi iktidar olarak devleti, insan gereksinim ve olanakları kapsamında, hukuk ile zorlayan yegâne kurumlardan birisi insan haklarıdır. İnsan haklarının hukuk içerisinde kurumsal olarak ve uluslararası ölçekte düzenlemelere kavuşması ile birlikte insan hakları, pozitif hukuk sistemlerinde uygulama kazanmıştır. İnsan haklarına yönelik kurumsal ve uluslararası ölçekte düzenlemeler işte bu sebeple önem arz etmektedir.

²⁵ İoanna Kuçuradi, “Laiklik ve İnsan Hakları”, **TBB Dergisi**, Sayı. 54, Yıl. 2004, ss.. 89-90.

²⁶ Martha C. Nussbaum, **Women And Human Development: The Capabilities Approach**, Cambridge University Press, 2000, New York, s. 71.

2. Pozitif Hukuk Teorisi

Pozitif hukuk teorisi; hukuku, belirli bir toplumda oluşturulmuş ve yürürlüğe konulmuş, içerik bakımından onu yaratanlar tarafından belirlenebilen ve toplumdan topluma ya da zamana göre değişiklik gösteren, fiili olarak uygulanmakta olan hukuk olarak tanımlamaktadır.²⁷ Dolayısıyla pozitif hukuk teorisi, var olan hukuk üzerinden yola çıkılarak olması gereken hukuka ulaşamayacağını savunmaktadır.²⁸ Pozitif hukuk teorisinin belirgin hale gelmesinden doğal hukuk teorisinden hareket ile yürürlükteki hukukun akıl yolu ile doğal hukuka dayanarak bulunulabileceği görüşü hakimdi.²⁹ Bu hakim görüş ile insan hakları, kaynağını doğal hukuk teorisi içerisinde bulmakta ise de doğal hukuk teorisinin bağlayıcı olmayan yapısı, adaleti sağlama yönünden pozitif hukuk teorisine göre daha zayıf kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise doğal hukuk teorisinin tam ve kesin olarak belirlenemeyen bir hukuk anlayışı taşımasıdır.³⁰ Doğal hukuk görüşünün hukuken adil olma noktasında yaşadığı belirsizlik pozitif hukuk teorisinin eleştirdiği temel nokta olmuştur.³¹ Eleştirinin dayanak noktasını ise, adil olana ya da olmayana doğanın gözlemlenmesi yolu ile ulaşamaması oluşturmaktadır.³² Pozitif hukuk teorisi, yazılı hukuk kurallarının iyi veya kötü ya da doğru veya yanlış olması ile değil, yazılı hukuk kuralının bunu yapmaya yetkili kurum veya kuruluşça yapıp yapılmadığına odaklanmaktadır.³³ Zira farklı kültürler açısından veya farklı zaman dilimlerinden bakılacak olursa adil olan ya da olmayan şeklindeki bir değerlendirmeye ilişkin sonuçlar her zaman için aynı, kesin ve belirlenebilir olmayacaktır.³⁴

Doğal hukukun belirlenemez yapısı, insan haklarının pozitif hukuk metinlerine dönüşmesine sebep olmuştur. Çünkü pozitif hukuk teorisi; insan hakları, belirli bir yer ve zamanda, ulusal ya da uluslararası düzeyde yetkili makamlarca oluşturulan haklar

²⁷ Ögütçü, ss. 576-577.

²⁸ Selahattin Keyman, “Hukukun Bilimselliği Üzerine”, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf> (Erişim Tarihi: 27/03/2023) s.426.

²⁹ Selahattin Keyman, “Hukuki Pozitivizm”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 35, Sayı. 1, 1978, s. 20

³⁰ Ögütçü, s. 578.

³¹ Kemal Gözler, “Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl. 4, Sayı. 15, 2008, s. 83

³² Gözler, s. 84.

³³ Ögütçü, s. 577.

³⁴ Ögütçü, ss. 576-577.

olarak kabul etmektedir.³⁵ İnsan haklarının ortaya çıkışında bulunan evrensellik ilkesi de insan haklarının pozitif hukuk metinlerine dönüştürülmesi ve kurumsallaşması aşamalarından geçmiştir. Bu sayede insan hakları somut olmayan ve düşünce üzerine ortaya çıkan bir kavram olmaktan sıyrılmıştır.³⁶

İnsan haklarının pozitif hukuk teorisinin bir parçası olması, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hukuk metnlerinin oluşturulması sayesinde olmuştur. İnsan haklarının pozitif hukuk metinlerine nüfuz etmesi, siyasi mücadeleye konu olmaları ile de bağlantılıdır.³⁷ Siyasi mücadelenin bir unsuru haline gelen insan haklarının somut karşılığı olan talepler olduğu teyit edilmiştir.³⁸ Bu somut taleplerin yazılı hukuk metinleri ile karşılanabileceği fikri insan haklarına pozitif hukuk teorisi ile insan haklarının soyut ve düşünsel yapısını dramatik ölçüde değiştirmiştir.³⁹ İnsan haklarının Fransız Yurттаş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nde ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde yer alması ile başlayan bu değişim günümüzde ulusal düzeyde anayasalarda, uluslararası düzeyde ise küresel ve bölgesel nitelikli sözleşmeler ile devam etmektedir.

3. Hukuki Rasyonalizm Teorisi

Hukuki rasyonalizm teorisini açıklamadan önce rasyonalizmi tanımlamak gerekmektedir. Rasyonalizm, fiziksel dünyaya ilişkin bilgilerin kaynağı olarak insan aklını kabul eden bir felsefe türüdür.⁴⁰ Rasyonalizmin insan aklını bilginin kaynağı olarak görmesi nedeni ile bilgeye ulaşmak için salt akıl yürütmeni yeterli olduğu ve bu sayede dış dünyanın bilgisine ulaşılabilceği savunur.⁴¹ İnsan hakları hukuku ile yakından ilişkili olan hukuki rasyonalizm, insanın akıl yürütme ve düşünme kapasitesine olan inanca dayalı evrensel bir hukuk teorisidir.⁴² Bu bakımdan doğal

³⁵ Ögütçü, s. 578.

³⁶ Ögütçü, s. 579.

³⁷ Fatih Karaosmanoğlu, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayınları, İkinci Bası, Ankara, 2012, s. 82

³⁸ Ögütçü, s. 579.

³⁹ Ögütçü, s. 579.

⁴⁰ İlyas Söğütü, "İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Kökenleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı. 52, 2008, s. 198.

⁴¹ Söğütü, s. 198.; Ekiz, s. 23.

⁴² Zechenter, s. 320

hukukun ilahi kökenlerinden ziyade insanların düşünsel kapasitesi hukuki rasyonalizmin kaynağını oluşturmaktadır.⁴³

İnsan haklarına ilişkin olarak akıl yürütme yolu ile ahlaki temellere ulaşılabilceği düşüncesi hukuki rasyonalizm teorisi içerisinde mümkün kılınmıştır. Dolayısıyla insan haklarının ahlaki kaynağına doğal hukuk teorisinde olduğu gibi Tanrı veya ilahi bir güçten değil salt akıl yürütme yolu ile ulaşılmaktadır. Bu açıdan insan haklarına yönelik ahlaki temeller hukuki rasyonalizm ile birlikte değişmiştir.⁴⁴

İnsan hakları söylemi içerisinde doğal hukuk teorisi ile hukuki rasyonalizm teorisi zaman zaman iç içe geçmektedir. İnsan haklarının evrenselliğine yönelik olarak her iki teori de evrensel insan haklarının kültür, ideoloji ve değer sistemlerinden ayrı olarak var olduğu görüşünü paylaşmaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla hukuki rasyonalizmin de insanların yalnızca insan olmalarından kaynaklanan belirli hakları bulunduğu görüşüne katıldığını söylemek mümkündür.⁴⁶ İnsan hakları, hukuki rasyonalizm teorisi kapsamında tamamen kültür dışı kabul edilmiştir. Var olan baskıcı kurum ve gelenek uygulamalarına ya da normlarına karşı durma hatta gerekirse bu norm ve uygulamaları değiştirme amacının bulunduğu da hukuki rasyonalizm teorisi kapsamında savunulmaktadır.⁴⁷

C. İdeolojilerin İnsan Haklarının Evrenselliği Üzerindeki Etkileri

İnsan haklarının kuramsal temelleri çeşitli hukuk teorileri kapsamında açıklanabilmekle birlikte yeterli değildir. İnsan haklarının ve dolayısıyla evrenselliğinin kuramsal ortaya çıkışı bakımından ideolojilerin de etkisi son derece fazladır. Öyle ki bu ideolojiler insan haklarının günümüz bakımından içeriğini son derece değiştirmiştir. Bu sebeple insan haklarının içeriğini ve kuramsal temelini etkileyen üç ana ideoloji olan liberalizm, bilimsel sosyalizm ve feminizmin insan hakları bakımında yapmış oldukları etkilerin incelenmesi gerekmektedir.

Nitekim, klasik liberal ideoloji içerisinde ortaya çıkmış birinci kuşak haklara gelen sosyalist ideoloji çerçevesindeki eleştiriler ikinci kuşak hakların ortaya

⁴³ Zechenter, s. 321.

⁴⁴ Ekiz, s. 23.

⁴⁵ Zechenter, s. 321.

⁴⁶ Zechenter, s. 321.

⁴⁷ Zechenter, s. 321.

çıkmasında etkili olmuştur. Feminist ideoloji çerçevesindeki eleştiriler ise kadın ve erkeklerin insan haklarına sahip olması bakımından eşitliğe yaptığı vurgu ile önem taşımaktadır. İnsan haklarının evrenselliğine en önemli itirazların, özellikle geleneksel toplumlarda kadının sosyal, sosyoekonomik ve hukuki statüsü üzerindeki itirazlar ile şekillendiği düşünüldüğünde feminizmin insan haklarının evrenselliğine kadın ve erkek eşitliği çerçevesinde katkı sağlamaktadır. Evrensellik ilkesinin cinsiyet temelli ayrımlardan kurtulması bakımından feminizm ideolojisi önemlidir. Liberal ideoloji sonrasında insan haklarını etkilemiş olan ideolojiler kapsamındaki yaklaşımlar, aynı zamanda insan haklarının evrenselliğine ilişkin itirazın temelini oluşturmuştur. İdeoloji temelli yaklaşım evrenselliğe yönelik itirazların günümüz bağlamında hala tartışılmasının ana sebeplerinden birisini de bu oluşturmaktadır. Bu üç ana ideolojinin yaklaşım argümanları, uluslararası insan hakları kurumlarında çok açıkça görülebilecek şekilde nüfuz etmiştir.

1. Bireyin Hukukun Merkezine Yerleşmesi: Liberal Düşünce Yapısının İnsan Hakları Üzerindeki Etkisi

İnsan hakları kuramsal yapısının temelinde yer alan unsur bireysel olarak insandır.⁴⁸ Bu sebep ile insan haklarının hem kuramsal hem de hukuk içerisindeki kuramsal gelişiminde insan temel alınmıştır. Özellikle insan haklarının kuramsal temellerinin incelenmesinde yer verilen insan doğası, gereksinimleri ve olanakları şeklindeki üçlü yapı insanı kendi türü içerisinde tekil bir yapı olarak ele almayı da uygun görmektedir. Bireysel bir değerlendirmeye yer verildiği gözlenebilen insan doğası, gereksinimleri ve olanaklarına ilişkin kuramsal temellendirme bireyselliği öne koyan liberalizm düşüncesini akıllara getirmektedir. Dolayısıyla insan haklarının kuramsal yapısı içerisinde liberalizmin de etkisiz olduğunu söylemek hatalı bir önerme olacaktır.

Kişi özerkliği, özgürlüğü ve insan onuru kavramları insan haklarının ortaya çıkışında temel olarak ele alınan kavramlardır. Bu kavramların çıkış noktası ve teorik dayanağı ise liberal düşünce anlayışı içerisinde kendisine yer bulur. Öyle ki, insan

⁴⁸Anna Yeatman, "Who Is The Subject Of Human Rights ?", *American Behavioral Scientist*, Cilt. 43, Sayı. 9, 2000, s. 1498.

hakları, liberal düşünce içerisinde keyfiliğe karşı bir savunma yöntemi ve aynı zamanda liberalizmin bir görünüş biçimi olarak kabul edilmektedir.⁴⁹ İnsan hakları ve insan haklarına ilişkin bir tartışma içerisine girilecekse liberalizmin insan haklarına olan etkisinden söz etmek son derece önemli ve gereklidir.

Liberalizm ve insan hakları, birbirlerine ilişkilendirilebilen ve hatta bu ilişki sayesinde birbirlerini tamamlama ilişkisi de gösteren iki kavramdır. Liberalizmin; ilerici, akılcı ve reformcu yapısı sayesinde insan hakları düşüncesi gelişim göstermiştir.⁵⁰ Liberalizm, gücün ve zorun karşısında bir düşünce olarak görülmekte ise de bu yargı doğru değildir. Liberalizm içerisindeki siyasi kurumlar ve hukuk kurumları bu baskı ve zoru yaratmaktadır.⁵¹ Liberalizmin, insan hakları ile arasında olan ilişkisinin diğer bir sebebi de liberalizmin bireyi ön plana alan bir düşünce sistemi olmasıdır. Bu bakımdan denebilir ki bireycilik, liberalizm için olmazsa olmaz bir unsurdur. Liberal düşünce sistemi içerisinde birey; ekonomik, sosyal ve siyasal hayatın en temel birimi olarak kabul edilmektedir.⁵² Liberalizmin bireyi temel alan yaklaşımına yönelik yansımaları Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve liberal düşünce akımından yoğun bir şekilde beslenen Fransız Devrimi'nin getirisi olan Fransız İnsan Ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde görebilmekteyiz.⁵³

Klasik liberalizm, ortaya çıkış noktasında bulunan Locke, Hume ve Kant'ın düşünceleri ile siyasal bir teori olarak 17. yüzyıl sonlarında doğmuştur.⁵⁴ Liberal düşünce sisteminin 17. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkışı, zamansal olarak Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi için teorik bir dayanak oluşturmuştur. Bu noktada değinmek gerekir ki; insan haklarına bilimsel sosyalist yaklaşım, Amerikan ve Fransız Devrimleri neticesinde ortaya çıkmış evrensel, eşit, vazgeçilemez haklar terimini ekonomik iktidarı elinde bulunduranlar tarafından

⁴⁹ Jaime Espejal Mena, "Liberalism and Democracy: Human Rights and Equality at the Foundation of Human Development", **Journal of Power, Politics & Governance**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2020, s. 29.

⁵⁰ Armağan Öztürk, "Liberalizm, Negatif Özgürlük ve İnsan Hakları", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 33, 2015, s. 3.

⁵¹ Jon Mahoney, "Liberalism and the Moral Basis for Human Rights ", **Law and Philosophy**, Cilt. 27, Sayı. 2, 2008, s. 153.

⁵² Bahar Burtan Doğan, "Klasik Liberal Teoride Bireyciliğin Yeri Ve Önemi İle Bireycilik Ve Kalkınma Sorunsalı Arasındaki Etkileşimler", **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 152, 2010, s. 3.

⁵³ Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 2. Paragrafı ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 1. Maddesinde liberalizmin bireyi öne çıkaran ve esas alan yapısı görülebilmektedir.

⁵⁴ Mustafa Erdoğan, "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri", **Liberal Düşünce**, Cilt. 14, Sayı: 56, 2009, s. 9.

ortaya atıldığından bahisle insan hakları olgusunu kabul etmemektedir.⁵⁵ İnsan haklarının liberalizm temelli çıkış noktasına dönecek olursak, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda liberal teoriler açısından etkili olmuş olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in görüşleri çerçevesinde insan haklarının temellendirilmesi noktasında liberalizmin sağladığı organize sosyal yapının liberal hayat düzenine alternatif ideolojilerde sağlanamayacağı ve dolayısıyla insan haklarının ortaya çıkışında liberalizmin son derece etkili olduğu savunulmaktadır.⁵⁶ Esasen insan hakları kuramının ortaya çıkışı bakımından göz ardı edilmemesi gereken bir husus var ise o da liberal düşünceden kaynaklanan bireyci ve akılcı düşünce yapısının gerçekten de insan hakları kuramının ortaya çıkışında etkili olduğudur. Ancak aynı önermeyi insan haklarının gelişim aşamaları için söylemenin ne derece doğru olacağı şüphelidir. Dolayısıyla insan hakları kuramının ortaya çıkışı noktasında liberal teorinin önemini yadsımamak ile birlikte insan haklarının kuramsal düzlemde kurumsal düzene geçişi noktasında liberalizmin aynı etkiye sahip olduğunu söylemek güçtür. Kuramsal düzeyde liberal teoriden kaynağını buluyor olsa da pratik yaşamda hukuk, fikirlerin sosyal gerçekler ile bulunduğu bir noktada olduğundan insan hakları hukuku da normatif düzenlemelerini ve kurumsal yapısını yalnızca liberal teoriden değil sosyal gerçeklerden almaktadır.⁵⁷

Liberalizmin birey odaklı yapısı, iki farklı şekilde ele alınabilir. Bu kapsamda bahsedilebilecek ilk kavram metodolojik bireyciliktir. İkinci yaklaşım liberalizmin bireyci yaklaşımını ahlaki ya da normatif bireycilik olarak ele almaktadır. Metodolojik anlamda bireycilik, toplumsal düzen ve yapıların, yalnızca bunların kurucu unsuru ya da temel taşı olan bireylerin davranışları ile toplumun anlaşılabilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Diğer bir anlatımla; liberalizmin metodolojik anlamda bireyciliği, toplumsal olanın varlığını reddetmez, yalnızca toplumsal gerçeğin bireysel elementleri ile açıklanabileceğini söyler. Ahlaki ya da normatif olarak adlandırılan bireycilik yaklaşımı ise her bireyin kendisini bir değer olarak kabul eder. Bu çerçevede birey, toplumsal bir baskıya maruz kalmadan kendisi için değerli ve önemli olan hususları

⁵⁵ Leslie John Macfarlane, "Marxist Theory and Human Rights ", **Government and Opposition**, Cilt. 17, Sayı. 4, 1982, s. 414.

⁵⁶ John Charvet, Elisa Kaczynska-Nay, **The Liberal Project And Human Rights: The Theory And Practise Of A New World Order**, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 3.

⁵⁷ Samantha Besson, "The Law in Human Rights Theory", **Journal for Human Rights**, 2013, Cilt. 7, Sayı. 1, s.127.

belirlemektedir. Bu anlamda denebilir ki toplumun, onu oluşturan bireylerden farklı bir iradesi ve amacı yoktur.⁵⁸ Normatif bireycilik yaklaşımı, devlet, siyasi iktidar ya da başka türden bir toplumsal yapının değil bireylerin öncelikli olduğunu ve bireylerin sahip olduğu bu önceliklerini kullanabilmek için belirli hak ve özgürlüklerini olduğunu düşüncesine dayanmaktadır.⁵⁹ Bu noktada, bahsedilmekte olan hak ve özgürlüklerin kişisel ve siyasi hakları içeren insan haklarının birinci kuşağını oluşturduğuna dikkat çekmek gerekecektir.⁶⁰ Nitekim İnsan haklarının evrenselliğine ve kültürel göreceliğine ilişkin tartışmalar, ikinci kuşak haklar olarak kabul edilen haklarının kabulü ile ortaya çıkmıştır.

Özellikle normatif anlamda bireycilik yaklaşımı, günümüz şartlarında kabul gören ve uygulanan insan haklarının temeli niteliğindedir. İnsan hakları, ana kaynağını liberalizmin normatif bireyci yaklaşımında bulmaktadır. Ancak yalnızca ahlaki birtakım yaklaşımlar ile insan haklarını anlatmaya çalışmak yetersiz olacaktır. İnsan hakları, bir düşünce olarak ortaya çıktığı zamandan itibaren gerek siyasi gerek ekonomik iktidar sahiplerinin arasındaki mücadele yörüngesinde gelişmiştir. Ekonomik iktidarın insan haklarına ilişkin etkisinin de anlatılması, insan hakları kavramını açıklayabilmek için zaruridir. Nitekim ekonomik iktidar olarak kabul edebileceğimiz grubun elde ettiği hak ve özgürlükler, kendi kendisini besleyecek ve geliştirecek bir ekonomik güç, ekonomik sistem oluşturmak için kullanılmıştır.⁶¹

Klasik liberal anlayış içerisinde belirli bir özgürlük alanı ve belirli haklar elde etmiş bireylerin bu hak ve özgürlükler neticesinde ekonomik anlamda güçlenmesi, üretim araçlarının kullanım şekil ve amaçlarını temelden değiştirmiştir. Esasen kapitalizm siyasi iktidarın suistimaline karşı liberal bir güçtür.⁶² Ekonomik iktidar olarak nitelendirebileceğimiz bu grup, ticaretin yaygınlaşması ve kapitalizmin gelişmesinin önünü açmıştır. Ticaretin, tarım ekonomisini değiştirmesi ile başlayan bu süreç, sanayi devrimi ve sanayileşme ile birlikte kapitalist toplumun belirgin

⁵⁸ Erdoğan, s. 12.

⁵⁹ Matt Zwolinski, Libertarianism, The Internet Encyclopedia of Philosophy, <https://iep.utm.edu/libertar/#H1> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

⁶⁰ Durmuş Tezcan ve diğerleri, **İnsan Hakları El Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı, Ankara, 2021, s. 67.

⁶¹ Karl Marks, **Kapital**, Cilt 1, 3. Baskı, çev. Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, 2003, s. 180.

⁶² Michael Freeman, "Beyond Capitalism And Socialism", **Human Rights And Capitalism: A Multidisciplinary Perspective on Globalisation**, Ed. Janet Dine, Andrew Fagan, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006, s. 21.

özelliklerini kazanması ile devam etmiştir. Kapitalist ilişkilerin tekeli bir anlayışa dönüşümü ile toplum yapısı da farklı bir sürece girmiştir.⁶³ Toplum yapısının girdiği bu farklı süreç aynı zamanda kapitalizmin evrimsel süreci ile paralellik göstermektedir. Kapitalizmin geçirdiği bu evrim, beraberinde küreselleşmeyi getirmektedir. Küreselleşme, insanı ve toplumu doğrudan etkilemekte olan ekonomik değişim ve gelişimin etkisi ile tüm toplumlar için karşı konulamaz bir olgu haline gelmiştir.⁶⁴ Küreselleşmenin bu anlamda ekonomik iktidar ve toplum arasında bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca ekonomik iktidarın siyasal iktidardan ayrı düşünülmemesi kapitalizmin etkileri ve küreselleşme olgusunun gerek ekonomik gerekse de siyasal iktidar açısından değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkileri ile birlikte siyasal ve ekonomik alan birbirlerinden belli bir ölçüde ayrılmıştır.⁶⁵ Siyasal ve ekonomik alanın birbirinden ayrılmasının bir sonucu olarak siyasal alanın ekonomik ilişkilere olan müdahalesi azalmıştır. Bu bakımdan kapitalizm, bireyleri statü bağlarından sıyrılmasını sağlamış ve özgürlüğün toplumsal yapıdan kaynaklanan engellerini ortadan kaldırmıştır.⁶⁶ Bulunduğu toplumsal yapı değişime uğrayan birey bu yeni sosyal yapı içerisinde varlığını sürdürebilmek için kendisi de değişime uğramıştır.

Bireyin kendisinin değişime uğraması, klasik liberalizmin getirisi olan birinci kuşak hakların ile kapitalizmin getirisi olan ikinci kuşak hakların birlikte kabulünü ve aynı zamanda kapitalizmin hem bir ekonomik sistem hem de toplum yapısı olarak yerleşmesine katkı sağlamıştır.⁶⁷ Klasik liberalizm düşüncesi ile birlikte Avrupa'ya egemen olmaya başlayan hukuk anlayışı, piyasa ilişkileri alanında ilişkilerin taraflarını oluşturan bireylerin engellemeye maruz kalmadan karar alabilmelerine olanak sağlamıştır. Bu türden bir ilişkinin temelini oluşturan özgürlük ve eşitlik kavramları bir yandan bireyler arası ilişkilerin kurulmasına olanak sağlarken bir yandan da bireyler arası sınırları belirlemektedir.⁶⁸

⁶³ Mehmet Tefik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, 2. Bası, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 49.

⁶⁴ Barış Çoban, "Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Mücadelesi ve Yeni Toplumsal Hareketler", **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı 15, İstanbul, 2009, s. 123.

⁶⁵ Berke Özenç, **Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 134,135.

⁶⁶ Özcan, s. 84.

⁶⁷ Gaston V. Rimlinger, "Capitalism And Human Rights", **Daedalus**, Cilt. 112, Sayı. 4, 1983, p. 51.

⁶⁸ Özenç, ss. 137,138.

Bu sürecin çıktılarını iyi okumak gerekir. Nitekim toplumun girmiş olduğu bu süreç belirli bir coğrafya ile sınırlı kalacak bir süreç olmanın ötesinde sonuçlar doğuracaktır. İnsan haklarına ilişkin olarak etkileri de olan toplumsal yapının değişim süreci, insan hakları bakımından geri dönülmez etkiler göstermiştir.

İnsan hakları için en uygun toplum düzeni demokrasi olmakla birlikte kapitalizm tarafından tehdit edilmektedir.⁶⁹ Kapitalizmin savunucuları, kapitalizmin; sınai malların üretimi, dağıtımı bakımından en uygun yol olduğunu; buna ek olarak, iş imkânı ve refah durumu yarattığını ve ayrıca hukukun üstünlüğüne dayandığını savunmaktadır. Öyle ki; ekonomik bir sistem olarak ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesini; medeni ve siyasi hakları ön plana çıkararak yapma eğilimindedir. Ancak kapitalizmi eleştirenlerin karşıt görüşleri, kapitalizmin; devasa boyutlarda eşitsizlikler yarattığını, işçi sömürüsüne dayandığını, sosyal ve ekonomik hakları ihlal ederek devlet kurumunun içini boşalttığını, gelişmekte olan ülkelerde bulunan siyasi ve ekonomik elitleri yozlaştırdığını ve otoriter ya da baskıcı hükümetler ile iş birliği halinde muhalif görüşleri bastırma, susturma, bunun kaçınılmaz sonucu olarak medeni ve siyasi hakların da ihlal edildiği noktasında toplanmaktadır.⁷⁰ Bu iki farklı görüş karşısında insan haklarının kurumsal yapısı da göz önüne alınarak bir sonuca varılması gerekmektedir. Öncelikle insan haklarının hukuk içerisinde kurumsal bir yer edinmesi ile birlikte insan hakları hem genel olarak hukukun hem de daha özel bir durum olarak uluslararası hukukun içerisinde yer almaktadır. Ancak kapitalizm, insan hakları gibi uluslararası hukukun içerisinde yer almamaktadır. Uluslararası boyutlarda düzenlemelerin bulunması sebebi ile insan hakları, temelde siyasi iktidar olarak devletin hak ve yükümlülük alanında kabul edilmektedir. Bu düşünce esasen hatalı değildir. Zira devletler uluslararası hukukun yaratıcısı ve uygulayıcısı olarak uluslararası hukuku ve dolayısıyla da insan haklarını uygulayabilmek için vatandaşlarının bazı ekonomik faaliyetlerini düzenleyebilmekte, teşvik edebilmekte, yasaklayabilmekte veya kısıtlayabilmektedir. Açıklanan durumlar siyasi iktidar olarak devletin hukuk kapsamında aldığı aksiyonlardır. Kapitalizm bu hukuk düzenlemelerinin bir sebebi değil sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de kapitalist organizasyonların genel olarak insan hakları yükümlülüklerini reddettiğini

⁶⁹ Ross E. Burkhardt, "The Capitalist Political Economy And Human Rights: Cross-National Evidence", *The Social Science Journal*, Cilt. 32, Sayı. 2, s. 159.

⁷⁰ Freeman, *Beyond Capitalism And Socialism*, s. 3.

sıkça görmekteyiz. Bunun temel sebebi kapitalist organizasyonların; insan hakları ihlallerini, siyasi ve kendi yükümlülük ve hak alanlarının dışında kabul etmeleridir. Kapitalist organizasyonlar, temel ve varoluş amaçlarının kârı maksimize etmek olduğunu ve bu amacın siyasi alana karışmanın kendi varoluş amacına aykırı olduğunu ayrıca böyle bir yetki ve yükümlülük alanlarının bulunmadığını savunmaktadırlar. Oysaki kapitalist organizasyonların hukuk içerisinde ayrı bir kişilik olarak, diğer bir deyişle liberal felsefe kapsamında birey olarak, var olması sebebi ile yine liberal felsefeden doğan ve günümüz insan hakları hukuku içerisinde de yer alan bireyler arası ihlallerin yasak olarak kabulü, kapitalist organizasyonların insan haklarından kaynaklanan yükümlülükleri olduğunu ortaya koymaktadır.⁷¹ İnsan haklarının uğradığı ihlallerin yalnızca siyasi iktidar olan devlet tarafından değil aynı zamanda ekonomik iktidar konumundaki kapitalist organizasyonlardan da kaynaklanıyor olması sebebi ile klasik liberal anlayış içerisinde gelişen insan hakları hukuku teorisi, değişime uğramıştır.

Kapitalist sermaye düzenin yerleşmesi sonucu ortaya çıkan etkiler, birinci kuşak haklar olarak tanımlanan hakların yetersiz kaldığı hususlar olduğunu göstermiştir. Bunun sonucu olarak yalnızca yeni bir hak kuşağı oluşturmak ile kalmamış aynı zamanda kabul görmüş hak kuşaklarının uygulanış veya gerçekleştiriliş biçimleri bakımından farklılıklara yol açmıştır. Bu farklılıklara ilişkin halen sürmekte olan tartışmalar, insan hakları hukukuna yönelik bir gelişimi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, bu türden tartışmaları olumlu bulmaktayız ancak insan hakları düşüncesinin bir adım daha ileri taşınabilmesi için bu aşamanın bir şekilde atlanması gerekecektir. Değişimin sürekliliği esas alındığında bu durum kaçınılmazdır.⁷² Ayrıca buraya kadar anlatılanlar, değişimin insan hakları üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kapitalist sermaye düzenin etkileri sonucu ortaya çıkan yeni hak kuşağı, beraberinde tartışmaları da getirmiştir. Bu aşamada tartışılan konu, birinci kuşak haklar olarak kabul edilen haklar ile dönem itibari ile yeni ortaya çıkmış olan ikinci kuşak hakların hangisinin gerçek anlamda insan hakkı olduğudur. Nitekim klasik liberalizmin sahip olduğu birey ve insan hakları anlayışı, kapitalist sermaye düzenin

⁷¹ Freeman, “Beyond Capitalism And Socialism”, s. 5.

⁷² Georges Politzer, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 22. Baskı, Ankara, 2018, s. 141.

ortaya çıkarmış olduğu yeni sorunlar ve eşitsizlikler karşısında etkisiz kalmıştır. Bu durum bizi, klasik liberal anlayışın tüm insanları ekonomik ve sosyal statü bakımından daha güçlü olan sermaye sahibi kişilerin insan haklarını koruduğu sonucuna götürmektedir.⁷³ Özellikle Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi’nin ekonomik özgürlük anlamında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Liberal ekonomik yapı ile gelen ekonomik özgürlük siyasi ve ekonomik iktidarın yani özel mülk sahibi olanların lehine işlemiştir. Söz konusu dönem itibari ile toplumun büyük bir kesimi fakir olduğundan sömürü ve fakirlik artarak devam etmiştir.⁷⁴

İnsan hakları olarak kabul edilen hakların hangi anlayışa göre ve kimin hakkı olarak kabul edileceğine ilişkin tartışmaların sonuca vardırılması gerekmiştir. Varılan bu sonuç, insan hakları hukuku bakımından temel özelliklerinden kabul edilen bir özelliğin kabulünü gerektirmiştir. Bu özellik, insan haklarının bütünselliği olarak adlandırılmaktadır. İnsan haklarının farklı kuşaklar ile hukuk alanında görünüm kazanması, bu ilkenin kabulünü zorunlu kılmıştır. Bütünlük ilkesi ile birlikte insan hakları olarak kabul edilen haklar; aralarında ortaya çıkış zamanı, uygulanış biçimi, devlete yüklediği külfetler gibi çeşitli ayrımlara tabi tutulmadan toplu şekilde kabul edilmeli ve uygulanmalıdır düşüncesi teorik bir dayanak elde etmiştir.⁷⁵

Kapitalizmin insan hakları üzerindeki etkisi bakımından varılabilecek belki de en önemli sonuç insan haklarının kuramsal düzlemde kurumsal düzenlemeler safhasına geçişinin kesin bir biçimde gerekli olduğunu göstermiş olmasıdır. Kuramsal tartışma ve yapının eksik kaldığı hususların giderilebilmesi açısından kurumsal düzenlemeler çok önemli bir rol oynamıştır. Bölüm içerisinde de belirttiğimiz gibi ekonomik iktidara karşı insanların korunması gerekmiştir. Bu zorunluluğun doğurduğu yeni bir durumda insan haklarına yönelik kurumsal düzenlemelerin nasıl ve ne şekilde olacağıdır.

⁷³ Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, 2007, İstanbul, s. 38.

⁷⁴ Axel Dreher, Martin Gassebner, Lars-H. R. Siemers, “Globalization, Economic Freedom, and Human Rights”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol 56. Sayı. 3, 2012, s. 525

⁷⁵ Uygun, ss.. 502,508.

2. Bilimsel Sosyalizmin İnsan Haklarının Gelişimine Katkısı: Eşitlik ve Özgürlük

Liberal düşünce yapısı, insan haklarının kuramsal temelini oluşturmaktadır. Liberal düşünce yapısı, insan hakları ile insan hakları hukukunun ana ilkelerini ortaya koyması sebebi ile önem taşımaktadır. Liberal düşünce yapısına ve liberalizmin evrilmesi ile ortaya çıkan kapitalizme bir antitez ortaya koyan Marksist düşünce yapısı, siyasi ve ekonomik yönlerden liberalim ile ayrılmak ile birlikte insan hakları kurumuna yaklaşım bakımından da ayrılmaktadır. Bu sebeple Marksist düşünce yapısının insan haklarına olan yaklaşımını incelemek gerekmektedir.

Liberalizm ve liberal düşüncenin bağlı olduğu doğal hukuka olan inanç çerçevesinde insan hakları tarihsel olarak bilimsel sosyalist görüş tarafından kabul edilebilir değildir.⁷⁶ Liberalizm, siyasal iktidar bakımından feodal yapıya karşılık burjuvazinin egemenliğini savunmaktadır.⁷⁷ Sınıfsal mücadele ve proletaryanın burjuva sınıfının değerlerinden kurtuluşu için gerekli koşullara ilişkin olan Marksist öğretisi, insan haklarına teorik olarak uzak bir konumdadır.⁷⁸ Marksist öğretisi ve insan hakları teorisi arasındaki çatışma tüm değerleri ve hakları kapsamaktadır. Marksist terminoloji içerisinde bu değer ve haklar; amacı insan haklarına asılsız bir ideolojik yapı kazandırmak olan belirli üretim ilişkilerinin geçici ürünlerinden ya da belirli sınıfların yerleşik çıkarlarına yönelik görüşlerden ibarettir. Bu sebeple, Aydınlanma Çağı düşünürleri ve Fransız Devrimi teorisyenleri tarafından açıklanan özgürlük ve insan hakları kurumları Marksist düşünce yapısı çerçevesinde yok oluşun sınırında bulunan bir burjuva toplumunun ifade biçimi olarak kabul edilmektedir.⁷⁹ Bu noktada Marx'ın dikkat çekmeye çalıştığı nokta pratik örnekler ile Fransız ve Amerikan Devrimleri sonucunda ortaya çıkan hakların insanlar bakımında evrensel, rasyonel, eşit ve reddedilemez olduğudur. Marx, işte bu türden hakları reddetmektedir. Zira bu haklar Marx tarafından herkese, her yerde ve her zaman uygulanabilir temel haklardan

⁷⁶ Leszek Kolakowski, "Marxism And Human Rights", *Daedalus*, Vol .112, Sayı.4, 1983, s. 83.

⁷⁷ Fatma İrem Çağlar, "Feminist Perspektiften İnsan Hakları", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Kitap 7. İstanbul Barosu Yayınları, 2003, İstanbul, s. 75.

⁷⁸ Macfarlane, s. 414.

⁷⁹ Kolakowski, s. 84.

ziyade ekonomik gelişim ve ilerlemenin bir aşaması olarak burjuva çıkarlarını kapsamaktadır.⁸⁰

Marx, insanların özgürleşebilmesi için tek yolun insanın kendisini birey olarak soyut bir yurttaş olarak kavrayabilmesinden geçtiği düşüncesini taşımaktadır. Kişi günlük hayatında, işinde ve ilişkilerinde bir varlık haline geldiğinde ve kendi gücü ile onurunu sosyal bir güç olarak tanıyıp organize edebildiği zaman kişinin taşıdığı bu sosyal güç onun siyasal gücünün de bir parçası haline gelecek, hiçbir şekilde ayrı olarak düşünülemeyecektir.⁸¹ Marx'ın vurguladığı özgürleşme yolu, komünizmdir.⁸² Marx, ancak komünizmin tam ve gerçek anlamı ile gerçekleşebilmesi halinde burjuvazinin, kendi deyimiyle ufku dar, hak anlayışından sıyrılmanın mümkün olabileceğini savunmaktadır.⁸³ Bu aşamada Marksist bir yaklaşım ile, öncelikli olarak tanınan insan hakları olan siyasi hakların işçi sınıfı tarafından burjuvazi ile verilen sınıf mücadelesin geliştirecek ve ileri götürecek bir yapıya büründürmek ya da belirli bir ölçüde işçi sınıfının ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bir entegrasyona tabi tutmak gerekecektir.⁸⁴ Neticede Marksist düşünce yapısının insan haklarını reddeden bir eğilimi olmamakla birlikte insan haklarının yalnızca burjuva sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir kurum olarak ele alınmasını kesin olarak reddeder.

Marksist düşünce yapısı çerçevesinde yapılan insan hakları değerlendirmesi, bireyi; bireyler arası, birey ile toplum arası ya da birey ile devlet arası ilişkilerde, liberal anlayıştan farklı olarak, devletten ayrı ve özel bir yere konumlandırmaz. Liberal düşünce yapısının insan hakları kurumu ile farklılaşan yönlerinden birisi de budur.⁸⁵ Marksist düşünce yapısının insan haklarını kavrayış biçimi liberal anlayıştan farklı olmak ile birlikte insan haklarına etkisi de farklı olacaktır. Marksist düşünce yapısı, insan haklarının, Batı emperyalizminin ve kapitalizmin çıkarıcı yapısını koruma aracı olarak görmektedir. Marksist yaklaşım, insan haklarını liberalizmin hegemonyasından kurtarma amacın taşımaktadır.⁸⁶ Zira insan haklarının yalnızca burjuva sınıfını

⁸⁰ Macfarlane, s. 414.

⁸¹ Karl Marx, "On The Jewish Question", **The Marx-Engels Reader**, Ed. Robert Tucker, Norton&Company Publishing, New York, s. 46.

⁸² Macfarlane, s. 416.

⁸³ Karl Marx, **Critique Of The Gotha Program**, Foreign Language Press, Reprint Of First Edition, 2021, Paris, s. 15.

⁸⁴ Macfarlane, s. 416.

⁸⁵ Macfarlane, s. 414.

⁸⁶ Kolakowski, s. 84.

koruyucu ve yüceltici yapısı aşılma amacı da güdülmektedir. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Marksist düşünce yapısı, insan hakları bağlamında ekonomik ve sosyal konulara vurgu yapan alternatif bir kavramsallaştırma yoluna başvurmuştur.⁸⁷ İnsan haklarının ekonomik ve sosyal yönüne yapılan vurgu; Marksist yaklaşımın, hakların hiçbir zaman toplumun ekonomik yapısının üzerinde olamayacağı ve kültürel gelişimin buna koşullanmış olması düşüncesine dayanmaktadır.⁸⁸ Marksizm insan haklarına bütüncül bir yaklaşım ile ilerlemenin insan yaşamının hem toplumsal hem de doğal koşulları kontrol altına alabilme yeteneği sayesinde ölçülebileceği görüşündedir. Bu noktada bireyin değeri Marksizm açısından önemsiz olup, bu değer kişinin kolektif bütünün parçası olması ile ölçülebilir.⁸⁹

Liberal düşünce yapısı ile birlikte doğmuş olan insan hakları, liberal endişeleri doğası gereği taşımakta olduğundan Marksist yaklaşım temelde bu durumu eleştirmektedir. Marksist düşünce yapısının etkisi ile liberal anlayışın ürünü olan insan hakları anlayışı yalnızca birey temelli yaklaşım çerçevesinde sürdürülebilir bulunmayıp kolektif ve bütüncül, başka bir deyişle daha toplumcu bir insan hakları yaklaşımının benimsenmesi zorunlu hale gelmiştir. Ancak insan hakları kurumu anlayışına olan etkiler Marksist düşünce yapısının etkileri ile sınırlı kalmayıp hak ve özgürlükler anlayışı değişmeye devam etmiştir.

3. Evrensellik İlkesinin Cinsiyet Temelli Ayrımlardan Sıyrılması: Feminizmin Etkisi

Marksist düşünce yapısının insan hakları üzerindeki değiştirici etkisi, yalnızca bu ideoloji ile sınırlı kalmamış ve insan hakları kurumu üzerindeki değiştirici, dönüştürücü etkiler zaman içerisinde devam etmiştir. İnsan haklarına etki bakımından feminist yaklaşım insan hakları söylemine önemli ölçüde etki etmiş olması sebebi ile önem taşımaktadır. Feminizm ve liberalizm arasındaki ilişki esasen son derece yakın olmakla birlikte bir o kadar da karmaşık bir yapıdadır. Her iki düşünce yapısının kökeninde de bireyselliğin sosyal hayat teorisinde ortaya çıkışı yer almaktadır. Her ne

⁸⁷ Kolakowski, s. 84.

⁸⁸ Macfarlane, s. 414.

⁸⁹ Kolakowski, 92.

kadar ortak bir çıkış noktasını paylaşmakta iseler de geçilen iki yüz yıllık süre içerisinde her iki düşünce yapısı da birbirinin karşıtı hale gelmiştir.⁹⁰ İnsan haklarına feminist yaklaşımın küresel anlamda insan haklarını sorgulaması sonucu özellikle 21. yüzyılda önemli değişimler yaşanmıştır.⁹¹

Dünya geneline yayılan feminizm; batı temelli, hatalı olarak evrenselleşmiş, demokratik olmayan ve dar kapsamlı bir tanımı içeren insan hakları anlayışını reddetmektedir.⁹² Çağdaş feminist görüş, liberalizmin İHEB'e ve diğer uluslararası insan hakları hukuku kurumlarına yerleştirmeye çalıştığı eşitlik kavramını eleştirmektedir.⁹³ Bu sebepler, insan haklarının feminist yaklaşım ile yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu gereklilik, kadınların iyiliği için son derece önemli ve gerekli olan insan haklarının belirlenmesini ve cinsiyet temelli hatalı uygulamaların sona erdirilmesini de kapsamaktadır.⁹⁴ Uluslararası insan hakları hukuku çoğunluklu olarak kendi eleştirisi ile oluşturulduğundan feminizmin ya da başka bir düşünce yapısının etkisi bakımından farklı çözümlere ulaşmak mümkündür.⁹⁵ Feminist düşünce yapısı da kendi perspektifinden insan hakları kurumunu ele alarak liberalizmin eşitlik anlayışından sıyrılmayı mümkün kılacak kalıcı değişikliklerin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Feminizm temelli yaklaşım, liberal düşünce yapısının etkisi ile ortaya çıkmış ve bu düşünce yapısı çerçevesinde kabul edilmiş insan haklarını iki farklı noktadan eleştirmektedir. Bunlar; insan haklarının eril merkezli inşası ile özel ve kamusal alanlarda ikili karşıtlığın sürdürülmesidir.⁹⁶ Cinsiyet temelli şiddet, yalnızca kadınların haklarının ihlali olmadığı gibi aynı zamanda insan hakları ihlalidir. Öyle ki bu insan

⁹⁰ Carole Pateman, "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy", <https://dullbomline.wordpress.com/2017/08/30/feminist-critiques-of-the-publicprivate-dichotomy-carole-pateman/> (Erişim Tarihi: 22/03/2023)

⁹¹ Charlotte Bunch, "Transforming Human Rights From A Feminist Perspective", **Women's Rights Human Rights: International Feminist Perspective**, Ed. Julie Peters, Andrea Wolper, Routledge Publishing, 1995, New York, s. 11.

⁹² Niamh Reilly, "Cosmopolitan Feminism and Human Rights", **Hypatia**, Cilt. 22, Sayı. 4, 2007, ss.. 180-181

⁹³ Laura Parisi, "Feminist Perspectives On Human Rights", **Oxford Research Encyclopedias, International Studies**, 2017 s. 3. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.48> (Erişim Tarihi: 19/03/2023)

⁹⁴ Susan Moller Okin, "Feminism, Women's Human Rights, and Cultural Differences", **Hypatia**, Cilt. 13, Sayı. 2, 1998, s. 32.

⁹⁵ Karen Engle, "International Human Rights and Feminism: When Discourses Meet", **Michigan Journal of International Law**, Cilt. 13, Sayı. 3, 1992, ss.. 519-520.

⁹⁶ Çağlar, s. 75.

hakları ihlali çerçevesinde cinsiyet tarafı daha ağır basmaktadır.⁹⁷ Cinsiyet temelli şiddet aynı zamanda toplum nezdindeki eril yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Cinsiyet temelli istismar ve ayrımcılık toplum tarafından kabul edilmiş, kanunlaşmış ya da basitçe toplum tarafından tolere ediliyor olabilir. Bu ihtimallerden herhangi birinde, savaş ya da barış dönemlerinde veyahut demokratik veya baskıcı rejimlerde dahi, kadınların insan hakları düzenli olarak ihlal edilmektedir.⁹⁸ Özel ve kamusal alan çerçevesinden değerlendirme yapmak gerekirse bu ikili ayrım, kadına ve erkeğe ayrılmış farazi alanlar olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu farazi ayrıma göre özel alan olarak ifade edilen ev alanı kadına, kamusal alan olarak ifade edilen işyeri alanı ise erkeğe ayrılmıştır.⁹⁹ Özel ve kamusal alan ayrımı kadın için özellikle tehlikelidir çünkü bu ayrım kadınlar açısından en tehlikeli olabilecek hane içini kamusal alandan ayırmaktadır. Kamusal alandan ayrılan ve özel alan içerisinde kabul edilen hane bakımından ise tek yetkili ya da hak sahibi olarak görülenler erkekler olmaktadır. Bu durum çoğu devlet veya toplum bakımından böyledir. Kadınların insan haklarından yararlanabilmesi için özel alan olarak ifade edilen alan bakımından değişiklikler yapılması zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰ Ancak insan hakları feminist bakış açısı ile ele alınana kadar kadının tabi kılındığı özel alan, ataerkil devlet yapısının, bireysel özgürlük ve özel mülkiyetin liberal söylem ile uyumlu olarak muhafaza edilmesini sağlamıştır. Uluslararası insan hakları hukuku bakımından devletler, özel alanda toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti mümkün kılan hareketsizliklerinden ya da yetersizliklerinden sorumlu tutulmamıştır.¹⁰¹

Yıllar boyunca kadın hakları grupları, kadınların medeni ve siyasal hakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu gruplar en temelden başlayarak yerel, ulusal ve uluslararası seviyelerde cinsiyet temelli şiddete dikkat çekmiştir.¹⁰² Cinsiyet temelli şiddet, ataerkil toplum yapısından ve bu yapıdan doğan özel kamusal ayırımından doğmaktadır. Kadınların insan haklarından faydalanabilmesi için uluslararası sözleşmeler yapılmış ya da bu sözleşmelere kadınların haklarına ilişkin ayrı

⁹⁷Bunch, s.15.

⁹⁸Parisi, s. 2.

⁹⁹Parisi, s. 3.

¹⁰⁰Okin, s. 36.

¹⁰¹Parisi, s. 5.

¹⁰² Julie Peters, Andrea Wolper, "Introduction", **Women's Rights Human Rights: International Feminist Perspective**, Ed. Julie Peters, Andrea Wolper, Routledge Publishing, 1995, New York, s. 2.

düzenlemeler getirilmiştir. Ancak bu noktada düşülen hata, geleneksel insan hakları çözümlemelerinin normatif eril anlayış içerisinde kadınlara da uygulanabileceği olmuştur.¹⁰³ İnsan haklarının feminist düşünce ile ele alınması, uluslararası insan hakları hukuku anlamında kadınların hukuk sūjeleri ve hak talep edenler olarak kabul edilmesini savunmaktadır. Kadınların hukuk sūjesi ve hak talep edenler olması dışında feminist yaklaşım tüm kadınların ortak özellikleri, deneyimleri ve farklılıkları taşıdığını kabul etmektedir.¹⁰⁴ Feminizmin insan haklarına olan etkisi, kadınların insan haklarına olan gerekliliğinin ortaya konulması ve hatta bunun bir toplumsal hayat bakımından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasıdır. Öyle ki, feminist yaklaşımın insan hakları çerçevesinde ortaya koyduğu görüş, kadınların insan haklarının öznesi olarak görülmemesi halinde temel insan hakları unsurları olan evrensellik, insan onuru ve haysiyetini reddetmek anlamına gelecektir.¹⁰⁵

II. İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI BOYUTLARI

A. Genel Olarak

İnsan haklarının kuramsal boyuttan kurumsal düzenlemelere geçişini izleyebilmek, insan hakları düşüncesinin çıkışında ve gelişiminde etkisi olan teorik unsurların sonuçlarına bakmak yararlı olacaktır. İnsan hakları düşüncesine liberalizmin ve kapitalizmin önemli etkileri olduğu açık olsa da bu etkilerin sonuçları da bir o kadar önemlidir. Zira liberalizmin ve kapitalizmin etkileri ve doğurdıkları sonuçlar insan haklarının kurumsal düzenlemeler içerisinde yer alması sonucunu doğuracaktır.

Liberal ideoloji içerisinde doğan kapitalizm, tarihsel süreç içerisinde pazar ve ham madde arayışları sebebi emperyalizme dönüşmüştür. Emperyalizm, pazar ve ham madde arayışlarına bir çözüm bulabilmenin yolu olarak tarihçiler tarafından paylaşım savaşları olarak nitelendirilen Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bu savaşların insan hakları bakımından önemli olan

¹⁰³Julie Peters, Andrea Wolper, s. 2.

¹⁰⁴Alice Edwards, “Feminist Theories On International Law And Human Rights”, **Violence Against Women Under International Human Rights**, Cambridge University Press, 2010, s. 86.

¹⁰⁵Edwards, s.86.

noktası, kitlesel olarak insan hakları ihlallerine sebep olmasından ötürü insan haklarının korunması bakımından ulusal hukuk düzenlemelerinin yeterli olmadığı bunun için uluslararası hukuk düzenlemelerinin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan, uluslararası ilişkiler bakımından tüm sistemin temelden değişmesine yol açan ve insancıl bir yıkım ile sonuçlanan uzun bir dönemin ardından insan haklarının sistemli bir şekilde hukuki düzleme yerleştirme çalışmaları başlamıştır. İnsan haklarının sistemleştirilme çalışmalarını yalnızca belirli bir fikri detaylandırma veya açıklama çalışması olarak görmemek gerekmektedir. İnsan haklarına ilişkin günümüzde düzenlenmiş olan Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), bildirgeyi takip eden sözleşmeler ve diğer belgelerin arka planında Birinci Dünya Savaşı'nda insanlığa karşı işlenen çeşitli suçlar ve insan hakkı ihlalleri yer almaktadır. İnsan haklarını düzenleyen, koruyan ve geliştirmeyi amaç edinen tüm insan hakları belgeleri, bu belgelerin düzenlenmesinden önce yaşanan trajik olaylar ve acı veren hatıralara dayanmaktadır.¹⁰⁶ Belirtmek gerekir ki insan haklarının hukuk içerisinde kurumsal bir yer edinmesi, insan haklarının aşamalı olarak pozitifleştirilmesine sayesinde olmuştur. İnsan haklarının pozitifleştirilmesi ile birlikte kuramsal olarak var olan insan hakları düşüncesi ve bu insan hakları düşüncesinin içerisinde yer aldığı hukuk anlayışı keskin bir şekilde değişime uğramıştır. İnsan haklarının pozitifleştirilmesi noktasında Birinci Dünya Savaşı haricinde İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan trajik deneyimlerin ve gerçekleştirilen soykırımın da etkisi olduğu açıktır. İnsan haklarının pozitifleştirilmesi açısından BM'nin insan hakları koruyucusu olarak öne çıkması daha sonra insan haklarının kurumsallaşması aşamalarında da önem arz etmiştir.¹⁰⁷ Bu açıdan insan haklarının uluslararası kurumsal boyuta geçişinde BM Şartı'nın bir kilometre taşı olduğu açıktır.¹⁰⁸ Öyle ki bu değişim, uluslararası sözleşmeler ve bildirilerden hakim ve yargıçların kararlarını etkileyen anayasalara kadar uzanmaktadır¹⁰⁹ Belirtmek

¹⁰⁶ Antonio Stango, Human Rights Between Universalism And Cultural Relativism, **Chorzowski Studia Polityczne**, Sayı. 7, 2014, ss.. 157,158.

¹⁰⁷ Thomas Buergenthal, "The Normative and Institutional Evolution of International Human Rights ", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 19, Sayı. 4, 1997, s. 706.

¹⁰⁸ Salvador P. Lopez, "The Internationalization Of Human Rights", **American Journal Of Orthopsychiatry**, Cilt. 35, Sayı. 5, 1967, s. 859.

¹⁰⁹ Karel Vasak, "Human Rights: As A Legal Reality", **International Dimensions Of Human Rights**, Ed. Karel Vasak, English Edition Ed. Philip Alston, Cilt. 1, Greenport Press, Connecticut, 1982, s. 3.

gerekir ki uluslararası alanda kurumsal hukuk yapılarına kavuşmuş olan insan haklarının anayasalar gibi ulusal alanlarda kurumsal bir yer edinmesi şaşırtıcı bir sonuç değildir ancak son derece önemlidir. BM Şartı'nın devletlerin insan haklarının ve insan haklarına olan inancın tekrar sağlanması konusunda göstermiş olduğu kesin tavır, akabinde insan haklarının dayanacağı ilk uluslararası hukuk kurumunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹¹⁰

Elbette ki insan haklarının 1948 yılında İHEB'e kadar geçirmiş olduğu bir gelişim süreci bulunmaktadır. İnsan hakları tek bir günde sistemleştirilmiş veya oluşturulmuş bir hukuk kurumu değildir. Geriye dönük olarak bakacak olursak 13. yüzyılda Magna Carta ile başlayıp Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile devam eden ve ardından da Fransız Yurttaş Hakları Bildirisi'ne uzanan bir gelişim süreci olduğunu görmekteyiz. Hak ve özgürlüklerin tüm insanlar için olduğuna ilişkin Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde¹¹¹ ve Fransız Yurttaş Hakları Bildirisi'nde¹¹² yer alan hükümler özellikle önemlidir.¹¹³ Bu metinlerdeki kişi özgürlüğü, onuru ve özerkliği zamanla insan hakları düşüncesinin temeline oturmuştur. İnsan hakları ya da benzer amacı olan sözleşmelerin, şartların veya bildirilerin ve uygun olduğu durumlarda bildirelerin ortaya çıkması, farklı dönemlerde farklı şartlar ve amaçlar nedeni ile olsa da her birinin aynı teorik temele dayanması sayesinde olmuştur. Bu sayede zaman içerisinde ortaya çıkmış farklı insan hakları belgeleri ile özel bir literatür oluşturulabilir ve yine bu belgeler içerisinde farklılaşan kısımlar bulunabilir.¹¹⁴

B. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Kendisinden önce düzenlenmiş ve insan haklarına kaynaklık eden metinleri olan Magna Carta, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Yurttaş Hakları

¹¹⁰Marco Boschele, "The Limits Of Human Rights: International Law And Global Organizations", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 1, 2021, s. 736.

¹¹¹Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 2. Paragrafında yer alan ifade şöyledir; "Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; Yaradan'ları tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır."

¹¹²Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 1. maddesi şöyledir; "İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir."

¹¹³Bahsi geçen metinlere ulaşmak için bkz. Coşkun Can Aktan (Ed.), **Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi**, 3. Baskı, HAK-İŞ Yayınları, Ankara, 2018, s. 73-76, 79-81.

¹¹⁴Imre Szabo, "Historical Foundations Of Human Rights", **International Dimensions Of Human Rights**, Ed. Karel Vasak, English Edition Ed. Philip Alston, Cilt. 1, Greenport Press, Connecticut, 1982, ss. 11-40

Bildirgesi'nden farklı olarak İHEB, insan haklarının uluslararası ölçekte kurumsal bir yapı kazanması için atılmış önemli bir adımdır. Ayrıca düşünmek gerekirse geniş çaplı bir düzenleme ihtiyaç üzerine ortaya çıkmış olarak kabul edilebilir. Zira insan haklarının korunması, insan ihtiyaç ve olanaklarının korunup gerçekleştirilebilmesi için mutlak surette uygulanmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik, liberalizm temelli kapital piyasa ekonomisinin getirdiği durum sebebi ile ortaya çıkmıştır.

İnsan haklarının kurumsal bir yapı kazanması, dönemsel olarak değişen politika ve şartların bir getirisi olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁵ Öyle ki, insan haklarının öncelikle uluslararası düzeyde kurumsal bir yapıya oturtulması da bu sayede olmuştur. İnsan haklarına yönelik uluslararası düzeyde kurumsal düzenlemelerin var oluşu, Soğuk Savaş dönemi sonrasında ulusal düzeyde de insan hakları kurumlarının yerleşmesini hızlandırmıştır. Zira İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinden sonra insan hakları siyasi meşruiyetin bir kıtası olarak kabul edilme eğilimi içerisinde girmiştir.¹¹⁶ Esasen insan haklarının sahip olduğu önemi ve kurumsal düzenlemelere evrilmesinin gerekliliği bu noktada açık ve net olarak ortadadır. Nitekim insan hakları hukuksal, siyasi ve sosyolojik olarak farklı bir etkiye sahiptir. Sahip olduğu yeni ve farklı etki, siyasi iktidarın meşruiyetine ilişkin bir kıtas olarak ele alınmasında kaynaklanmaktadır. Ancak demokratik kültürün yaygın olmaması ve aynı zamanda insan hakları kültürünün yokluğu, uluslararası ve ulusal boyutlarda insan haklarının kurumsal bir yapı kazanması sürecinin gecikmesine sebep olmuştur.¹¹⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yaklaşık üç yıl sonra, 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiş İHEB, insan hakları fikrinin tarihinde bir dönüm noktasıdır. İHEB bağlayıcı olmasa da kabul edilmesinin ardından insan haklarını, düşünsel ve siyasal anlamda merkezi bir konuma geri dönülemez bir tarzda yerleştirmiş, uluslararası ilişkilerin bütünsel bir parçası ve küresel ahlâk normları haline getirmiştir.¹¹⁸ İHEB'in insan hakları kuramı açısından bir dönüm noktası oluşturması

¹¹⁵ Muharrem Kılıç, "İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurunları", **TİHEK Akademik Dergisi**, Sayı. 8, Yıl. 5, 2022, s. 17.

¹¹⁶ Kılıç, "İnsan Hakları Kurumları", s. 17.

¹¹⁷ Morten Kjørsum, "National Human Rights Institutions Implementing Human Rights", **Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden**, Editor: Klaus Slavensky, Denmark, 2003. s. 5.

¹¹⁸ Görkem Birinci, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e", **Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 7, 2017, s. 50.

elbette ki insan haklarına yönelik kurumsal düzenlemelerin önünü açmasından kaynaklanmaktadır. Zira İHEB'in kabulü sonrası gerek uluslararası gerekse bölgesel düzeyde uluslararası insan hakları sözleşmeleri düzenlemiş ve yerel düzeyde de İHEB anayasalara nüfuz etmiştir. Özellikle anayasalara insan haklarının nüfuz etmesi, hak ve özgürlüklerin anayasaların ilk veya giriş kısmında yer alması şeklinde kaşımıza çıkmaktadır. Devletin işleyişine ve siyasi kısımlara ilişkin düzenlemeler, anayasalarda kendilerine insan haklarına yönelik düzenlemelerden sonra yer bulabilmektedirler. Bu durum hala bir gelenek olarak anayasalarda gözlenebilmektedir.¹¹⁹ Bu sebeple denilebilir ki İHEB, insan haklarına uygun hukuki düzenlemelerin yapılmasını ve yaşam standartlarını yerine getirilmesini sağlayan en önemli belgedir. İHEB'in dünya üzerinde en iyi bilinen insan hakları belgesi olduğu da söylenebilir zira günümüz itibarı ile 350'den fazla dile çevrilmiştir. İHEB'in önemi, anayasalara nüfuz etmesinin haricinde, evrensel olarak temel hakları belirli bir teminat altına almasına da dayanmaktadır.¹²⁰

İnsan haklarının kullanımı bakımından en basit, anlaşılabilir tanımı 10 Aralık 1948 tarihinde İHEB'de yapılmıştır. 2. Maddede yer alan hükme göre “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bakımdan ayırım gözetilmeksizin bu Bildiride ilan olunan tüm haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir.”¹²¹ İHEB, her ne kadar bağlayıcılık unsuru taşımasa da¹²² BM Genel Kurulunda hiçbir karşı oy almadan kabul edilmiş olan İHEB'in bu hükmünden çıkarılabilecek hususlar bulunmaktadır. Bağlayıcılık noktasında hukuken olmasa da manevi bir bağlayıcılıktan söz etmek mümkündür.¹²³

Bu konunun ana hatlarını genel olarak çizmek gerekirse; insan haklarının ayırım gözetmeksizin herkes için uygulanması gerektiği ve dolayısıyla insanın bulunduğu her yer ve zamanda bu haklara sahip olduğu söylenebilir. İnsan haklarının ortaya çıkış

¹¹⁹ İbrahim Kaboğlu, “Hak ve Özgürlükler Anlayışındaki Gelişmelerin Anayasalara Yansıtılması Sorunu”, **Anayasa Yargısı**, Sayı. 11, s. 238.

¹²⁰ Global Citizenship Commission, “The Long and Influential Life of the Universal Declaration of Human Rights”, **The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century: A Living Document in a Changing World**, Ed. Gordon Brown, Cilt. 2, Open Book Publisher, 2016, s. 31.

¹²¹ Rona Aybay, Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, Ankara, 2006, s. 13.

¹²² Aybay, s. 6.

¹²³ Bu yöndeki görüş için bkz. Aybay, s. 7.

süreci boyunca dönüm noktası olan metinler, sürekli olarak bu metinlerde yer alan hak ve özgürlüklerinin kullanılması bakımından tüm insanların eşit ve özgür olduğunu vurgulamaktadır. İnsan doğasına ilişkin olarak kabul görmüş olan bu hususlar, insan hakları yaklaşımı çerçevesinde madalyonun yalnızca tek bir yanını ortaya koymaktadır. Öte taraftan, madalyonun diğer yüzü olarak kabul edebileceğimiz görüşler de insan haklarının gelişimine katkı sağlamış ve üzerine tartışılması gereken bir düzlemi ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, İHEB henüz taslak aşamasındayken, İHEB'in insan hakları yaklaşımına ilişkin olarak Amerikan Antropoloji Birliği'nin (AAA) 1947 tarihli insan hakları beyanı da benzer bir durumu ortaya koymaktadır. 1947 Beyanı, İHEB'in iki farklı açıdan ele alınması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁴ İnsan hakları kavramı, kendi içerisinde çatışan farklı yaklaşımlarla ele alınmaya başlamıştır.

İnsan hakları içerisinde yer alan bu iki çatışan düşüncenin neden olduğu ayrılığı ilk olarak iki farklı hak kuşağı içerisinde izlemek mümkündür. Medeni ve siyasi haklar ile ilişkilendirilen birinci kuşak insan hakları ile sosyal ve ekonomik haklar ile ilişkilendirilen ikinci kuşak hakları temelli iki farklı yaklaşım insan hakları düşüncesi üzerinde iki farklı yaklaşımın doğuşuna neden olduğu gibi kurumsal düzenlemeler bakımından da farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

C. İnsan Hakları Kuşakları ve İnsan Hakları Evrenselliğine İzdüşümleri

1. Genel Olarak

Liberalizmin etkisi ile ortaya çıkan ve kapitalist üretim ilişkilerinin sonucu olarak kapsamı genişleyen insan hakları, yaşanan bu süreç içerisinde farklı tartışmaların odağında kalmıştır. İnsan haklarının kurumsal düzenlemelere kavuşması ile birlikte insan hakları üzerine yaşanan tartışmaların gerçekleştiği düzlemler de değişime uğramıştır. İnsan onurundan kaynaklanan insan hak ve özgürlüklerinin devlete; öncelikle müdahalede bulunmaması gereken bir alan, sonrasında ise belirli sosyal ve ekonomik bir müdahale gerektirmesi insan haklarının kuşaklar gibi ayrımlara tabi tutulmasını gerektirmiştir.¹²⁵ Zira artık hukuki birtakım düzenlemelerin

¹²⁴ The Executive Board American Anthropological Association, "Statement On Human Rights", *American Anthropologist*, Cilt. 49, Sayı. 4, Part I, 1947, p. 539.

¹²⁵ Aybay, s. 91.

de konusu olan insan hakları, devletleri uluslararası düzeyde ilgilendirmekte ve siyasi meşruiyetin önemli bir kıstası olarak kabul edilmektedir.

Bahsedilen tartışmalar, yaşanan süreç sonrasında ortaya çıkan insan haklarının insan hakkı olup olmadığı konusunda yaşanmıştır. İnsan hakları kataloğuna ilişkin tartışmaların sonuçlanması insan haklarının içeriğine, oluşum dönemine veya hak öznesine göre farklı değerlendirmelere alınarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan denebilir ki insan hakları farklı şekillerde birbirinden ayrılan değerlendirmelere sahiptir.

Bu farklı değerlendirmelerden kısaca bahsetmek gerekirse insan hakları; klasik tasnif yöntemine göre, bireysel haklar ya da kolektif haklar oluşuna göre, konularına göre veya kuşaklarına göre değerlendirilerek doktrinde ayrıma gidilmektedir.¹²⁶ Söz konusu bu ayrım insan haklarının akademik anlamda incelenebilmesi için yapılan bir ayrımdır. Buradaki ayrımın amacı kesinlikle insan hakları olarak kabul edilip edilmeyen hakların olduğuna ilişkin bir değerlendirmeye dayanmamaktadır. Böylesine bir değerlendirmeye ilişkin tartışmalar artık günümüzün konusu değildir.

Klasik tasnif yöntemi, insan haklarının devletlere yüklediği veya yüklenmediği sorumluluklara ve bireylerin devletten beklediği edimlerin niteliği itibarıyla bir değerlendirmeye sahiptir. Devletin hak sağlanması konusundaki edimlerine dayanan bu tasnif yöntemi, günümüz bakımından kullanılan bir yöntem olmanın dışında çıkmıştır. Zira devletin ediminin her hak bakımından her zaman aynı veya tek olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Bu tasnif yönteminde haklar negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları olarak ayrılmaktadır.¹²⁷ Hakların bireysel ya da kolektif olmasına dayanılarak yapılan ayrım, hakların kullanılış şekline göre yapılan bir ayrımdır. İnsan haklarının bireysel veya toplu olarak kullanılmasına dayanan bu ayrımın aslında çok yararlı olduğunu söylemek doğru olmaz zira her insan hakkının kolektif bir yönünün olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. İnsan hakları kendi içerisinde kolektif ve bireysel boyutları içermektedir. İnsan haklarının konularına göre yapılan ayrım ise her bir hakkın koruduğu ya da düzenlediği konular temel alınarak yapılan ayrımdır. Ancak yapılan bu ayrım da kişiden kişiye farklılık gösterdiğinden objektif bir ayrım olduğu söylenemez. Dahası bu ayrım yöntemi insan

¹²⁶ B. Algan, ss.. 38-45.

¹²⁷ Neslihan Aybike Ceylan, “Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal Ve Ekonomik Haklar Ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, **Anayasa Dergisi**, Yıl. 1, Sayı. 2, 2017, s. 221.

hakları arasında hiyerarşik bir ilişkiye neden olabilmektedir ki böyle bir durum insan haklarının bütünselliğine ve doğasına aykırıdır.¹²⁸

Son olarak kuşaklara göre yapılan insan hakları ayırımından bahsetmek gerekmektedir. Bu ayırım yöntemi, insan haklarının ortaya çıktığı dönem itibari ile ayırım yapılmasına dayanmaktadır. İnsan hakları bu yöntemde üç farklı kuşağa bölünür ve her kuşak bir diğerinden belirgin özelliklerle ayrılır. Bu ayırımın temel bir noktası da insan haklarının geçirdiği değişim ve gelişim sürecidir. İnsan haklarının değişim ve gelişim süreci içerisinde öncelikle insan haklarını kuramsal düzeyde ortaya çıkışı, ardından kuramsal düzeyde bulunan insan haklarının ulusal hukuk normları içerisinde bir yer edinerek insan haklarına koruma sağlanması ve son olarak da ulusal düzeyde korunan insan haklarının uluslararası düzeye aktarılması bulunmaktadır. Buraya kadar anlatılanlar insan haklarının kendi içerisindeki değişken ve dinamik yapısını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla zaman içerisinde yaşanan değişim ve gelişmelere bağlı olarak insan haklarının tekrardan kuramsal düzeyde ve pratik düzeyde tartışılması gerekebilmektedir. Bunun temel sebebi zaman içerisinde değişen şartlar veya durumlar sebebi ile yeni insan haklarının veya yeni hak gruplarının ortaya çıkma ihtimalinin bulunmasıdır.¹²⁹ İnsan hakları, temelinde insanı koruyan araçlar olduğundan bu korumanın etkili olabilmesi için insana yönelik yeni tehditlere karşı sürekli olarak yeni haklar formüle etme gayretinde olmak kaçınılmazdır. Bu durum her hak kuşağının ortaya çıkışında gözlemlenebilir.¹³⁰ Karel Vasak'ın yapmış olduğu insan hakları ayırımı da bu şekildedir. İlk kuşak hakların siyasi ve medeni özgürlükler olarak ele alınması gerektiği düşüncesine; devletin etkin rol oynadığı belirli bazı edimler altında bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel hakların ikinci kuşakları oluşturduğu düşüncesi eşlik etmektedir. Her iki kuşak hak grubu, insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik konusunu yakından ilgilendiren iki farklı BM sözleşmesi ile kurumsal düzenlemelere sahiptir. Bu iki farklı kuşak hak grubu, uluslararası sözleşmeler ve sözleşmelerin devletlere yükümlülükler sebebi ile son derece ayrı tutulmuştur.¹³¹ İnsan haklarına yaklaşım, bu iki farklı sözleşme sonrasında büyük

¹²⁸ B. Algan, ss.. 38-45.

¹²⁹ B. Algan, ss.. 46-47.

¹³⁰ O. Uygun, s. 502.

¹³¹ Spasimir Domaradzki, Margaryta Khvostova, David Pupovac, "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", **Human Rights Review**, Year. 2019, Sayı. 20, ss.. 424, 425.

oranda iki farklı görüŖe dağılmıştır. Bu durum, insan hakları belgelerinden ve insan haklarına yönelik uluslararası kurumsal düzenlemelerin taslak çalışmalarından okunabilmektedir.

2. Hak Kuşakları Arasındaki Çatışma ve Kurumsal Düzlemdeki Yansımaları

İnsan haklarının devletlerin meşruiyet kıstaslarından birisine dönüşmesi ve aynı zamanda insan haklarının devletten belirli birtakım edimlerin yerine getirilmesi taleplerini daha sistematik bir biçimde ortaya koyması, hatta bu durumun hukuk içerisinde kurumsal bir karşılık bulması insan haklarına devletlerin yaklaşımını değiştirmiştir. Bu değişimin izlerini İHEB’den sonra Bildirge’de yer alan hakların bağlayıcı hukuki düzenlemeler kazanması için hazırlanan BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS) ile BM Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Sözleşmesi’nde (EKSHS) görmek mümkündür. Devletlerin, farklılaşan insan haklarına yönelik olarak gösterdiği tutum, bu farklı insan haklarının devletten beklediği edimden ve devlete belirli bir veya birkaç edim yükleyen insan haklarının liberal teori içerisinde gerçekleşen bireyselliğe yabancı olmasından kaynaklanmaktadır.¹³² Liberal düşünce eksenli piyasa ekonomisinin batılı devletlerce belirli bir dengeye oturtulamaması sebebi ile ortaya çıkan olumsuz sonuçlar, gelişen dünya içerisinde yapısal düzenlemelerin gerekliliğini ve bu kapsamda da sosyal ve kültürel hakların önemini ortaya koymuştur. Bu politik bağlam; geniş çevrelerce Batılı devletlerin sosyal, ekonomik ve kültürel hakları kabul etmediği ve en masum ihtimalde bu hakları hiçe saydığı şeklinde yorumlanmıştır. Batılı devletlerin sosyal ve ekonomik hakları tanımaması olarak değerlendirilen söylencesinin ardında birçok farklı boyut yatsa da esasen savaş sonrası küresel insan hakları rejiminden kaynaklandığı ortadadır.¹³³ Buradan hareket ile batılı devletlerin küresel ölçekte kabul ettiği ve tanıdığı hakların yalnızca medeni ve siyasi haklar olduğu sonucu çıkmaktadır.

¹³² Sally-Anne Way, “The “Myth” And Mystery of US History On Economic, Social And Cultural Rights: The 1947 United States Suggestions For Articles To Be Incorporated In An International Bill Of Rights”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 36, Sayı. 4, 2014, s. 870.

¹³³ Daniel J. Whelan, Jack Donnelly, **The West, Economic and Social Rights and The Global Human Rights Regime: Setting The Record Straight**, The Johns Hopkins University Press, Cilt. 29, Sayı. 4, 2007, ss.. 908, 909, 910.

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların küresel düzeyde kabulü ise ikinci bir aşama olarak sosyalist devletlerin düşmanlığı ve Latin Amerika ülkelerince yapılan sert baskı ile mümkün olmuştur. Bu iki olgu ile birlikte batılı devletler, sosyalist devletler ve Latin Amerika devletleri ile işbirliği içerisinde bazı ekonomik ve sosyal hakları kabul etmişlerdir.¹³⁴ Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların batılı devletlerce kabulü ardında yatan diğer bir sebep de insan haklarının siyasi meşruiyetin bir ölçütü olmasıdır.

Her iki BM sözleşmesi de günümüz bakımından en yaygın şekilde kabul edilmiş sözleşmeler olmasına rağmen insan hakları bağlamında bir yol ayrımını da beraberinde getirmiştir. Karşıt görüşü savunan iki farklı grubun, farklı insan haklarını savunmaları sebebi ile insan hakları savunulması ve uygulanması konusunda doğal olarak farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu iki yaklaşımın özetlenmesi gerekirse; ilk yaklaşım, insan haklarının siyasi iktidara karşı kullanılabilen bir kurum haline dönüşmesi ile birlikte devletler ya İHEB’i ve bununla MSHS’yi ve EKSHS’yi kabul etmesi sonucuna varmaktadır. İkinci yaklaşım ise insan haklarına yönelik evrensel yaklaşımı bölgesel veya yerel geleneklere bağlı kalarak kendi yöntemleri ile uygulaması sonucuna ulaşmaktadır.¹³⁵

Evrensellik ve kültürel görecelik şeklinde insan hakları alanında iki farklı yaklaşımın ortaya çıkışının, komünist bloku ülkelerin Batılı devletlerde mevcut olan maddi eşitsizliklere yönelik endişelerini aktarması ile gerçekleşmiş olduğu kabul edilebilir. Esasen insan haklarının evrensellik ve kültürel görecelik şeklinde iki farklı yaklaşım ile ele alınmaya başlaması, yalnızca Batılı devletler ile komünist bloku ülkelerin yaşadığı uyumsuzlıklardan kaynaklanmamaktadır. Batılı devletler ile komünist bloku ülkeler arasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi, sayısız kültürel çatışma, farklı sosyal standartlar ve insan hakları istismarlarının gerçekleştiği olaylara yalnızca bir örnektir.¹³⁶ Ancak ayrımın ilk kez ve en keskin olarak dile getirildiği nokta burasıdır. Zira bu ayrım BM gözetiminde hazırlanmış iki farklı, bağlayıcılık ve denetim mekanizması unsurları olan sözleşmenin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

İnsan haklarının iki farklı hak kuşağı olarak görülmesi, birbirilerine tezat olarak kabul edilmeleri ve aynı zamanda BM’nin kuruluşundan önce yaşanmış olan II. Dünya

¹³⁴Antonio Cassese’den aktaran Daniel J. Welian, Jack Donnelly, s. 910.

¹³⁵Antonio Stango, “Human Rights Between Universalism And Cultural Relativism”, **Chorzowski Studia Polityczne**, Sayı. 7, 2014, s. 159.

¹³⁶Robert E. Sinnott, “Universalism And Cultural Relativism In Roper V. Simmons”, *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, Cilt. 14, Sayı. 1, 2006, s. 138.

Savaşı, yapılan soykırım, insan haklarının hem uygulanabilmesinin hem de korunabilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. BM Şartı başlangıç kısmında yer alan dört temel ilkedeki ikisini oluşturan ve İHEB'e zemin hazırlayan ilkelerin İHEB'in yaklaşımını anlayabilmek için gözden geçirilmesi gereklidir. Temel insan haklarına duyulan inancı, kadın ve erkeklerle eşit olarak insan onuru ve değeri çerçevesinde yeniden kabul etmek ve insanlara daha iyi bir hayat standardı ve daha geniş bir özgürlük alanı sunarak sosyal ilerlemeyi geliştirmek BM'nin ana ilkelerindendir.¹³⁷ Aynı şekilde, BM Şartı'nın 1. maddesi¹³⁸ de BM'nin temel dört ilke ilkedeki birisini ortaya koymak ile birlikte İHEB'in alt yapısını oluşturmaktadır.¹³⁹

İki hak kuşağı arasında bir uzlaşma sağlayabilmek, insan haklarını belirli bir uluslararası standarda bağlayabilmek ve özellikle de geçmişte yaşanan acıların tekrar edilmemesi amacıyla sonradan İHEB olarak anılacak olan bir metnin düzenlenmesi fikri BM'de düşünülmüştür. Bu sayede; insan haklarının genel kabul gören bir tanımı, hakların neler içerdiği, haklardan yararlanma konusunda hakkın öznesinin kim olduğu, hakların nerede, ne zaman, nasıl kullanılabileceği gibi konular açıklığa kavuşturulmak istenmiştir.

İnsan hakları, iki farklı hak kuşağının birbirinden ayrılan yapısından dolayı kurumsallaşma sürecinde tek bir sözleşmeye konu olamamıştır. İki farklı hak kuşağı, ortaya çıkışlarındaki düşünsel ve sosyal arka plan nedeni ile, birbirinin anti tezini oluşturmaktadır. İki farklı hak kuşağını oluşturan haklar, BM MSHS ve BM ESKHS düzenlenmiştir. Söz konusu iki sözleşme insan haklarına yönelik yaklaşım farklılıklarını somut olarak ortaya koymaktadır.

¹³⁷ Diğer ilkeler ise şöyledir.

- (a) İnsanlığa bir hayat ikiye defa tarifsiz acılar yaşatan savaşların etkilerinden ve musibetlerinden gelecek nesilleri korumakta başarılı olmak,
- (b) Sözleşmeler ve uluslararası hukuktan doğan diğer sorumluluklara doğruluk, yerindelik ve saygının sağlanacağı koşulları oluşturmak.

Birleşmiş Milletler, Charter Of The United Nations And Statue Of The International Court Of Justice, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2022) s. 2.

¹³⁸ Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. maddesinin 4. fıkrası, Birleşmiş Milletler'in amaçlarından birisi olarak; ırk, dil, din, cinsiyete dayalı bir ayrım olmadan insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı, insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirmeyi, ekonomik, sosyal kültürel, insancıl karakterli uluslararası sorunların uluslararası işbirliği içerisinde çözülmesini sağlamayı göstermektedir. <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2022) s. 3.

¹³⁹ Jack Donnelly, **Universal Human Rights in Theory And Practice**, Cornell University Press, New York, 2013, s. 25.

İnsan haklarının bağlayıcılığı amacı ile ortaya çıkan tek uluslararası sözleşme fikri Batı ve Doğu Bloku ülkelerin uzlaşamaması nedeni ile iki farklı sözleşme düzenlenerek yola devam edilmiştir¹⁴⁰ İHEB'den sonra ortaya çıkan ekonomik sosyal ve kültürel haklar ile klasik, birinci kuşak haklar arasında çatışma olduğu görüldüğünden iki farklı sözleşme hazırlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İki farklı sözleşme hazırlanmasının ardında yatan amaç, insan haklarının mümkün olduğunca geniş çerçevede kabul edilmesini sağlayıp insan haklarının evrensellik ilkesine katkı sağlamaktır.

İnsan haklarının iki farklı sözleşme halinde kurumsal bir yapı kazanması da kolay olmamıştır. MSHS ve EKSHS'nin kabul süreci boyunca Doğu ve Batı Bloku ülkeler arası çatışma devam etmiştir. Batılı devletler birinci kuşak hakların korunmasına yönelik uluslararası düzeyde yetkili bir mahkemenin sözleşmeler bünyesinde yer almasını istiyorlardı. Buna karşılık Doğu Bloku ülkeler insan haklarının bütünlüğüne vurgu yaparak ikinci kuşak hakların da yer aldığı bir sözleşmenin düzenlenmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte yargısal denetim mekanizmasının devletlerin bağımsızlığına ve egemenliğine müdahale unsuru olacağı gerekçesi ile uluslararası yetkili bir mahkeme fikrine karşı çıkıyorlardı.¹⁴¹ Tüm bu görüş ayrılıklarına ve fikir çatışmalarına rağmen MSHS 23 Mart 1976 tarihinde, EKSHS ise 23 Ocak 1976 tarihinde, sözleşmelerde öngörülen yürürlük maddelerinin gerçekleşmesi ile, yürürlüğe girmiştir.¹⁴²

¹⁴⁰ Döner, s. 40.

¹⁴¹ Döner, s. 40., Şeref Gözübüyük, Feyyaz Göcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 6.

¹⁴² Bozkurt, s. 62

İKİNCİ BÖLÜM HUKUKSAL BİR DEĞER OLARAK İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ İLKESİ

I. KAVRAM OLARAK EVRENSELLİK

İnsan haklarının hukuk içerisindeki kurumsal yapısına ilişkin farklı yaklaşımlar ile insan haklarının kurumsal yapısını nasıl kazandığına ilişkin süreçler, insan haklarına farklı yaklaşımlar bulunduğunu somut olarak ortaya koymaktadır. Bu farklı yaklaşımlardan ilki, insan haklarına evrensel yaklaşımdır. Evrenselliğin insan hakları içerisindeki yeri, önemi, kurumsal düzenlemelere ne şekilde nüfus ettiği ve hangi karşı görüşler ya da sebepler ile eleştirildiğine yönelik açıklamalardan önce tekil olarak evrensellik kavramının incelenmesi gerekmektedir.

Evrensellik kelimesi dilimizde, Türk Dil Kurumu'na göre evrensel olma durumu olarak tanımlanmaktadır.¹⁴³ İngilizce dili bakımından ise evrensellik; her yerde bulunan ya da herkesi etkileyen anlamına gelmektedir.¹⁴⁴ Aynı zamanda her şey ile ilişkili, her şeyi kapsayan ve her şeye uygulanabilen anlamına da gelmektedir.¹⁴⁵ Latince üniversālis şeklinde geçen evrensellik kelimesi, etimolojik olarak universus kökünden ve alis ekinden oluşmaktadır.¹⁴⁶ Universus kelimesi, tüm insanlar veya tüm dünya anlamına gelmekle birlikte alis eki sıfattan isim yapan bir ek görevindedir.¹⁴⁷ Etimolojik bir inceleme yolu ile evrenselliğin zaman, mekan ve kişileri kapsayan ve bu unsurların üzerinde yer alan bir düzlemi ifade ettiği görülebilecektir.

İnsan hakları ve evrensellik ilkesi, günümüz şartlarında ayrılmaz bir birliktelik içerisinde. İnsan haklarının evrenselliği kavramı, tüm insanların zaman ve mekan ayırt etmeksizin bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. İHEB ile birlikte modern bir söylem kazanan insan hakları, yine İHEB'de vurgulanan

¹⁴³ Evrensellik kelimesinin Türk Dil Kurumu internet sitesindeki yer alan karşılığı için bkz.

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.10.2022)

¹⁴⁴ Evrensellik kelimesinin Cambridge Dictionary internet sitesindeki yer alan karşılığı için bkz.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/universality> (Erişim Tarihi: 12.06.2022)

¹⁴⁵ Bkz. <https://www.dictionary.com/browse/universality> (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

¹⁴⁶ Bkz. <https://en.wiktionary.org/wiki/universalis#Latin> (Erişim Tarihi: 13.06.2023))

¹⁴⁷ Bkz. <https://latin-dictionary.net/definition/38142/universus-universi#:~:text=noun,whole%20world> , Bkz. <https://www.wordsense.eu/-alis/> (Erişim Tarihi: 13.06.2023)

evrensellik kavramı ile yakın bir etkileşim içinde olmuştur.¹⁴⁸ İnsan hakları ve İHEB'in evrensellik anlayışı, İHEB sonrasında düzenlenmiş uluslararası insan hakları sözleşmelerinde etkileşim içinde olmaya devam etmiştir. Uluslararası düzeyde kabul görmüş insan haklarına ilişkin gerek BM tarafından oluşturulan uluslararası gerekse bölgesel nitelikteki uluslararası sözleşmeleri, evrensellik ve insan hakları kavramlarının kuramsal olarak iç içe geçmesini sağlamıştır.

Evrensellik ilkesi için İHEB kapsamında yapılan tanımdan çıkarılabileceği üzere günümüz insan hakları hukuku, evrensellik ilkesinden ayrı düşünülememektedir. Evrensellik ilkesi, her ne kadar insan haklarının zaman ve mekandan bağımsız olduğu düşüncesini taşımaktaysa da evrensellik ilkesi de belirli bir zaman, mekan, sosyal ve ekonomik yapı içerisinde gelişim göstermiştir. Evrensellik görüşünün yaşadığı gelişim, tarihsel süreç içerisinde oluşturulmuş uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ve İHEB'de izlenebilmektedir.

II. EVRENSELLİK İLKESİNİN ANLAMI

İnsan haklarının evrenselliği, insan hakları öğretisi içinde en önemli tartışma konularından birisini oluşturmaktadır.¹⁴⁹ Evrensellik ilkesi, insan haklarının hukuk içerisindeki kurumsal yeri sebebi ile önem kazanmaktadır. İnsan haklarının evrenselliği görüşü, insan haklarının zaman ve mekân unsurlarından, bunun sonucu olarak da her türlü ideoloji, kültür, sosyal ya da ekonomik şarttan bağımsız olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur.¹⁵⁰ Evrensellik ilkesini savunanlar, insan haklarına yönelik hukuki uygulama mekanizmalarının zamansal ve mekânsal olarak her zaman mevcut olduğunu düşünmektedir. Evrensellik ilkesi, insan haklarının zamansal ve mekânsal olarak her şart altında var olmasını insan onuruna dayandırarak meşru kılmaktadır. İnsan onurunun tüm insanlığı kapsayan ortak bir değer olduğu kabul

¹⁴⁸ Louis Henkin, "The Universality of the Concept of Human Rights", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt. 506, 1989, s. 11

¹⁴⁹ Aristoteles Constantinides, "Questioning The Universal Relevance Of The Universal Declaration Of Human Rights", *Cuadernos constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol*, Cilt. 62, 63, s. 51.

¹⁵⁰ Demir, s. 209.

edilir.¹⁵¹ Bu sayede insan haklarının evrenselliği noktasında kurumsal düzenlemelerin teorik dayanak noktası bulunmaktadır.

Evrensellik düşüncesinin savunulması bakımından dikkate alınması gereken ilk nokta, insan haklarının her insan için geçerli olduğu ve bu sebeple de nerede olursa olsun insan haklarının geçerliliğini koruyacağı, uygulanması gerektiği idi.¹⁵² Evrensellik teorisi esasen her farklı kültürün insan haklarının ve insan onurun korunması noktasında az da olsa bir değer ortaya koyduğu fikrine de dayanmaktadır.¹⁵³ İnsan haklarına yönelik olarak bazı düşünürler, bu hukuki kurumun özel bir kurum olduğu görüşündedir. İnsan hakları, çoğu zaman belirli bir toplumun yasalarından ve geleneklerinden kaynaklanan haklar ile karşılaştırılmaktadır ancak buna rağmen pozitivist hukukçular insan haklarının uygulanması gereken bir hukuk kurumu olduğunu savunmaktadır. İnsan haklarına yönelik insanların sadece insan olmalarından kaynaklanan haklar olduğu düşüncesi genel olarak kabul edilen bir görüş olsa da bu görüşün eksik olduğu da savunulmaktadır. Bu eksiklik, insan haklarının yalnızca insan olmaktan dolayı kaynaklanan haklar değil buna ek olarak, ahlaki ve temel insani değerleri korumanın ve ayrıca gücün kötüye kullanımına karşı tasarlanmış kurumsalmış haklar olduğu şeklinde giderilebilir.¹⁵⁴ Bu bakımdan insan haklarının toplum nezdinde belirli bir standart uygulamayı doğurduğu da söylenebilir. İnsan hakları, topluma yönelik sistematik hak ve özgürlük ihlallerinin önlenmesi noktasında asgari bir standardı da oluşturmaktadır.¹⁵⁵ Devletlerin egemenlik haklarına dayanarak elindeki gücü kötüye kullanma eğilimde olması sebebi ile devletlere ellerindeki tüm gücü kullanabilecekleri yetkileri sağlamamak ya da bu gücün kullanılması için gereken yetkileri denetleyebilecek bir hukuk mekanizması gerektiği açıktır.¹⁵⁶ Belirtmek gerekir ki bu aşamada kötüye kullanılma ihtimali olan gücün hem ekonomik hem de siyasi güç olabileceği ortadadır. Bu bakımdan ekonomik ve siyasi iktidarın

¹⁵¹ Nhina Le, “Are Human Rights Universal Or Culturally Relative?”, **Peace Review**, Cilt. 28, 2016, s. 203.

¹⁵² Krzysztof Orzeszyna, “Universalism Of Global Human Rights: Notion Of Global Consensus Or Regional Idea”, **Review Of European And Comperative Law**, Cilt. 46, Sayı. 3, 2021, s. 166.

¹⁵³ Katherine Brennan, “The Influence Of Cultural Relativism On The International Human Rights: Female Circumcision As A Case Study”, **Minesota Journal Of Law And Inequality**, Cilt. 7 Sayı. 3, 1989, s. 371.

¹⁵⁴ Fan Jizeng, “Relative Universality of Human Rights: Theory and Practice”, **Academia, Human Rights**, Sayı. 2, 2013, s. 25.

¹⁵⁵ John Rawls, “The Law Of Peoples”, **Critical Inquiry**, Cilt. 20, 1993, s. 57.

¹⁵⁶ Zechenter, s. 319.

elinde bulundurduğu gücü kullanım şekli, insan haklarının siyasi meşruiyetin bir kıstası olması göz önüne alındığında, evrenselliğin hukuki bir değerden farklı olarak kurumsal insan hakları yapısı içerisine yerleşmesi sonucunu doğurabilecektir.

İnsan haklarının evrenselliği ile insan onurunun da merkeze alınması ile birlikte kişinin yalnızca insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak anlaşılmaktadır. Çünkü insan hakları da insanların eşit derecede insan olması veya olmaması gibi eşit haklardır. İnsan hakları aynı zamanda reddedilemez haklardır. Zira bir kişinin insan olması; reddedilebilen, geri alınabilen, sonradan kazanılabilen veya kazanılan ya da kaybedilebilen bir durumu ifade etmemektedir. İnsan hakları, evrenselliğin kurumsal olarak ele alınması ile birlikte, tüm insanların hakları olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda uluslararası düzeyde kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. İnsan haklarının bu şekilde evrensel olarak kabulü, şekli evrensellik olarak kabul edilmektedir. Şekli evrensellik ile anlaşılması gereken insan haklarının tanımı gereği devredilemez ve eşit olduğudur.¹⁵⁷ Evrensellik ele alınarak yapılan bu değerlendirme, bizleri insan haklarının işlevsel olarak neden evrensel olduğu sonucuna ulaştırmamaktadır. Şeklen ya da sözlü olarak insan haklarının evrensel olduğu düşüncesi pratikte beklenen etkiyi göstermemektedir. İnsan haklarının evrenselliği konusunda evrenselliğin değişmez doğrular ve insan haklarının var oluşundan önce de bir değer olarak bulunduğu şeklinde bir değerlendirme yapılmamalıdır. Unutulmamalıdır ki insan hakları, hukuk içerisinde kurumsallaşması ile birlikte evrensellik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının evrenselliğinin değişmez doğrular ve insan hakları uygulamalarından önce de var olduğunu savunmak, insan haklarının ve evrensellik düşüncesinin gelişimini imkânsız hale getirecektir.¹⁵⁸

Evrenselliği sadece bir kavram olarak hukuk normu içerisinde ifade etmek insan haklarının gerçek anlamda evrenselliğine ya da evrensel olduğuna ilişkin bir sonuca ulaşmak bakımından yeterli değildir. Evrenselliğin neden insan hakları düşüncesi içerisinde önemli olduğu sadece kavramsal bir çözümleme ile gözler önüne serilemeyecektir. İnsan hakları üzerinde etkili olan siyasi, ekonomik, sosyal faktörlerin de hesaba katılması ile yapılacak bir değerlendirme insan haklarının evrenselliğine

¹⁵⁷ Jack Donnelly, "The Relative Universality Of Human Rights", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 29, Sayı. 2, 2007, ss. 282, 283.

¹⁵⁸ Sinead Duffy, "The Universality of Human Rights", **An Irish Quarterly Review**, Cilt. 88, Sayı. 352, 1999, s. 393.

ilişkin kavramayı daha sağlıklı kılacaktır. Bu bakımdan evrensel uygulama ihtiyacının çıkış noktası ve evrensellik anlayışının kurumsal düzenlemeler ile insan haklarının hukuki bir değer olarak kabulü, insan haklarının evrenselliğini anlama konusunda son derece önemlidir. İnsan haklarının herkesçe kabul edilebilmesin altında yatan sebeplerden en önemlisi ise insan haklarının bir hukuk normu olarak günümüz siyasi dünyasında yer alan aktörleri üzerinde düzenleyici etkiye sahip olmasıdır. İnsan hakları sahip olduğu bu etki sebebi ile evrenselliğin pratikteki bir görünümü olarak devletlerin iç hukuk normları ya da anayasalar ile uluslararası organizasyonlar ve uluslararası insan hakları rejiminin arasında bir bağlantıyı ve uyumu zorunlu kılmaktadır. İnsan haklarının evrenselliği ayrıca ulaşılması gereken sosyal hedefleri de tanımlamaktadır. Söz konusu sosyal hedefler çoğunlukla yabancı politikalardan veya uluslararası kurumlardan etkilendikleri ya da etkilenebildikleri ölçüde küresel bir sosyal hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan hakları aynı zamanda uluslararası veya uluslar ötesi aktörler tarafından küresel siyaset içerisinde başvurulabilecek eleştiri ortamını da beraberinde getirmektedir.¹⁵⁹

İnsan haklarının evrensel olarak kabulünü öncelikle işlevsel bakımdan ele almak gerekmektedir. Bunun nedeni, insan haklarının uygulanması bakımından evrensellik anlayışının ne şekilde ortaya çıktığını anlamayı mümkün kılmasıdır. Evrenselliğin bir değer olarak insan hakları içerisinde ne şekilde ve hangi şartlar altında ortaya çıktığı önem arz etmektedir. İnsan hakları düşüncesinin ve doğal hukuk anlayışının öncelikle batı dünyasında ortaya çıktığı ve modern batı dünyası içerisinde geliştiği bilinmektedir.¹⁶⁰ Her ne kadar insan hakları düşüncesi batı dünyası içerisinde ortaya çıkıp gelişmiş ise de insan haklarının kurumsal bir kimlik kazanacak değerde önem kazanması John Locke tarafından savunulduğu gibi bir devrim ile mümkün olabilirdi. Bu noktada devrimin gerekliliği politik sistemin arazlarının kapatılması bakımından bireylerce gerekli olmaktadır. Zira bozulmuş bir devlet aygıtı veya yönetim mekanizması içerisinde devrimsel bir değişim yaşanmaması, Locke tarafından doğa halinden farksız, tam bir anarşi hali olarak nitelendirilmektedir.¹⁶¹ Bu

¹⁵⁹Charles R. Beitz, “Human Rights As A Common Concern”, *The American Political Science Review*, Cilt. 95, Sayı. 2, 2001, ss 277-278.

¹⁶⁰Donnelly, *The Relative Universality*, s. 286.

¹⁶¹John Locke, *Second Treaties of Government*, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/locke1689a.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2023) s.74.

türden iki devrim esasen Locke'un eserini yazması ardından gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Locke'un öngörüsü gerçekleşmiştir.

Locke dışında Thomas Hobbes ise insan haklarını güvenlik sağlama özelliği sebebi ile gerekli olduğu görüşündedir. Ancak Hobbes'un güvenlik temelli düşüncesi teorik olmaktan ziyade tarihsel yoldan ulaşılan bir sonuçtur. Hobbes'un tarihsel yaklaşımı onun insan haklarından beklediklerini herhangi bir toplumun insan haklarını tanıyıp tanımamasına bırakmış olur.¹⁶² Bu durum, insan haklarının sağlanması gerektiği düşünülen korumanın her zaman mümkün olmadığı sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Hobbes'un güvenlik gereksinimini merkeze alırsak demokratik bir devlet düzeninin insan haklarını sağlayabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶³ Locke ile birlikte Hobbes'un güvenlik endişesi de insan hakları ile doğa halinden uzak bir devlet düzeni kurmayı gerekli kılmaktadır.

III. EVRENSELLİK İLKESİNİN HAKLILAŞTIRILMASINA YÖNELİK GÖRÜŞLER

Evrensellik ilkesi, insan hakları içerisinde kuramsal bir altyapıya ve geçmişe sahip olsa da evrensellik ilkesinin kurumsal boyutlara aktarılması için somut bir zemine oturtulması gereklidir. Zira kuramsal düzlemde etkinliği tartışmalı olan evrensellik ilkesi, ancak kurumsallaşma yolu ile somutlaştığı müddetçe etkisini hukuk normları aracılığı ile gösterebilecektir.

Evrensellik ilkesine ilişkin somut temele oturan görüşlerin varlığı ilkenin kurumsallaşma yoluna yönelik kolaylık sağlamıştır. Nitekim bu görüşler evrensellik ilkesinin haklılaştırma amacındaki teorilerdir. Bu teorilerden ilki; devletlerin sahip oldukları siyasi ve ekonomik güçleri kendi vatandaşlarına karşı kullanma eğiliminde olması sebebi ile bu güçlerin mutlak şekilde devletlere bırakılmamasına dayanmaktadır.¹⁶⁴ Devletlerin sahip olduğu gücü baskılayacak veya sınırlayacak bir kurumsal yapının gerekliliği evrensellik ilkesinin uluslararası ve bölgesel bağlayıcı hukuk metinlerine, hatta ulusal anayasalara nüfuz etmesini sağlamıştır. İnsan haklarına

¹⁶²Michael Green, "Hobbes And Human Rights", *Hobbes Today: Insights for the 21st Century*, Ed. S. A. Lloyd, Cambridge University Press, 2013, ss.. 324-325.

¹⁶³Green, s. 326.

¹⁶⁴ Zechenter, s. 319

yönelik devletler tarafından gelen tehditlerin varlığı sebebi ve bu tehditlerin küresel ölçekte olması sebebi ile ¹⁶⁵ insan haklarının kurumsallaşması süreci içerisinde evrensellik düşüncesine bağlanması, tehdidin nerede geldiği ve neden insan onuru temel alınarak bir çözüme varılması gerektiği sorunu doğurmaktadır.

İnsan haklarını evrenselliği, bu sorunlar göz önüne alındığında Batı'nın liberal politik ve ekonomik şartları sebebi ile ortaya çıktığı kabul edilebilir. Evrenselliğin insan hakları bağlamında inandırıcı ve samimi olabilmesi için kapital piyasa ekonomisinin Batı'nın inanç ve değer sisteminden bağımsız şekilde gelişmiş olması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüş kapsamında; Batı değer ve inanç sistemlerinin kapitalizm arasında bağlantı olması halinde, kapitalizmin yayılım sebeplerinin insan haklarının evrenselliği kapsamındaki aynı temel sorunları taşıdığı görüşü mevcuttur. Kapitalizmin tehdit ettiği kabul edilen insan onuru kavramının Batı değer ve inanç sisteminin bir parçası olmadığı kabul edilse dahi insan haklarının kapitalist piyasa ekonomisinin tehdidine karşı insan haklarının tamamen Batı dışı tutulmasının mümkün olmayacağı yine savunulan başka bir husustur.¹⁶⁶ Ancak insan haklarının evrenselliği noktasında düşünülmesi gereken durum, kapital piyasa ekonomisi veya benzeri bir insan onuruna, hayatına, varlığına tehdit oluşturabilecek unsurun Batı inanç ve değer sistemi dışında da ortaya çıkabilecek olmasıdır. Zira insan haklarına yönelik tehditler bakımından farklı ayrımlara göre değerlendirmede bulunmak da mümkündür. Söz konusu ayrımlar; insan haklarının, kişilik, bağlanabilirlik, olanaklar, tarih ve duygusallık şeklinde sıralanmaktadır.¹⁶⁷ Bu ayrımlardan da anlaşılacağı üzere sırf Batı dünyasının politik, sosyal ve düşüncel ortamı içerisinde ortaya çıkmış olması insan haklarının evrenselliğinin kavranması bakımından Batı temelli bir yaklaşımda bulunmak tamamen sağlıklı bir değerlendirme değildir. Evrensellik ilkesi, devletlerin uygulayabileceği gücü insan hakları hukuku kapsamında önleyebilecek tek özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶⁵ Nitekim devletler, dünya geneline yayılmış mekanizmalar olduğundan devlet tarafından gerçekleştirilecek tehditlerin küresel ölçekte olacağı kabul edilmelidir.

¹⁶⁶ Michael E. Goodhart, "Origins and Universality in the Human Rights Debates: Cultural Essentialism and the Challenge of Globalization", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 25, Sayı. 4, 2003, s. 944-945.

¹⁶⁷ İleri okuma için bkz. Kevin R. Carriere, "Threats To Human Rights: A General Review", **Journal Of Social And Political Psychology**, Cilt. 7, Sayı. 1, 2019, ss. 12-19.

Evrensellik ilkesinin haklılığına yönelik ikinci görüş ise; bireylerin hem devlete hem de uluslararası kuruluşlara karşı savunmasız bırakılmaması gerektiğine, bunun için de uluslararası bir hukuk rejimi ile koruma sağlanabileceğine dayanmaktadır.¹⁶⁸ Evrensel insan hakları ideali, felsefi veya metafizik teorilere dayanarak değil Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde türetilerek ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve temel amacı dünya barışını desteklemek olan Milletler Cemiyeti kurulmuş olsa da bu kuruluş arzu edilen şekilde işleyememiştir. Ancak yine de Milletler Cemiyeti şeklindeki bir organizasyonun kurulma çabası, insan haklarının evrensel şekilde bir gözetime tutulabilmesi için önemli bir girişim olarak yorumlanmalıdır.¹⁶⁹ Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde insan haklarının evrensel bir gözetime tabi tutulmasının gerekliliği İkinci Dünya Savaşının başlaması ile bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı; insan yaşamına, onuruna ve mülkiyete ilişkin büyük kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur. Nazi Almanyası'nın ve Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı döneminde sahip olduğu yönetim anlayışı, dünyanın her bir köşesini tehdit etmiştir. İnsanların bireysel veya toplu olarak insan onurunu, kişisel ve ulusal güvenliğini korumak amacıyla yeni bir sistemin oluşturulması konusunda yaşadığı farkındalık, insan haklarının korunması için yeni bir sistemin geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası insan yaşamının ve onurunun korunabilmesi için yeni bir sistemin kurulabilmesi amacıyla BM organizasyonu oluşturulmuştur. BM'nin organizasyon olarak temel amacı BM Şartı'nın ilk maddesinde gözlemlenebilmektedir.¹⁷⁰ Burada insan hakları ve insan haklarının evrenselliği bakımından dikkat çekici olan nokta, bildirgenin henüz ilk maddesinde temel insan

¹⁶⁸ Zechenter, s. 319.; Ekiz, s. 18.

¹⁶⁹ Jizeng, ss.. 25-26.

¹⁷⁰ Birleşmiş Milletler Şartı 1. Maddesi şu şekildedir;

Birleşmiş Milletlerin amaçları şunlardır :

1. Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek;
2. Uluslararası, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak;
3. Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak ve
4. Bu ereklere ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olmak

haklarını, insan onuru ve değeri göz önüne alarak eşit şekilde ayırım gözetmeksizin kabul etmesidir. Bu doğrultuda gerekli insan haklarına ve temel özgürlüklere olan saygının sağlanabilmesi amacı ile gerekli aksiyonların alınabilmesi için uluslararası iş birliğine önem verilmiş olması önemlidir.¹⁷¹ Özellikle BM Şartı örneğini ele alınırsa; insan haklarını devletin gücüne karşı korumak için uluslararası ya da devletler üstü bir organizasyonun insan haklarını korumak için gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁷²

İnsan haklarının evrensellik ilkesine yönelik diğer görüşleri birbirleri ile daha bağlantılı olmaları sebebi ile birlikte incelemek daha sağlıklı olacaktır. Bu görüşlere göre; insan haklarının evrensel, devredilemez ve vazgeçilemez haklar olması sebebi ile kültürel ya da dini gelenek ve değerler temel alınarak geçersiz kılınamayacağına dayanmaktadır. Ayrıca, belirli bir kültür veya topluluk içerisinde doğmuş olmanın insan hak ve özgürlüklerinden faydalanmak ya da yararlanmak konusunda bir ayırım kıstası olmadığıdır. Farklı bir kültür veya topluma mensup olmak, insan haklarına sahip olmak ya da bu hak ve özgürlüklerden faydalanmak noktasında olumlu veya olumsuz sonuç doğurmamaktadır.¹⁷³ Defaten belirtmek gerekir ki insan haklarının evrenselliği ilkesi, tüm insanların yalnızca insan olmaları sebebi ile sahip oldukları hakların her yer ve zamanda uygulanması amacına hizmet etmektedir.¹⁷⁴ Bu bağlamda insan hak ve özgürlüklerinin tüm insanların sahip olduğu insan onuruna da dayandığı ve evrensellik ilkesi ile bağlantılı olduğu da söylenmelidir.¹⁷⁵ Evrensellik ilkesinin amacı ve dayanmakta olduğu insan onuru çerçevesinde oluşan görüşü, insanların ve insan onurunun insanlar arasında kültürel ve dini farklılıklar bulunmakta olsa dahi asgari düzeyde korunmasını öngörmektedir.¹⁷⁶ Bu nedenle farklı kültürlerle, dini ve kültürel geleneklere sahip toplumlarda dahi insan hak ve özgürlüklerinin korunması bağlamında asgari ortak bir değerler bütünü bulmak mümkündür.¹⁷⁷ İnsan haklarının evrensellik ilkesi, insan haklarının belirli bir noktada devletlerden ya da uluslararası kuruluşlardan koruma işlevi görmektedir. Ancak diğer bir yönden, bireyler yönünden,

¹⁷¹ Jizeng, s. 26

¹⁷² Zechenter, s. 319.

¹⁷³ Zechenter, s. 319.; Ekiz, s. 18.

¹⁷⁴ Brennan, s.371.; Ekiz, s. 19.

¹⁷⁵ Brennan, s. 371.; Ekiz, s. 19

¹⁷⁶ Ekiz, s. 19.

¹⁷⁷ Ekiz, s. 19.

evrensellik ilkesi, insanları hak ve özgürlükler ile insanların sahip olduğu potansiyellerini gerçekleştirebilmenin yolunu açmaktadır.¹⁷⁸

Evrensellik ilkesi her ne kadar insan hakları öğretisi ve hukuku için son derece önemli bir unsur olsa da evrensellik ilkesini uygulayacak hukuki mekanizmaların eksikliği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun, insan haklarının evrenselliğini insan hakları ile birlikte uygulama sorunudur. Bu sebeple evrensellik ilkesi, insan hakları içerisindeki etkinliğini ve ağırlığını gösterebilmek için kurumsal düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır.¹⁷⁹ Evrensellik ilkesinin kurumsallaşma süreci, insan doğası ve onurunun kültürel, siyasi ve dini etkilerden kurtulması ve ortak bir etik değerler ve ilkeler oluşturmanın da kilit noktası konumundadır.¹⁸⁰ Zira insan hakları, bireyin insanca ve onurlu bir hayat sürdürebilmesi için zaruridir ve bu zaruriyet evrensellik ilkesinin insan haklarının var olabileceği ortamı sağlaması sayesinde gerçekleşebilecektir.¹⁸¹

IV. EVRENSELLİK İLKESİNİN KURUMSALLAŞMASINA YÖNELİK İLK ADIMLAR

A. Genel Olarak

Gerçekten de Amerikan Devrimi ve bununla birlikte gelen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, bir devletin kurulması için gerekli bazı unsurları göstermekle birlikte insan haklarına yönelik daha önce elde edinilmiş kazanımların siyasi iktidar tarafından sağlanması ve gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, tüm insanların eşit yaratıldığı, belirli bazı haklara sahip olduğu ve bu haklarını kullanabilmek için yönetimler kurduğunu, kurulmuş yönetimlerin bu hakları sağlayamadığı noktada insanların yönetimi değiştirmeye de

¹⁷⁸ Christian Lund, "Development And Rights: Tempering Universalism And Relativism", **The European Journal Of Development Research**, Cilt. 10, Sayı. 2, 1998, ss.. 2-3.

¹⁷⁹ Guyora Binder, "Cultural Relativism And Cultural Imperialism In Human Rights Law", **Buffola Human Rights Law Review**, Cilt. 5, 1999, s. 212.

¹⁸⁰ István Lakatos, "Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women's Rights", **Pécs Journal of International and European Law**, Cilt. 1, 2018, s. 10.

¹⁸¹ Uygun, s. 509.

ehil olduğunun kabulü ile başlamaktadır.¹⁸² Bu kabul, günümüz açısından şaşırtıcı gözükmemekte ise de Amerikan Devrimi'nin yaşandığı süreç ve ortam bakımından son derece değerlidir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile talep edilen haklar, eşitlik ve özgürlük anlayışı daha önce bu türden hak veya özgürlüklerin öznesi olmayan bireylerden gelmektedir. Bu durumu şöyle açıklamak gerekir. Amerikan Devrimi'ni başlatan ve nihayete erdiren koloniciler Britanya İmparatorluğu'ndaki, daha önceden Magna Carta, Petition Of Rights ve Habeas Corpus Act gibi metinlerin odak noktasında yer almayan, orta tabaka ve soyluluğun orta tabakasından oluşmaktadır.¹⁸³ Temel hak ve özgürlüklere ve insan haklarına ilişkin zamansal, mekânsal ve sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırması sebebi ile bu durum önemlidir. Bu türden farklılıkların ortadan kaldırılması gerek insan hakları düşüncesi gerekse de insan hakları hukuku içerisinde evrenselliğin bir değer olarak yer edinmesine önayak olmaktadır.

Aynı şekilde Amerikan Devrimi'nin peşi sıra yaşanan Fransız İhtilali de evrenselliğin bir değer olarak insan hakları düşüncesi ve insan hakları hukuku içerisine nüfuz etmesini sağlamıştır.¹⁸⁴ Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde olduğu gibi insan hak ve özgürlüklerinin toplumun belirli bir kısmına değil o toplumda yaşayan herkese ait olduğu düşüncesini taşır. Bu düşünce, özellikle Fransız Devrimi öncesi Fransa'nın toplumsal yapısı göz önüne alındığında çok daha önem kazanmaktadır. Fransız Devrimi öncesi Fransa hem sosyal hem de ekonomik olarak fazlasıyla bölünmüş durumdaydı. Toplumdaki bölünme sınıfsal boyuttaydı ve sınıfların kendi içerisinde dahi çıkar farklılıkları temelli gruplaşmalar bulunmaktaydı. Bu grupları soylular, ruhbanlar ve üçüncü sınıf olan burjuvalar ile köylüler olarak sıralayabiliriz.¹⁸⁵ Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi, Fransa toplumu içerisindeki sınıfsal yapı içerisindeki ve fraksiyonları arasındaki çıkar çatışmalarını ortadan kaldırma amacı da taşımaktadır. Söz konusu çıkar çatışmalarını

¹⁸²Coşkun Can Aktan (Ed.), **Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi**, 3. Baskı, HAK-İŞ Yayınları, Ankara, 2018, s. 73.

¹⁸³ Colin Bonwick, "Amerikan Devrimi 1763-1791", **Batı'da Devrimler Ve Devrimci Gelenek**, (Der.) David Parker, (Çev.) Kemal İnal, Dost Yayınları, Ankara, 2000, s. 97

¹⁸⁴ Fransız İhtilali her ne kadar kronolojik olarak Amerikan Devrimi ardından yaşanmış ise de Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği dönem itibarıyla Fransız etkisinin kıta Avrupası üzerindeki konumu insan hakları konusundaki etkileri daha güçlü şekilde Avrupa'ya nüfuz etmiştir.

¹⁸⁵ Abdullah Arslan, "Fransız Devrimi Ve 1789 Fransız Yurttaş İnsan Hakları Bildirgesi", **Genç Hukukçu** Okumaları, 2018, ss.. 10,11.

önlemek için seçilen yol, sınıfları ve fraksiyonları oluşturan bireylere aynı derece hak ve özgürlük alanı sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumdaki bireylerin aynı derecede hak ve özgürlük alanlarına sahip olmasına yönelik düşünce Bildirge'nin daha 1. maddesinde ilan edilmiştir.¹⁸⁶ İlgili maddeye göre, insanlar haklar ve özgürlükler yönünden eşit doğarlar, insanlar arasındaki sosyal statü farkları yalnızca ortak yarara hizmet etme amacı taşıyabilir.¹⁸⁷ Her insanın eşit ve özgür olduğu düşüncesi, Fransız Devrimi'nin temellerinde liberal düşünce yapısının bulunduğunu göstermektedir.¹⁸⁸ Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi ile birlikte 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, insan haklarına yönelik daha sonraları “Batı” anlayışı olarak kabul edilecek anlayış oluşmuştur. Bu anlayış, eşit ve reddedilemez hakların siyasi meşruluğunun zeminini hazırlamıştır. Geline nokta kabul etmek gerekir ki Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi, insan hakları ve siyasi düzen bakımından olağan dışı ve ağır sonuçlar ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁹ İnsan haklarının ortaya çıkışının ardından kurumsal yapı kazanmaya başlaması, insan haklarının bu kurumsal yapıyı kazanması yolunda geçirdiği süreçler de göz önüne alındığında, beraberinde insan haklarına yönelik bir yaklaşım da getirmiştir. İnsan haklarına yönelik bu yaklaşımın evrensellik düşüncesi olduğu Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkarılmış olan insan hakları metinlerinden anlaşılabilmektedir.¹⁹⁰

İnsan hakları, kurumsal bir yapı edinmesi ile birlikte insanlar arasında ve insan ile devletler hatta sonraki aşamalarda tüzel kişiler ve insan arasında da etkili hale gelmiştir. İnsan haklarının uluslararası kurumsal yapısı, devletlerin iç hukuku bakımından, kurumsal uluslararası düzenlemelerin de etkisi ile değişime maruz kalmıştır.¹⁹¹ İnsan haklarının evrenselliği de insan haklarının kurumsallaşması sürecine dahil olması ve insan hakları kurumsal yapısını oluştururken insan hakları içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Evrenselliğin insan hakları içerisinde edildiği bu

¹⁸⁶ Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin 1. maddesi şu şekildedir;

İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

¹⁸⁷ Aktan, s. 79.

¹⁸⁸ Öztürk, s. 3.

¹⁸⁹ Donnelly, s. 89.

¹⁹⁰ Bkz. s. 34.

¹⁹¹ Mahmut Göçer, “Uluslararası İnsan Hakları Andlaşmalarının Bağdaşmazlığı Sorunu Ve Uluslararası Hukuk”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 56, Sayı. 3, 2001 s. 48.

konum, uluslararası insan hakları hukukunu oluşumunu sağlayan insan hakları metinleri ve belgeleri sayesinde mümkün olmuştur.

İnsan haklarına yönelik kurumsal bir yapı olma özelliği taşımasa da Milletler Cemiyeti'nin kurucu sözleşmesi içerisinde üstü kapalı olarak insan hakları kavramına yer verildiği söylenebilir.¹⁹² Bu üstü kapalı vurgu, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 23. maddesinde yapılmaktadır.¹⁹³ Bu düzenlemeler insan hakları ve evrensellik açısından kurumsallığın izinin sürülebileceği hukuki metinler değildirler. Devamında Milletler Cemiyeti'nin savaş önceli bir sistematığe ve pratiğeye dayanması sebeplerinden dolayı Milletler Cemiyeti organizasyonundan vazgeçilmiştir.¹⁹⁴ Milletler Cemiyeti organizasyonun fikir olarak sürdürülebilir bulunmaması ardından uluslararası barışın sağlanması, ekonomik ve kültürel karakterli uluslararası sorunların çözülmesi, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amaçlarına hizmet edecek BM organizasyonunun oluşturulmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur.¹⁹⁵ İnsan haklarına öncelikle kavramsal daha sonrasında kurumsal olarak yer veren uluslararası organizasyon ise BM olmuştur. BM Şartı'nın henüz giriş bölümünde dahi temel insan haklarına olan inanca yer verilmiştir. BM Şartı'nın hazırlandığı 1945 yılında gerçekleştirilen San Fransisco Konferansı ile birlikte insan haklarının kurumsal temelleri atılmıştır.¹⁹⁶ Dolayısıyla uluslararası insan hakları hukukunu oluşturan insan hakları metinlerinin insan haklarının evrenselliğine yapmış olduğu bir katkı olduğu inkâr edilemez. Evrenselliğe yapılan katkıları insan hakları metinlerinin hazırlanması aşamasındaki taslak çalışmalarda izlemek mümkündür. Evrensellik ilkesinin sonraki aşamalarda insan haklarının hukuken tanınması bakımından da evrensel hale geldiğini söylemek mümkündür.¹⁹⁷

¹⁹²Aybay, s. 45.

¹⁹³İlgili madde insan haklarına yönelik doğrudan bir atıf yapmamakla birlikte erkek, çocuk ve kadınların çalışma şartlarına yönelik insani koşulların sağlanması gerektiğini ön görmektedir. Sözleşmenin İngilizce dilindeki hali için bkz. <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant#:~:text=The%20Covenant%20constituted%20of%20a,achieve%20international%20peace%20and%20security%E2%80%9D>. (Erişim Tarihi: 08/04/2022)

¹⁹⁴Leland M. Goodrich, "From League Of Nations To United Nations", **International Organization**, Cilt. 1. Sayı. 1. 1947, s. 3.

¹⁹⁵Peter Nadin, "The United Nations: A History Of Success And Failure", **Australian Quarterly**, Cilt. 90, Sayı. 4, 2019, ss. 12-13.

¹⁹⁶İleri okuma için bkz. <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/san-francisco-conference> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)

¹⁹⁷Larry Cox, John Yoo, "Are Human Rights Universal ?", **The Brown Journal Of World Affairs**, Cilt. 16, Sayı. 1, 2009, s. 10.

B. Evrensellik İlkesinin Uluslararası İnsan Hakları Hukukundaki Görünüm Biçimleri

1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Taslak Aşamalarında Evrensellik İlkesi

İHEB'in insan haklarının evrenselliği görüşünün gelişmesi bakımından yaptığı katkı ve etkiyi değerlendirmeden önce İHEB'in ortaya çıktığı dönemi incelemek gerekmektedir. Fransız Devrimi'nin ulus-devlet anlayışının yayılması şeklinde etkilerini gösteren dönem, Birinci Dünya Savaşı ile devam etmiş ve beraberine uluslararası ilişkiler düzeyinde dünya düzenin değişmesine sebep olmuştur.¹⁹⁸ Söz konusu bu değişimin sakin ve bilinçli bir şekilde yaşandığını söylemek mümkün değildir. Dönemin düşünürleri, bu değişimi, BM'nin, İHEB'in ve ardından düzenlenebilecek sözleşmeler ile benzer belgelerin insanlığa karşı suç işlenmesini önlemek ve insan hakkı ihlallerinin yaşanmasından kaçınmak amacı ile gerçekleştirmişlerdir. İnsan hakları düşüncesi temel alınarak oluşturulmuş kurum ve belgelerin hepsi her iki dünya savaşının getirmiş olduğu ve milyonlarca sivilin hayatını kaybettiği, maddi ve manevi yıkımlar temel alınarak hayata geçirilmiştir.¹⁹⁹ İHEB, kendisinden önce oluşturulmuş insan hakları belgelerince korunması ve gerçekleştirilmesi gereken hak ve özgürlükler ile oluşturulmak istenen ortamı tesis etmek amacı taşımaktadır.

İHEB'in taşıdığı amaç haricinde bir diğer önemli özelliği daha bulunmaktadır. İHEB'in sahip olduğu bu özelliği sebebi ile insan hakları ve evrensellik ilkesinin insan hakları hukuku açısından kabulü bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. İHEB'in sahip olduğu bu önemli konum, İHEB'in insan hakları düşüncesini kuramsal boyuttan kurumsal bir zemine geçişini sağlamasında kaynaklanmaktadır. İnsan hakları, İHEB ile birlikte insan hakları açısından hukuki bağlayıcı düzenlemelerin yapılabilmesi mümkün olmuştur. Zira İHEB, insan haklarının içeriğine yönelik açıklamalar da içermektedir.²⁰⁰ İnsan haklarının içeriğine ilişkin açıklamalar, hakların

¹⁹⁸ Bkz. s. 27.

¹⁹⁹ Stango, ss.. 157,158.

²⁰⁰ Louis Henkin, "Human Rights: Ideology and Aspiration, Reality and Prospect", **Realizing Human Rights**, Ed. Samantha Power, Graham Allison, Palgrave Macmillan, 2000, ss.. 11-12.

kim tarafından, hangi şekil ve durumlarda kullanılabileceğine ve kullanım zamanına ilişkin olup ayrıca farklı olarak hakların kapsam alanlarını da birbirinden ayırmaktadır.

İHEB’i yalnızca her iki dünya savaşının getirmiş olduğu maddi ve manevi çöküntünün bir sonucu olarak görülmemelidir. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından tartışılmaya başlayan ve Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organisation) ile Milletler Cemiyeti tarafından işçi ve azınlık haklarına ilişkin konular ele alınmıştır. Yine de İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem ele alındığında uluslararası boyutta insan hakları söyleminden bahsetmek pek mümkün değildir. Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı ve savaşta gerçekleştirilen soykırım, insan hakları söyleminin uluslararası düzeyde yer almasını zorunlu hale getirmiştir.²⁰¹ İkinci Dünya Savaşı öncesinde insan haklarına yönelik yaşanan Milletler Cemiyeti’nin kurulması gibi gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşulları dünya toplumunda insan haklarına yönelik uluslararası bir düzenleme talebini de beraberinde getirmiştir. Ancak insan haklarına yönelik ilkeleri ortaya koyacak bir plan ve organizasyon eksikliği olduğu aşikâr olduğundan bu durumun giderilmesi öncelikli aşılması gereken bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde karşımıza ilk olarak BM Şartı çıkmaktadır. BM Şartı, herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının teşvik edilmesini ve bunun zorunlu kılınmasını içermesi sebebi ile İHEB’e ön ayak olmuştur.²⁰² Belirtmek gerekir ki, İHEB’in hazırlanması ve kabul edilmesinden önceki dönem bakımından insan haklarının kapsamı ve insan haklarının korunumu son derece sınırlı bir hukuki alana karşılık gelmektedir.²⁰³ Dolayısıyla insan haklarının kapsam ve koruma alanının genişletilmesi daha kapsamlı bir çalışma yapılması gerekliliği göze çarpmaktadır.

İnsan haklarının hukuksal anlamda sınırlarını genişletmek ve insan haklarını korumasının hukuki zeminini hazırlama ve insan hakları kataloğu oluşturma gerekliliği, BM tarafından İHEB’in hazırlanmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler bünyesindeki Ekonomik ve Sosyal Konsey, bir İnsan Hakları Komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Konsey tarafından kurulan İnsan Hakları Komisyonu’nun

²⁰¹ Donnelly, s.25.

²⁰² Fengyu Duan, The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights, November, 2017, s. 11. <https://ssrn.com/abstract=3066882> , (Erişim Tarihi: 05.12.2022)

²⁰³ Raimo Vayrynen, “Enforcement And Humanitarian Invention: Two Faces Of Collective Actions By The United Nations”, **Future Of The United Nations System: Potential For The Twenty-First Century**, Ed. Chadwick F. Alger, United Nations University Press, New York, 1998, s. 54.

görevi uluslararası bir insan hakları bildirisi hazırlayabilmek için gerekli öneri, araştırma ve raporları yapmaktan oluşuyordu. Komisyon, uzunca süren taslak müzakereleri sonrasında üçüncü oturumda görüşülen konuların tekrar görüşülmesi çağrısında bulunmuş ve ardından taslak çalışması hakkında görüşlerini sunulması için tüm taraf devletlere olanak sağlamıştır. Bu oturum sonrası üçüncü oturumda görüşülen taslak çalışması BM Genel Kurulu'na İHEB'nin taslak hali olarak sunulmuştur.²⁰⁴ İHEB'nin taslak halinin BM Genel Kurulu'na sunulması sonrasında İHEB'e yönelik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan tartışmaların genel olarak siyasi ve ideolojik ayrımlara dayanmaktadır.²⁰⁵

Bu siyasi ve ideolojik farklılıklar sebebi ile ortaya çıkan tartışmalar içerisinde en göze çarpanı ve belki de önemli olanı insan haklarının ne şekilde gözetileceği, başka bir anlatımla, ne şekilde ele alınacağına ilişkindir. Bu tartışma içerisinde Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) insan haklarına yaklaşımı dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım kapsamında, devletlerin eylem ve işlemleri ile insanların doğrudan ekonomik haklardan yararlanmasını asli olarak sağlamakla yükümlü olduğu savunulmaktadır. Yine SSCB'nin insan haklarının ele alınmasına ilişkin savunduğu görüş, ekonomik haklardan yararlanma açısından geleneksel haklar olarak nitelendirilebilecek birinci kuşak hakların sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Bu görüşün temelinde bulunan düşünce ise toplum refahına katkı olarak ekonomik hakların öncelikli olarak uygulanmasının birinci kuşak haklar içerisinde yer alan hak ve özgürlüklerin belirli bir miktarda kısıtlanabileceği fikrine dayanmaktadır.²⁰⁶ SSCB ile birlikte Güney Afrika, Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya devletleri İHEB'i eleştirmiş olup Güney Afrika delegesi İHEB'e karşı beyanın da Bildirge'nin Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan hak ve özgürlüklerin ötesine taşınma amacı taşıdığını beyan etmiştir. SSCB delegesi ise; liberal ekonomi düzenine göre yönetilen ülkelerin üzerinde durduğu hakların esasen hak veya özgürlük sağlamaya yönelik olmadığını çünkü hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesinin öncelikle kötü amaçlar taşımaya engel olması gerektiğini ve ayrıca hak ve özgürlüklerden faydalanma konusunda yoksul kesimlerin daha fazla desteklenmesine yönelik İHEB'de bir düzenleme

²⁰⁴ United Nations, **Year Book Of The United Nations 1948-1949**, Department Of Public Information, Lake Success, New York, 1950, s. 525, 526.

²⁰⁵ Duan, s. 15

²⁰⁶ O. Frederick Nolde, **Freedom's Charter**, Headline Series No: 76, The Foreign Policy Association Press, New York, 1949, ss.. 19-20.

bulunmadığını beyan ederek itiraz etmiştir.²⁰⁷ SSCB, İHEB’de yer alan hakların yoğunluklu olarak kapitalist ve liberal Batılı devletlerin hak ve özgürlük anlayışını yansıtmaması sebebi ile karşı çıkmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta İHEB’in taslak aşamalarında İnsan Hakları Komisyonu üyeleri arasında batılı olmayan devlet delegelerinin de bulunuyor olmasıdır. Esasen İHEB kapsamında ortaya konan insan hakları görüşü Batılı olamayan devletlerce insan hakları kapsamında sınırlı bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte ve aynı zamanda da Batılı devletlerce uygulanan bir etnik merkezîyetçilik olarak yorumlanmaktadır. Her ne kadar İHEB’in taslak aşamalarında batılı olmayan devletler bulunmakta ise de bu devletlerin sayıca az olduğunu da belirtmek gerekir. İHEB’in taslak çalışmaları döneminde BM üyesi olan Afrika devletleri Mısır, Etiyopya, Liberya ve aperteit rejimi içerisindeki Güney Afrika olmakla birlikte Asya ülkelerinin çoğu ise halen sömürge halinde idi.²⁰⁸ Dolayısıyla İHEB’in kültürel hegemonya sağlama amacına hizmet ettiği Batılı olamayan devletlerin İHEB’e karşı ortaya koyduğu temel görüştür. İHEB, içeriği bakımından herhangi bir kültürel merkezîyetçilik iddiası taşımamaktadır. Buradaki temel nokta Batılı devletlerin evrenselliğe daha fazla odaklanma eğiliminde oluşudur. İHEB tüm bu farklı yaklaşımlara rağmen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda hiçbir karşı oy almadan kabul edilmiş olup, Bildirge’nin Batı’nın hak ve özgürlük kültürünü yansıttığını düşünen ülkeler ise çekimser oy kullanmıştır.²⁰⁹ Ancak dönemin BM üyesi devletlerinin dağılımı bakımından İHEB’in doğuştan gelen eksiklerinin olduğunu söylemek tamamı ile yanlış olmayacaktır.²¹⁰ Zira temsil edilen ülkeler ve evrensellik ilkesine yapılan yoğun vurgu birbiri ile çelişkili görünmektedir.

Sonuç olarak İHEB’in kendisinden önceki insan hakları belgelerinden ayrılan yönü, insan hakkı olarak kabul edilen hak ve özgürlüklerin sosyal, siyasi ve ekonomik sınırlamalardan sıyrılmasını sağlamış olmasıdır. Sosyal, siyasi ve ekonomik sınırlamalardan kurtulan insan hakları söylemi aynı zamanda, İHEB’in uluslararası bir örgütçe hazırlanması da göz önüne alındığında, mekânsal sınırlamaları da teorik kaldırmıştır. İHEB, içerdiği hak ve özgürlüklerin uygulanış ve gerçekleştirilişi bakımından zamansal sınırlamaları kaldırmayı da amaç edinmiştir. İnsan haklarının bu

²⁰⁷ United Nations, **Year Book Of The United Nations 1948-1949**, s. 532.

²⁰⁸Constantinides, s. 54.

²⁰⁹ Constantinides, s. 52, 53.

²¹⁰Constantinides, s. 54.

türden sınırlamalardan kurtulabilmesi için İHEB son derece önemli bir adımdır. Bu durumun bir sonraki aşaması, BM tarafından oluşturulan uluslararası sözleşmelerdir. İHEB'in herhangi bir denetim mekanizmasına sahip olmaması ve bağlayıcı bir hukuki belge olmaması sebebi ile insan haklarına saygı gösterilmesi ve insan haklarının uygulanmasını konusunda hukuki bir güvence sağlanması, belirli bir yaptırım mekanizması bulunması amacı ile İHEB'de yer alan hak ve özgürlükler uluslararası bir sözleşmeye dökülmek istenmiştir.²¹¹ İHEB'in bir bütün olarak uluslararası sözleşmelere esas teşkil ettiği söylenebilir.²¹² İnsan haklarının ele alınış yaklaşımları bakımından uluslararası sözleşmelerin konumu son derece önemlidir. Zira insan haklarının hukuk içerisindeki kurumsal yapısını güçlendirmek ile birlikte insan haklarının ele alınış biçimlerinin geçerliliğine de etki etmektedir.

2. İkiz Sözleşmelerde Evrensellik İlkesi

İHEB'in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabulü, insan hakları kültürünün ve insan haklarının kurumsal bir yapı kazanması bakımından son derece önemli bir adım olarak görülmekte ise de Bildirge'nin bağlayıcı olmaması, tavsiye niteliğinde ve yaptırım gücü olmayan bir hukuki metin olması sebebi ile yeterli olmayacağı düşünülmüştür. İnsan haklarının hukuk kurumu olarak güçlendirilmesi gerektiği düşüncesi, insan haklarının hem bağlayıcı hem de bir denetim mekanizmasına tabi bir uluslararası sözleşme düzenlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu bakımdan İnsan Hakları İHEB'i hazırlama görevini de üstlenen İnsan Hakları Komisyonu, İHEB'de yer alan hak ve özgürlükler düzenleyen ve aynı zamanda da söz konusu hak ve özgürlüklerin ihlali halinde denetim mekanizması ve insan hakları ihlalleri halinde alınması gereken tedbirleri içeren bir sözleşme hazırlanması için de görevlendirilmiştir.²¹³ İnsan haklarına yönelik böyle bir hukuki metnin hazırlanması ve oluşturulması düşüncesi insan hakları kurumunu hem ulusal hem de uluslararası hukuk boyutunda kurumsallaştıracak bir girişim olduğundan son derece önemlidir. Ancak İHEB'in kabul sürecinde yaşanan gelişmeler, insan haklarının ele alınış

²¹¹ Tacettin Çalık, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Yıl 2016, s. 82

²¹² Gözübüyük, Gölcüklü, s. 6.

²¹³ Enver Bozkurt, **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s. 61

biçimlerinde karşılaşılan farklı yaklaşımlar uluslararası bir sözleşmenin kolayca hazırlanmasının önüne geçmiştir.

İHEB'in 1948 yılında kabulünden sonra insan haklarının hukuken bağlayıcı hale getirecek düzenlemelerin ortaya çıkış süreci başlamıştır. İnsan haklarına yönelik koruma sağlayacak bağlayıcı bir sözleşmenin birçok farklı karakterde konuyu kapsayacak tek bir sözleşmenin etkili olması mümkün olmamıştır. İHEB'in kabul edildiği dönemdeki komünist bloku ve liberal ülkeler arasındaki ideolojik görüş farklılıkları, iki farklı taraf arasında spesifik konulara ilişkin karşılıklı ısrarlar bir bağlantı kurulmasını imkânsız kılmıştır. Bu ideolojik görüş farklılıkları özellikle insan hakları sözleşmesinin düzenlenmesi aşamasında gözlenmektedir. Söz konusu farklılık, iki farklı insan hakları sözleşmesi düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu iki farklı sözleşme, EKSHS ile MSHS'dir.²¹⁴ Esasen İnsan Hakları Komisyonu, İHEB'in hazırlık ve taslak aşamalarında da olduğu gibi, tek bir sözleşme içerisinde hem birinci kuşak hakları hem de ikinci kuşak hakları içerecek nitelikte bir sözleşme hazırlama niyetinde olsa da sonuç itibari ile gerek İHEB'in kabulü öncesindeki taslak çalışma aşamalarında yaşanan insan haklarına yaklaşım farklılıkları gerekse de her iki farklı hak kuşağını oluşturan insan haklarının sağlanabilmesi veya gerçekleştirilebilmesine yönelik maddi imkânsızlıkları bulunması nedeni ile iki farklı sözleşmenin hazırlanmasının daha sağlıklı olacağını düşünmüştür.²¹⁵ Ancak belirtmek gerekir ki iki farklı sözleşmenin hazırlanmasında İHEB'in taslak çalışmalarında ortaya çıkan Doğu – Batı Bloku çatışmasının etkisi çok daha fazladır.²¹⁶

İnsan haklarının kurumsal bir yapıya kavuşması amacı ile girişilen bağlayıcı bir sözleşme oluşturma çabasının iki ayrı sözleşmenin düzenlenmesi şeklinde sonuçlanmasının bir diğer sebebi daha vardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Soğuk Savaş döneminde insan haklarının ideolojik bir silah olarak Doğu ve Batı Bloku arasında kullanıldığı gözlemlenebilir. Bu durum, her anlamda bir rekabet içerisinde olan Doğu ve Batı Bloğu arasında politik ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bakımından bir üstünlük yarışına dönüşme şeklinde karşımıza

²¹⁴ Elif Gözler Çamur, "Civil and Political Rights vs. Social and Economic Rights: A Brief Overview", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s. 206.

²¹⁵ Munci Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 4. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2011, ss. 30-31.

²¹⁶ Ayhan Döner, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi**, 1. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 40.

çıkılmaktadır. Söz konusu üstünlük kurma yarışı, kapsayıcı ve tek bir insan hakları sözleşmesi yerine iki farklı insan hakları sözleşmesinin hazırlanması sonucunu doğurmuştur.²¹⁷ Bu noktada insan haklarının evrenselliğine ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekirse; temel çatışmanın uluslararası düzeydeki hukuk kurumları üzerinde bir güç elde etme çabası olarak değerlendirilebilmesi son derece olasıdır. Bu yönü ile insan hakların evrenselliği tartışılan temel noktayı oluşturmamaktadır. Buradaki çatışma küresel ölçekte siyasi ve ekonomik etkinliği ortaya koyabilecek geniş kapsamlı, bağlayıcı bir hukuk kurumu oluşturma çabasıdır.

1966 yılının aralık ayında EKSHS ile MSHS, iki farklı sözleşme olarak imzaya ve kabule açılmıştır. Her iki sözleşme de İHEB ile uluslararası insan hakları hukukunun geçerliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. İkiz Sözleşmeler ile insan hakları tamamen uluslararası hukukun konusu durumuna gelmiştir. Uygulama ve yürürlük bakımından ise insan hakları neredeyse tamamen ulusal boyutlarda kalmış olsa da İkiz Sözleşmeler sonrasında ise insan hakları bakımından durum, müdahaleyi içermeyen ancak gözleme dayalı bir denetimi ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. İkiz Sözleşmeler, insan haklarına yönelik anlayışın ve kabulün derinleşmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca yine Sözleşmeler sayesinde insan haklarının uluslararası bir tartışma konusu olabileceği de gözler önüne serilmiştir.²¹⁸ İnsan haklarının İHEB ve İkiz Sözleşmeler sonrası edindiği özellikler ve yerleştiği konumu anlamak gerekir. İnsan haklarının İHEB ile birlikte uluslararası düzeyde kurumsal bir boyuta evrimi başlamış olmak ile birlikte İkiz Sözleşmelerin imzaya ve kabule açılması sonrasında insan haklarının bir uluslararası hukuk normu olarak kurumsal düzeyde kabul edilmesi, insan haklarının hukuk kurumu olarak kabulünü de içermektedir. Sözleşmelerin bağlayıcı özelliğini göz ardı etmemek gerekir.²¹⁹ Hukuken bağlayıcılık özelliği, insan haklarının hukuksal norm olarak kabul bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla insan haklarının hukuk kurumuna dönüşmesi insan hakları bakımından son derece önemlidir. Ancak bu aşamadan sonra da insan haklarını uluslararası düzeyde tartışmalara farklı şekillerde konu olmasının önü açılmıştır. Bu bakımından insan

²¹⁷ Douzinas, s. 121.

²¹⁸ Jack Donnelly, "The Social Construction Of International Human Rights", **Relaciones Internacionales**, Sayı. 17, 2011, ss.. 4,6.

²¹⁹ Christine Min Wotipka, Kiyoteru Tsutsui, "Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties, 1965-2001", *Cilt. 23, Sayı. 4, 2008, s. 731.*

hakları, uluslararası düzeyde bir hukuk normu olarak kabul ediliyor hale gelmiş olmasına rağmen insan haklarına yönelik yaklaşım farklılıkları sebebi ile ulusal düzeyde farklı uygulamaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde insan haklarına yönelik yaklaşım farklılıkları insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik olarak iki ana yaklaşım şeklinde gözlemlenmekte olup bu iki farklı yaklaşımın insan hakları kurumuna olan etkileri de farklı olmaktadır.

Esasen insan haklarının evrenselliğine ilişkin birçok açıklama yapılmış olup insan haklarına kültürel göreceli yaklaşımın nispeten yeni bir yaklaşım biçimi olması sebebi ile hukuksal anlamda İHEB ve İkiz Sözleşmeler sonrası dönemde bu yaklaşımı inceleyebilmek, gözlemleyebilmek çok daha mümkündür.

3. BM İnsan Haklarına İlişkin Diğer Uluslararası Sözleşmelerinde Evrensellik İlkesi

BM insan haklarına ilişkin sözleşmelerin neler olduğunu belirterek başlamak doğru olacaktır. Bu sözleşmeler; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Sona Erdirilmesi Dair Uluslararası Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Sona Erdirilmesine İlişkin Sözleşme, İşkence, İnsanlık Dışı, Zalimane ve Onur Kırıcı Davranışların Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, Engelli Hakları Sözleşmesi, Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Sözleşmesi ve son olarak Çocuk Hakları Sözleşmesidir. İnsan haklarına ilişkin dokuz temel uluslararası sözleşmeye, 2012 yılının başları itibari ile ortalama 172 ülke taraf olmuştur.²²⁰ Uluslararası sözleşmelerin günümüz anlamında temel insan hakları anlayışına ve sınırlarını anlamaya yapmış olduğu çok önemli bir katkı olduğu tartışmasızdır.²²¹ Buna rağmen belirtmek gerekir ki uluslararası insan hakları sistemi, uluslararası finans ve ticaret sistemlerine göre daha zayıf kalmaktadır.²²² Dünya çapındaki ülke sayısı ile kıyaslandığında sözleşmelerin onaylanma oranı %88

²²⁰ Sözleşmelere taraf veya sözleşmeleri imzalamış ancak henüz onaylamamış güncel ülke sayısını ve ülkeleri görebilmek için bkz. <https://indicators.ohchr.org/> (Erişim Tarihi: 06/04/2022)

²²¹ Christof Heyns, Frans Viljoen, "The Impact Of The United Nations Human Rights Treaties On The Domestic Level", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 23, Sayı. 3, 2001, s. 487.

²²² Eric Neumayer, "Do International Human Rights Treaties Improve Respect For Human Rights ?", **The Journal Of Conflict Resolution**, Cilt. 49, Sayı. 6, 2005, s. 926.

olmaktadır. Her ne kadar Asya kıtası ülkeleri arasında onaylama oranı dünyanın diğer bölgelerine göre biraz daha düşük olsa da yerel, siyasi ve bölgesel olarak gruplandırabileceğimiz ülkelerin çoğunluğu yukarıda sayılmış olan sözleşmelere taraftır. Başka bir anlatımla, günümüz dünyasının kültürel, siyasi, bölgesel ya da ekonomik farklılıklarına rağmen insan haklarının yalnızca varlığına ilişkin değil, aynı zamanda hukuki kuvveti de neredeyse evrensel olarak kabul edilmiştir.²²³

BM temel insan hakları sözleşmeleri arasında evrensellik olgusu bakımından en dikkat çekici olan sözleşme çocuk haklarına ilişkin olan sözleşmedir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, günümüz itibari ile her devlet tarafından imzalanmış ve Amerika Birleşik Devletleri haricindeki her ülke tarafından da onaylanarak kabul edilmiştir. Çocuk hakları sözleşmesi bakımından hiçbir aksiyon almamış ülke bulunmamaktadır. Aslında bu durum da göstermektedir ki insan hakları, evrenselliği mümkün bir kavramdır. Potansiyel olarak evrenselliğe erişebilecek nitelikte olması sebebi ile insan haklarının kimi taraflarca kültürel göreceli kabul ediliyor oluşunun ardından yalnızca hoşgörü ve kültürlenme bulunduğu düşüncesi son derece basit kalmaktadır. Çocuk haklarına ilişkin sözleşme dışında hiçbir devletin aksiyon almamış olduğu başka bir sözleşme bulunmamaktadır.²²⁴

En eski iki sözleşme olan ve kültürel görecelik ile evrensellik tartışmalarından doğan MSHS ve EKSHS için de durum aynen böyledir. Tabi ki sözleşmelerin imzalanması, iç hukuklarda uygulamaya konulması ve sözleşmelere taraf olunması bu sözleşmelerin sahip olduğu denetim mekanizmaları sebebi ile devletlerce minimize edilmeye çalışılmaktadır. Devletler, egemenlik haklarına hanel getireceğini düşündükleri bu uygulamalardan mümkün olduğunca kaçınmak isterler ve bunun için de en uygun yol insan haklarının kültürel göreceliği görüşü ardına sığınmaktır. Esasen, insan hakları ile egemenlik kavramları birbirinin kuyusunu kazan ya da birbirine zıt iki kavram değildir. İnsan hakları ve egemenlik kavramları iç içe geçmiş iki kavramdır. Ancak egemenlik kavramının değişim gösterdiğini bu noktada belirtmek gerekir. İnsan hakları söylemi içerisinde egemenlik, egemenin egemenliğinden insanın egemenliğine evrilmiştir.²²⁵ Devlet egemenliğine ve insan haklarına yönelik baskın görüşler zaman

²²³ Donnelly, ss.. 94-96.

²²⁴ Hoşgörü ve kültürlenme sonraki bölümlerde görüleceği üzere kültürel görecelik düşüncesinin iki ana temasını oluşturmaktadır.

²²⁵ W. Micheal Reisman, "Sovereignty And Human Rights In Contemporary International Law", **The Amercan Journal International Law**, Cilt. 84, Sayı. 1990, 2017, s. 869.

içerisinde tekrar şekillenmiştir. Ancak, BM sözleşmelerine taraf olan devletlerin sayılarına da bakacak olursak, devlet egemenliği insan hakları karşısında hala etkili ve belirli bir ölçüde rakipsiz bir güçtür. Yine de İHEB ve BM insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin, devletlerin siyasi iktidarlara karşısında etkileyici bir uluslararası yasal yükümlülükler bütünü oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Bu hukuk mekanizmaları, sistematik olarak hakların evrenselliğine vurgu yapan bir dil kullanmaktadır. Ancak evrensel insan hakları, devletçi bir yaklaşım, diğer bir deyişle devletin çıkarlarını koruma altında tutmayı ön plana koyduğu bir yaklaşım ile ulusal hukuk sistemlerine dahil edilmiştir.²²⁶

İnsan haklarının devletler tarafından uygulanıyor olmasının devlet egemenliği ile bağlantılı olduğu diğer bir önemli noktası ise devletlerin yalnızca kendi yargı ve hukuk yetkisinin geçerli olduğu bölgeler bakımından insan haklarının getirdiği yükümlülükler tabi olmasıdır. Devletler, kendilerine yabancı olan bölgeler bakımından uluslararası insan hakları hukuku normlarından ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğu altında değildir. Bu durum, uluslararası insan hakları uygulamalarının yetki alanını son derece kısıtlı hale getirmektedir.²²⁷ İnsan hakları açısından bölgesel ve yerel uygulamaların çok çeşitli olması anlamına gelen mevcut durum, insan haklarının evrenselliğini etkilemektedir. Ancak devletler tarafından uluslar üstü bir yargı yetkisinin tanınması yolu ile kültürel ve yerel insan hakları uygulama farklılıkları giderilebilir.

Son olarak belirtmek gerekir ki temel dokuz BM İnsan Hakları Sözleşmelerine taraf olan veya olmayan devletler ve bu devletlerin küresel, bölgesel ve iç siyasetteki politikaları göz önüne alınacak olursa sözleşmelere taraf olunmama sebeplerinin kültürel görecelik düşüncesini benimsemekten kaynaklanmadığı açıkça ortaya çıkacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi kültürel görecelik yalnızca devletlerin kendi çıkarları uğruna insan hakları karşısında kullandıkları birer maskedir. Kültürel görecelik düşüncesinde olanlar sık sık devlet egemenliğine ve kendi kaderini tayin hakkına atıfta bulunarak kültürü yalnızca bu özelliklere sıkıştırırlar.²²⁸ Ancak devlet

²²⁶ Jack Donnelly, “State Sovereignty And Human Rights”, **Graduate School of International Studies University of Denver**, 2004, s. 11.

²²⁷ Donnelly, State Sovereignty, s. 12..

²²⁸ Karen Musalo, **When Rights And Cultures Collide**, <https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/ethical-decision-making/when-rights-and-cultures-collide/> (Erişim Tarihi: 07/04/2022)

egemenliği yalnızca kültürel görecelik düşüncesi kapsamında uygulanan veya uygulanması gereken bir olgu değildir. Devletlerin egemenlik yetkisi de insan hakları gibi evrenselidir. Devletlerin egemenlik yetkisi, sıklıkla, istenmeyen dış müdahalelerin önlenmesi ve barışın korunması amacını taşıyor gözükse de arka planda insan hakları ihlallerini korumaya yönelik kullanılmaktadır.²²⁹

4. Viyana Deklarasyonunda Evrensellik İlkesi

Viyana Deklarasyonu, insan haklarının evrensellik ilkesi ile ilgili son derece önemli bir hukuki metindir. Bu sebeple ayrı bir incelemenin konusu olması gerektiği tartışmasızdır. Ancak Viyana Kongresinin sonuç metni olarak ortaya çıkan Viyana Deklarasyonu, Kongre öncesindeki bölgesel toplantılarda oluşturulan kültürel görecelik temelli argümanlarını içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bu sebeple Viyana Deklarasyonu evrensellik ilkesine hizmet eden bir metin ve evrensellik ilkesinin hukuki bir görünüm biçimi olsa da kültürel görecelik başlığı altında değerlendirilmesi tezin bütünlüğü ve konunun detaylandırılması ile ilgili daha sağlıklı olacağından sonraki bölümde incelenecektir.

C. Bölgesel İnsan Hakları Sözleşmelerinde Evrensellik İlkesi

BM bünyesinde oluşturulmuş ve devletlerce kabul edilmiş insan hakları belgeleri, insan haklarının ve evrenselliğinin kurumsal yapısının temellerini oluşturmaktadır. Ancak BM kapsamında oluşturulan insan hakları koruma sisteminden farklı olarak bölgesel düzeyde insan hakları hukukunu destekleyecek sistemleri kurma arayışına girilmiştir. Gereken desteğin sağlanabilmesinin yolu bölgesel insan hakları sözleşmeleri ile çözüme kavuşturulmak istenmiştir. BM insan hakları sisteminin çeşitli şekillerle çoğu insan hakkını koruması mümkün olmasına rağmen bölgesel insan hakları sözleşmeleri ile her bir bölgenin tarihsel, kültürel, politik ve hukuk

²²⁹ Lakatos, s. 14

geleneği içerisindeki özellik arz eden konuların yoğunluklu olarak düzenlenmesine olanak sağlamaktadır.²³⁰

Bu amaçla hazırlanan bölgesel insan hakları olarak kabul edebileceğimiz sözleşmeler tarihsel sırası ile; 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), 1967 yılında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (AmİHS) ve son olarak 1981 yılında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (AİHHŞ) olarak karşımıza çıkmaktadır.²³¹ Bölgesel insan hakları sözleşmelerinin insan haklarının evrenselliğine yönelik sakıncalı durumlar doğurabileceği düşünülmüş ise de bölgesel sözleşmeler, evrensellik ilkesini zedelememiş aksine evrensellik ilkesinin kurumsal olarak insan haklarına yerleşmesine katkı sağlamıştır.²³²²³³ Bölgesel sözleşmeler, insan hakları korumasının çok önemli bir katmanını oluşturmaktadır.²³⁴ Bölgesel sözleşmeler, zaman içerisinde korunan hak katalogunun genişlemesi ve hak ihlallerine maruz kalan mağdurların da rolü ile insan hakları korumasını güçlendirmek için bünyelerinde yargı organları kurmuşlardır. Yargı organlarının kurulması, bölgesel düzeyde eş güdümlü çabayı gerektirdiğinden insan haklarının korunmasına ve hukukun üstünlüğüne yönelik istikrarlı bir ortam sağlanmasına hizmet etmiştir.²³⁵

1980 yılında Barış Organizasyonu Çalışma Komisyonu, bölgesel sözleşmeler bakımından önem arz eden ve bölgesel sözleşmelerin haklılığını ortaya koyan dört temel husus belirlemiştir. Buna göre öncelikle; belirli bir bölgedeki devletlerin genel olarak kültürel ve tarihsel algılar birbirine benzerdir. İkinci olarak; bölgesel sözleşmeler tarafından devletlere insan hakları ve temel özgürlükler alanında önerilebilecek konuların bu devletlerce kabul edilmesi, küresel ölçekteki düzenlemelerin kabul edilmesinden daha kolaydır. Üçüncü olarak; bölgesel sözleşmeler insan haklarının daha geniş bir çevrede yaygınlaşması ve tanıtılması

²³⁰ Thomas Buergenthal, “The Evolving Human Rights System”, **The American Journal Of International Law**, Cilt. 100, Sayı. 4, 2006, ss.. 791-792.

²³¹ Buergenthal, “The Evolving Human Rights” s. 792.; United Nations, “The Major Regional Human Rights Instruments and the Mechanisms for Their Implementation”, **Human Rights In The Administration Of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers**, 2003, New York, s. 72.

²³² İlias Bantekas, Lutz Oette, “Regional Human Rights Treaty System”, **International Human Rights: Law And Practice**, Cambridge University Press, 2013, ss.. 219.

²³³ Bölgesel insan hakları sözleşmelerinin olumlu etkisine yönelik olarak Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı’nın 37. paragrafına bkz.

²³⁴ Bantekas, Oette, ss.. 219.

²³⁵ Bantekas, Oette, ss.. 219-220.

bakımından kolaylaştırıcı etkiye sahip olacaktır. Dördüncü ve son olarak ise; bölgesel sözleşmeler çerçevesinde geliştirilebilecek tavsiyelerin küresel ölçekli tavsiyelere göre daha az siyasi ve daha özel olma ihtimali daha yüksektir.²³⁶ Bölgesel sözleşmelerin düzenlenmesi ve devletlerce kabul edilmesi bu dört ana husus nedeni ile akla yatkındır. Ancak bölgesel sözleşmelerin uluslararası olarak kabul edilmiş insan hakları ve bu haklardan kaynaklanan devlet yükümlülüklerine eşdeğer yükümlülükleri, iç hukukta kurulacak kurum ve yasalar ile belirlenmelidir.²³⁷ Bu noktada insan haklarının küresel ölçekte kabul edilmiş hali evrensellik ilkesini de içerdiğinden bölgesel insan hakları sözleşmeleri de evrensellik ilkesi etkisi altında kalacaktır.

Temelinde İHEB esas alınarak oluşturulan bölgesel sözleşmelerin genişlemesi insan haklarının evrensellik ilkesine bir tehdit olarak düşünülebilir. Zira insan haklarının evrensel olarak kabulü, onların izlenmesini de küresel kılmaktadır şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.²³⁸ Bu çıkarımdan hareketle, bölgesel sözleşmelerin insan haklarının korunmasına ilişkin bir yapı teşkil etmesi yerine küresel incelmeye engel olabileceği endişesi ortaya çıkmaktadır.²³⁹ Ancak daha önce de belirtildiği gibi bölgesel insan hakları sözleşmeleri de insan haklarının evrenselliği ilkesinde kaynağını bulmaktadır. İnsan haklarının evrenselliği, bölgesel sözleşmeler bakımından önemli bir yere sahip olmakla birlikte bu sözleşmelerin karar alma süreci bakımından daha hızlı işlemesi ve bireyler için ulaşılabilir olması sebepleri de bölgesel sözleşmelerin önemini artırmaktadır.²⁴⁰ Bölgesel örgütler tarafından geliştirilen sözleşmeler²⁴¹, İHEB ve İHEB’de yer alan ilkelerde kaynağını bulmaktadır. Bu sayede insan haklarının evrenselliği ilkesi güç kazanmış olurken aynı zamanda insan haklarının içeriğine yönelik standartlar da gelişmiş olur.²⁴² Bölgesel sözleşmeler, kendi

²³⁶ Flavia Saldanha Kroetz, “Between Global Consensus And Local Deviation: A Critical Approach On The Universality Of Human Rights, Regional Human Rights Systems And Cultural Diversity”, **Revista de Investigações Constitucionais**, Cilt. 3, Sayı. 1, 2016, s. 50

²³⁷ Kroetz, s. 50.

²³⁸ Kroetz, s. 51.

²³⁹ Kroetz, s. 51.; Jeremy Sarkin, “The Role of Regional Systems in Enforcing State Human Rights Compliance: Evaluating the African Commission on Human and People’s Rights and the New African Court of Justice and Human Rights with Comparative Lessons from the Council of Europe and Organization of American States”, **Inter-American And European Human Rights Journal**, Nol. 1, Sayı. 2, 2010, s. 201

²⁴⁰ Sarkin, s. 210.

²⁴¹ AİHS, AmİHS ve AİHHS başlangıç kısımlarına bkz.

²⁴² Kroetz, s. 53-54.

bölgelerindeki insan hakları uygulamalarını düzenleyerek küresel insan haklarını verimli bir şekilde tamamlamışlardır.²⁴³

1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AIHS, BM'nin bölgesel oluşumlara ağırlık verilmesi yönündeki teşviki sonucunda ortaya çıkmış bir hareketin ürünü olarak değerlendirilebilir. AIHS, BM'nin teşvikinin itici gücü ile kurulan Avrupa Konsey'i (AK) tarafından oluşturulmuş bölgesel nitelikli bir insan hakları sözleşmesidir.²⁴⁴ Sözleşmenin esas önemli noktası, İHEB ile düzenlenen hak ve hürriyetlerin ortak güvence sistemine dayalı uluslararası bir koruma sağlamasıdır.²⁴⁵ Öyle ki AIHS'in henüz başlangıç bölümünde İHEB'in açıkladığı hak ve özgürlüklerin evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve korunmalarını hedeflediğini açıkça belirtmektedir.²⁴⁶ AIHS, ortak güvenceyi ve uluslararası korumayı bünyesindeki yargısal denetim mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile sağlamaktadır.²⁴⁷ AIHS ile birlikte bölgesel düzeyde ilk defa bireylerin, insan hakları ihlallerinden dolayı devletlerden şikayetçi olabilmesinin yolu açılmıştır.²⁴⁸

AIHS bakımından insan haklarının evrenselliği ilkesini sözleşmenin 1. maddesinde²⁴⁹ görebilmek mümkündür. 1. madde, sözleşmeye taraf devletlerin yetki alanında bulunan herkesin sözleşme ile düzenlenmiş haklardan yararlanma hakkı bulunduğu hüküm altına alınmıştır. Bu sayede AIHS, bünyesinde düzenlenmiş insan haklarının taraf devletlerde herkes için her zaman uygulanması gerektiğini düzenlemiş olmaktadır. Bu anlamda AIHS'in evrensellik ilkesinin uygulanması ile bağlantılı olan zaman ve mekân unsurlarının ötesine geçtiği söylenebilir. AIHS'in temeline oturtmuş olduğu evrensellik ilkesi hem ulusal hem de uluslararası insan haklarının gelişiminde

²⁴³ George William Mugwanya, "Realizing Universal Human Rights Norms Through Regional Human Rights Mechanisms: Reinvigorating The African System", **Indiana International & Comparative Law Review**, Cilt. 10 Sayı. 1, 1999, s. 41

²⁴⁴ Gözübüyük, Gölcüklü, ss.. 8-10.

²⁴⁵ Gözübüyük, Gölcüklü, s. 11.

²⁴⁶ Avrupa Konseyi'nin resmi internet sitesinde yayımlanmış olan Türkçe dilindeki AIHS metnine bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 12/04/2023)

²⁴⁷ Gözübüyük, Gölcüklü, s. 11.

²⁴⁸ Mugwanya, s. 41

²⁴⁹ AIHS 1. Maddesi şöyledir;

Yüksek Sözleşmeciler Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.

derin bir etki bırakmıştır.²⁵⁰ AİHS'in insan haklarına olan bir katkısı da 1950 yılında düzenlenmiş özgün halinin, hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten ek protokoller ile kapsamının genişletilmesidir. Bu şekilde sözleşme, var olan hak ve özgürlüklere yeni boyutlar kazandırma işlevine de sahiptir.²⁵¹ Bu durum da AİHS'in kendi içerisinde sahip olduğu evrensellik ilkesinin değişken ve gelişen bir yapıda olduğu söylenebilir.

AK'nin Madrid şehrinde gerçekleştirdiği Avrupa ve Latin Amerika'nın İnsan Hakları İmtihanı müzakerelerinde, evrenselliğin ve bölgeselliğin birbirine karşı olan iki sistem veya ikilem olarak görülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁵² Ancak iki ayrı süreç olması sebebi ile her ikisinin de kendine özgü avantaj ve dezavantajları mevcuttur.²⁵³ Ancak her ikisi içinde önemli olan hedef insan hak ve özgürlüklerinin daha iyi ve daha etkili korunmasını sağlamaktır.²⁵⁴

Her ne kadar evrensellik ilkesi AİHS'in 1. maddesi ile görünürlük kazanmış ise de evrensellik ilkesine ters düşecek düzenlemeler de sözleşme metninde bulunmaktadır. Bu durum AİHS'in 15. maddesinde gözlemlenebilmektedir.²⁵⁵ 15. Madde, AİHS kapsamında düzenlenmiş insan hak ve özgürlüklerinin belirli hal ve şartlarda askıya alınabileceği, uygulanmayabileceği ya da korunmayabileceği ihtimalini doğurmaktadır.²⁵⁶ Buradaki temel sorunlardan birisi devletler bakımından genel tehlike halinin belirlenmesidir.²⁵⁷ Tehlike hali, doğası gereği elastik yapıda olan

²⁵⁰ Banketas, Oette, s. 231

²⁵¹ Aybay, s. 156

²⁵² Hector Gros Espiell, "Colloquy On Europa And Latin America: The Challenge Of Human Rights", Council Of Europe, 1981, s. 6. Yayınlanan Müzakere metni için bkz. <https://rm.coe.int/09000016807a8ef2> (Erişim Tarihi: 13/04/2023)

²⁵³ Gros Espiell, s. 6.

²⁵⁴ Gros Espiell, s. 6.

²⁵⁵ AİHS 15. Maddesi Şu şekildedir;

1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir.
2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez.
3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bildirir.

²⁵⁶ Kemal Fikret Arik, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme (Esaslar-Teskilat-İçtihat)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 187-169, 1965, ss.. 4-5.

²⁵⁷ Mohamed M. El Zeidy, "The ECHR and States of Emergency: Article 15-A Domestic Power of Derogation From Human Rights Obligations", **San Diego International Law Journal**, Cilt. 4, Sayı. 277, 2003, s. 280.

bir terimdir.²⁵⁸ Bu tehlike hali ile ortaya çıkan acil önlemler, AİHS'e uygun olarak yerel hukuk normları çerçevesinde alınmalıdır. Devletlerin tehlike anlarında bireysel hak ve özgürlükler ile güvenlik tedbirleri arasındaki dengeyi sağlaması gerekmektedir. Bu dengeyi sağlamanın yolu ise güvenlik tedbirlerinin uygulanabileceği şart ve koşulları hukuk normları ile belirlemektir.²⁵⁹

Ulusal ve uluslararası alanların arasında birbirine son derece yakın simbiyotik bir ilişki vardır. Uluslararası hukuk, devletlerin iç gerçekliklerinden ayrı bir varlığa sahip değildir.²⁶⁰ Ulusal siyasetin uluslararası ilişkiler ile iç içe oluşu, uluslararası hukuk sistemlerinin ulusal kurumlar tarafından bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukun olağanüstü hal vizyonu, aynı zaman ulusal olağanüstü hal rejimlerini anlamaya yardımcı olmaktadır.²⁶¹ Uluslararası ve ulusal sistemler arasındaki bağlantı, AİHS'de açık şekilde gözükmemektedir.²⁶²

Avrupa Konseyi; Danimarka, Hollanda Norveç ve İsveç'in Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Yunanistan'a karşı yapmış olduğu başvurusuna ilişkin Yunanistan Davası²⁶³ kararında AİHS'in 15. maddesi çerçevesinde olağanüstü halin unsurlarını göstermiştir. Buna göre olağanüstü hali gerektirecek durum; öncelikle var olmalı veya var olacağına ilişkin güçlü emareler bulunmalı, ikinci olarak tüm ulusu kapsamalı, üçüncü olarak toplumun olağan yaşamının devamını etkileyecek nitelikte olmalı, dördüncü ve son olarak ise kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması için sözleşmenin askıya alınması istisnai olmalıdır.²⁶⁴ Yunanistan kararı ile AİHS'in evrensel insan hakları hukukuna olan bağlılığını zedeleyebilecek 15. madde hükümlerine uygulama yeknesaklığı kazandırılmak istenmiştir.²⁶⁵

²⁵⁸ El Zeidy, s. 280.; Oren Gross, "'Once More unto the Breach': The Systemic Failure of Applying the European Convention On Human Rights to Entrenched Emergencies", **The Yale Journal Of International Law**, Cilt. 23, Sayı. 437, s. 439.

²⁵⁹ Gross, s. 442.

²⁶⁰ Gross, s. 444.

²⁶¹ Gross, s. 444.

²⁶² Gross, s. 444.

²⁶³ Farklı tarihlerde olmakla birlikte 1967 yılının eylül ayında Danimarka, Hollanda Norveç ve İsveç'in Yunanistan'a karşı yapmış olduğu devletlerarası başvuruya ilişkin davadır.

²⁶⁴ Yunanistan Kararı, s. 32. <https://hudoc.echr.coe.int/ass./conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73020&filename=001-73020.pdf> (Erişim Tarihi: 15/04/2023)

²⁶⁵ Gross, s. 457.

2. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin oluşturulması ve düzenlenmesi süreci esasen Avrupa kıtasında yaşanan sürece benzerlik göstermektedir.²⁶⁶ 1948 yılında Amerikan Devletler Organizasyonu (ADO) kurulmasına katkı sağlayan Dokuzuncu Pan Amerika Konferansı'nda İnsanların Hak ve Görevlerine İlişkin Amerikan Bildirisi kabul edilmiştir.²⁶⁷ Bu bildiri İHEB'den yedi ay önce hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra vatandaşların bireysel olarak hak ve görevlerini düzenleyen bir yapısı vardır.²⁶⁸ 1959 yılında ADO çerçevesinde toplanan Amerikan Dış İşleri Bakanları toplantısı ile insan hakları hareketlerini araştırıp inceleyecek Amerikalar-arası İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur.²⁶⁹ Nihayet, 1969 yılına gelindiğinde ise Amerikalar-arası İnsan Hakları Özel Konferansı ile AmİHS kabul edilmiş ve AmİHS'in uygulama organı olarak Amerikalar-arası İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur.²⁷⁰ Hemen belirtmek gerekir ki AmİHS kapsamında kurulan mahkeme AİHM kadar etkili bir organ değildir.²⁷¹

AmİHS'in başlangıç bölümüne bakıldığında AİHS ile çok benzer olarak İHEB'e atıf ile insan haklarının dünya çapında, uluslararası belgeler ile teyit edildiği vurgulanmıştır.²⁷² Ancak önemle belirtmek gerekir ki AmİHS insan haklarına ilişkin bölgesel düzlemini de hatırlatmaktadır.²⁷³ Amerikan insan hakları koruma sistemi, BM'nin insan haklarını korumasına katkı sağlama amacı taşımaktadır. Bu amaç, içerisinde BM'nin insan hakları korumasına verimlilik katmayı da barındırmaktadır.²⁷⁴ Ancak ADO'ya üye devletlerin bazılarının AmİHS'in tarafı olmaması ve AmİHS'nin tarafı olan bazı ülkelerin ise Amerika-arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkisini tanımamış olması Amerikan insan hakları koruma sisteminin bir eksikliği olarak kabul

²⁶⁶ Declan O'Sullivan, "The History Of Human Rights Across The Regions: Universalism Vs Cultural Relativism", **The International Journal of Human Rights**, Cilt. 2, Sayı. 3, 1998, s. 36.

²⁶⁷ O'Sullivan, s. 36.

²⁶⁸ Burns H. Weston, "Human Rights", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 6, Sayı. 3, 1984, s. 278.

²⁶⁹ Weston, s. 278.

²⁷⁰ Weston, ss.. 278-279.

²⁷¹ Volkan Arslan, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", **İnönü Üniveristesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, 2012, s. 292.

²⁷² AmİHS'in Türkçe dilindeki metni için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri**, Cilt. 1, Bölgesel Sistemler, Legal Yayınları, İstanbul, 2010, ss.. 679-680.

²⁷³ Gemalmaz, ss.. 679-680.

²⁷⁴ Sarah Lyons, **The Universal Declaration of Human Rights and the American Convention on Human Rights**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University Of Gothenburg School Of Business, Economics And Law Department Of Law, Göteborg, 2010, s. 19.

edilmelidir.²⁷⁵ Evrensellik ilkesi her ne kadar sözleşme metninde yer almakta ise de sözleşmeye taraf olunmaması insan haklarının evrenselliği kurumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Amerika-arası İnsan Hakları Mahkemesi, AmİHS'in tam olarak uygulanabilmesi durumunda Amerikalar-arası koruma sisteminin evrensellik ilkesinin karşılığını veren bir koruma sağlayacağını farkındadır.²⁷⁶ Her ne kadar evrensellik ilkesine bağlılığa vurgu yapılmış olsa da AmİHS ve AmİHS'in getirdiği sistem bunu pratik düzeyde sağlayamamıştır. Ancak bu durum, AmİHS'in insan haklarının korunmasına yönelik hiçbir katkısının olmadığı çıkarımında bulunma sebep olamaz.²⁷⁷ Bölgesel bir sözleşme olarak AmİHS evrensellik ilkesi doğrultunda hazırlanmış ancak bunu hem taraf devletlerin ekonomik gücü hem de devletlerin AmİHS kapsamında kurulan mahkemenin yetkisini tanımamasından ötürü tam olarak sağlayamamıştır.

3. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

AIHHŞ, 1981 yılında Afrika Birliği Örgütü tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁷⁸ AIHHŞ, başlangıç kısmında BM Şartı ve İHEB'e atıf yapılmakla birlikte burada yer alan ilkelere atıf bulunmamaktadır.²⁷⁹ Ayrıca BM Şartı'nın 2. maddesinde²⁸⁰ özellikle vurgu yapılmış olması dikkat çekicidir.²⁸¹ AIHHŞ'nin burada amaçladığı şey, Afrika halklarının kendi kaderini tayin hakkı, sömürgeciliğin sona erdirilmesi, refah ve esenliğin korunmasıdır.²⁸²

AIHHŞ, insan hakları korumasının kurumsallaşması amacına da hizmet etmektedir.²⁸³ İnsan haklarının korunmasını amacını gerçekleştirebilmek için AIHHŞ

²⁷⁵ Arslan, s. 292.

²⁷⁶ Arslan, 292.

²⁷⁷ Arslan, s. 293.

²⁷⁸ Rose M. D'Sa, "Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter", Journal Of African Law, Cilt. 29, Sayı. 1, 1985, s. 72.

²⁷⁹ AIHHŞ'nin Türkçe dilindeki çevirisi için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213666> (Erişim Tarihi: 16/04/2023)

²⁸⁰ BM Şartı'nın 2. Maddesi, devletlerin bağımsızlığına ve egemen devletlerin eşitliğine ilişkin hükümler içermektedir. İleri okuma için bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi: 16/04/2023)

²⁸¹ B. Obinna Okere, "The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 6, Sayı. 2, 1984, s. 142.

²⁸² Oji Umoruzike, "The African Charter on Human and Peoples' Rights", **The American Journal Of International Law**, Cilt. 77, Sayı. 4, 1983, s. 902.

²⁸³ Okere, s. 141.

kapsamında bir komisyon²⁸⁴ kurulmuştur.²⁸⁵ Ancak komisyona seçilecek kişilerin nitelikleri itibari ile tarafsızlığı kesin olarak sağlayacak bir kıstas bulunmamaktadır. Bu durum kimi zaman komisyon üyesi ile vatandaş olduğu devletin diplomatik kurul üyesi arasında benzer nitelikler bulunması halinde komisyonun bu devlete karşı bağımsızlığı tehlikeye girecektir.²⁸⁶

AİHHŞ oluşturulurken insan haklarının Afrika perspektifinden ele alınması ve Afrika'nın insan hakları anlayışını yansıtmayı gerektirdiği düşünülmüştür. Bu husus AİHHŞ'nin 60. ve 61. maddeleri kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeler ile öncelikli olarak insan haklarının uluslararası hukuka olan bağlılığı teyit edilmiş ardından yasal ilkelerin belirlenmesi noktasında Afrika kültürü ve geleneklerinin dikkate alınacağı belirlenmiştir.²⁸⁷ Afrika kültürü anlayışı çerçevesinde bir insan hakları yaklaşımı benimsenmesi, insan haklarının evrenselliği ilkesinin kaynaklarından olan insan onuru unsuruna Afrika kültürü kapsamında bir yanıt verme imkanı ortaya çıkarmaktadır. Afrika kültürü anlayışı, diğer bir yandan ise siyasal elitlerin kendi çıkarlarını meşrulaştırmak için suistimal yaratabilecekleri hukuksal bir alan oluşmasına sebep verebilecektir.²⁸⁸ Komisyonun esas önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Komisyona seçilen üyelerin tarafsızlığı sağlandığı sürece insan haklarının uluslararası düzeyde kabul edilmiş ilkeler ile uyumlu bir insan hakları uygulaması sağlanabilecektir.²⁸⁹ AİHHŞ'deki insan haklarına yönelik fikirlerin yerelliği İHEB'in yaratmış olduğu evrensellik geleneğinin önsel inancına dayanmaktadır.²⁹⁰ Tüm kusurlarına rağmen AİHHŞ insan haklarının Afrika kıtasında geliştirilebilmesi ve korunabilmesi için atılmış bir kilometre taşıdır.²⁹¹

²⁸⁴ Kurulan komisyon Afrika İnsan ve Halkların Hakkı Komisyonu'dur. Komisyonun görevleri, yetkileri ve çalışma usulü AİHHŞ'nin 30 ve 59. Maddeleri arasında düzenlenmiştir.

²⁸⁵ Okere, s. 149.

²⁸⁶ Okere, s. 150.

²⁸⁷ D'Sa, ss.. 73-74.

²⁸⁸ D'Sa, s. 74.

²⁸⁹ D'Sa, s. 74.

²⁹⁰ A. Bolaji Akinyemi, "The African Charter On Human And Peoples' Rights : An Overview", **The Indian Journal Of Political Science**, Cilt. 46, Sayı. 2, 1985, s. 221.

²⁹¹ Okere, s. 159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRENSELLİK İLKESİNE İTİRAZ OLARAK KÜLTÜREL GÖRECELİK

I. KÜLTÜREL GÖRECİLİĞİN ANLAMI

İnsan haklarının evrensel olarak uluslararası düzeyde kabulü anlamına gelen İHEB'in henüz taslak aşamalarında ve yine İHEB'in kabulü sonrası uluslararası sözleşmeler düzenlenirken söz konusu evrensellik iddiasına karşı görüşler ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının evrensel bir hukuk kurumu olduğuna karşı çıkan yaklaşım, insan haklarına kültürel göreceli yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Kültürel görecelik ve evrensellik arasındaki teorik tartışma, uluslararası hukuk içerisindeki en kalıcı ve devam etmekte olan tartışmadır.²⁹² Bu aşamada dünya üzerindeki farklı kültürlerin ve bu kültürlerin farklı öncelikleri ya da değer yargıları bulunması sebebi ile insan hakları konusunda mutlak bir anlayış birliğinin bulunduğunu söylemek mümkün olmamaktadır.²⁹³

Kültürel göreceliğin hukuk içerisinde kalıcı ve devam eden bir tartışmanın tarafı durumunda olması sebebi ile evrensellik savında olduğu gibi incelenmesi gerekmektedir. Kültürel görecelik insan haklarının bir hukuk kurumu haline gelmiş olması sebebi ile hukuk içerisinde de anlam taşımaktadır. Ancak kültürel görecelik hukuk bilimi içerisinde ortaya çıkmış bir kavram olmadığından farklı disiplinler bakımından karşılıkları da bulunmaktadır. Bu açıdan kültürel göreceliğin hukuk içerisindeki karşılığından önce diğer disiplinlerde ne şekilde tanımlandığından hareket etmek doğru olacaktır. Kültürel görecelik, esasen hukukun içerisinde yer alan bir kavram değildir. Antropoloji ve ahlak felsefesinden alınmış ve bu iki disiplinden doğal olarak etkilenmiş bir kavramdır. Felsefi açıdan kültürel görecelik; her kültür için bazı ahlaki yargıların geçerli olduğu ancak hiçbir ahlaki yargının evrensel olarak geçerli olmaması sebebi ile her ahlaki yargının kültürel göreceli olduğu şeklinde de yorumlanmaktadır.²⁹⁴ Uluslararası insan hakları hukukunda var olan tartışmalar bağlamında kültürel görecelik, yerel kültürel geleneklerin belirli bir toplumdaki bireylerin yararlandığı medeni ve siyasi hakların varlığını ve kapsamını o yerel kültüre

²⁹² Binder, s. 211.

²⁹³ Aybay, s. 121.

²⁹⁴ John T. Tilley, "Cultural Relativism", *Human Rights Quarterly*, Cilt. 22, Sayı. 2, 2000, s. 505.

uygun şekilde belirlediği konum olarak tanımlanabilir. Göreceliğin temel taşlarından biri, insan hakları uygulamalarının kabul edilebilir veya edilemez kabul edilebilmesi noktasında tek bir yasal ya da ahlaki standardın bulunmadığıdır.²⁹⁵

Kültürel görecelik düşüncesi, her toplumun kendisinin, bunu bir sonucu olarak da o topluma mensup olanların varlığını koruyacak mekanizmaları kendi dinamikleri içerisinde ürettiği fikrine dayanmaktadır. Bu fikir çerçevesinde, insan haklarına yönelik olarak, ancak belirli bir kültürel bağlam içerisinde anlamlı olabileceği ileri sürülür. Kültürel görecelik görüşünü savunanlar insan haklarının içerisinde olduğu kültürel bağlamın Batı kültürü olduğunu ve dolayısıyla da Batı kültürü dışındaki kültürlerde insan hakları anlayışının geçerli olamayacağını düşünürler.²⁹⁶ Kabul edilmelidir ki kültürel çeşitlilik sosyal bir olgudur. Kültür, hangi açıdan ele alınırsa alınsın, insan hakları düşüncesi ve uygulamalarının ya da günümüz dünyasında hak olarak kabul edilen hukuk normlarının yalnızca küçük bir kısmını açıklayabilmektedir. Buna rağmen kültür, uluslararası düzeyde kabul edilmiş insan haklarını savunabilmek veya insan haklarına tepki gösterebilmek noktasında önem arz etmektedir.²⁹⁷ Buradan yapılacak bir çıkarımla insan hakları, kültürel görecelik görüşü kapsamında, zamansal ve mekânsal olarak aynı şekilde kabul edilmemeli, uygulanmamalı ya da farklı şekillerde bir kabul ile uygulanmalıdır.

İnsan haklarının kültürel olarak göreceliğine dayanak olarak farklı hususlar gösterilmektedir. Bu hususlar, insan hakları bakımından, temel olarak üçe indirgenebilir. Öncelikli kültürel ve sosyal farklılık toplumun yapılanma biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Batılı olmayan toplamlarda toplum bireysellikten uzaktır ve daha çok aile bağları ile birbirine bağlı bir yapıdadır. İkinci olarak bu tür toplumda kişinin varlığını sağlaması hak ve özgürlüklere değil bir çeşit görev olgusuna dayanmaktadır. Son olarak Batı kültürü içerisinde evrensellik kuramının gelişmesi, birtakım hakların kazanılması süreci ile gerçekleşmiştir. Bu süreç bir mücadeleyi içerisinde barındırmaktadır ki bu durumda bizler insan haklarının yalnızca uzlaşma ya da eğitim yolu ile ortaya çıkmadığını göstermektedir.²⁹⁸ Nitekim Batılı olmayan

²⁹⁵ Fernando R. Tesón, "International Human Rights and Cultural Relativism", *Virginia Journal Of International Law*, Cilt. 25, Sayı. 4, 1985, ss. 870, 871.

²⁹⁶ Demir, ss. 209, 210.

²⁹⁷ Donnelly, s. 106.

²⁹⁸ S. Prakash Sinha, "Human Rights: A Non-Western Viewpoint", *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Cilt. 67, Sayı. 1, 1981, s. 77.

toplumlar bu türden bir süreç yaşamamışlardır. Yukarıda bahsedilen hususlar Batı toplumunun genel özelliklerine karşılık gelmektedir. Batı haricindeki toplumların kültürel ve sosyal yapısı ile ya tamamen ya da kısmen farklılık göstermektedir.

Sonuç olarak kültürel görecelik görüşü kapsamında kuramsal olarak evrenselliğin mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır. Evrensellik karşısında yerelliği savunan kültürel görecelik, kültürel farklılıkların ve bu farklılıklardan ortaya çıkan öznel tecrübelerin hiçe sayılmasını kabul etmemektedir.²⁹⁹ Evrensellik düşüncesinin kabul edilmemesi düşüncesi arkasında yatan somut sebepler kültürel görecelik görüşünü savunanlar tarafından farklı şekillerde gösterilmiştir. Bu sebepler, kültürel görecelik düşüncesini savunanların uzmanlık alanına, mensup olduğu toplumsal veya sosyal yapıya ve dönemin konjonktürüne göre farklılık gösterebilmektedir.

A. Tarihsel Arka Plan

İnsan haklarının kültürel göreceliğine ilişkin görüş, geriye dönük bakılacak olursa 1950'lerin ortalarında sıkça tartışılan ve dile getirilen bir konu olmuştur.³⁰⁰ 1950'lerden öncesi dönem ise kültürel görecelik konusu bakımından Antik Yunan medeniyeti dönemine kadar dayanmaktadır. Ancak kültürel görecelik düşüncesinin sistematik bir hale getirilmesi, 19. yüzyılda ortaya atılan kültürel evrimci kurama karşı tepki olarak gerçekleşmiştir. Kültürel evrimci kuram, insan topluluklarının “ilkel”, “vahşi” ve “modern” olmak üzere üç farklı evreden oluştuğu fikrine dayanmaktadır. Batılı olarak kabul edilen Avrupa kültürü, Batılı değerlere göre yapılan bir muhakeme sonucunda, tabi ki en üst sıraya konulmaktadır. Bu düşüncede olan 19. yüzyıl düşünürleri aslında farkında olmadan evrenselliği savunmaktadırlar.³⁰¹ Sömürgeci ve istilacı devletlerin bu dönemdeki politik görüşleri de kültürel görecelik kuramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dünyanın çok büyük bir kısmına yayılan sömürgeci anlayış, insan ve sahip olduğu hakların yalnızca kendilerine ait olduğunu düşünmektedir. 19. ve 20. yüzyıllarda sömürülen bölgelerde medeniyetin var

²⁹⁹Demir, s. 227.

³⁰⁰Ajmesh Prasad, “Cultural Relativism in Human Rights Discourse”, **Peace Review: A Journal of Social Justice**, Cilt. 19, 2007, s. 589.

³⁰¹Alison Dundes Renteln, **International Human Rights: Universalism Versus Relativism**, Quid Pro Books, New Orleans, 2013, s. 76-77.

olmadığına dair görüşün tüm dünyadaki egemen görüş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁰² Günümüz antropologlarına göre kültürel görecelik, 19. yüzyılda Batılı devletlerde görülen baskın doktrin olan kültürel evrim teorisine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sömürgeciliğin en yüksek seviyede olduğu dönemde Batılı devletler dünyanın geri kalanını Batılı değerlere bağlı kalarak değiştirme anlayışında idiler. Kültürel evrim teorisinin ırkçı ve Avrupa merkezli bir ideolojisine karşılık kültürel görecelik düşüncesi bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.³⁰³ Özellikle İkinci Dünya Savaşı ardından kültür temelli ayrışma çok daha görünür biçime gelmiş ve Batı ile Doğu olarak farklı değer yargıları ve yaklaşımları belirginleşmiştir.³⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve hukuki alanda değer ve ahlak temelli farklılaşmanın pratikte derin etkileri olmuştur.

Kültürel görecelik kuramının asıl kurucusu olarak Franz Boas ve devamında onun öğrencileri olan Ruth Benedict ve Melville Herskovits gösterilmektedir.³⁰⁵ Boas'ın kültürel görecelik kuramını ortaya atmasının temelinde 20. yüzyıl toplumunun üstünlüğüne ilişkin kabulün sorgulanması yer almaktadır. Boas, Batı toplumu tarafından oluşturulmuş bir ölçüm kriterinin diğer toplumların farklılıkları göz önüne alınmadan değerlendirmede kullanılması fikrine karşı çıkmaktadır.³⁰⁶ Dolayısıyla farklı kültürlerin varlığının kabulü noktasında hoşgörülü davranılması gerektiğini savunmaktadır.³⁰⁷ Boas'ın düşüncesine göre, hali hazırda içerisine doğmuş olunan toplumun değerlerini kabul etmek, bu değerler içinde bulunan topluma atfedilmiş olduğundan, epey zordur. Üstelik insanın doğumundan itibaren o toplumun içinde gelişmesine rağmen bu zorlukla karşılaşılabilir. Bu durumda akla yatkın olan çıkarım, farklı gelenek ve duygusal denge üzerine kurulmuş toplumların, her ne kadar bu diğer toplumların sahip olduğu değerleri o topluma ait olmadan kabul edemeyecek olsak da, var olduğu ve bu toplumların da diğerinde daha değersiz kabul edilemeyeceğidir. Dolayısıyla insan faaliyetlerine yönelik değer atfetme kuramı beraberinde yüksek

³⁰² Harro Von Senger, "From The Limited To The Universal Concept Of Human Rights: Two Periods Of Human Rights", **Human Rights And Cultural Diversity: Europe, Arabic-Islamic World, Africa, China**, (Ed. Wolfgang Schmale), Keip Publishing, 1993, s. 64-65.

³⁰³ Lakatos, s. 14.

³⁰⁴ Aybay, s. 122.

³⁰⁵ Demir, s. 228.

³⁰⁶ Renteln, s. 78.

³⁰⁷ Demir, 228.

seviyede bir hoşgörüü de gerektirmektedir.³⁰⁸ Kültürel görecelik kuramının ortaya çıktığı 20. yüzyıla ilişkin diğer bir tespitte bulunmak gerekir. 20. Yüzyıl içerisinde 1960'lı ve 1970'li yıllar aynı zamanda özellikle üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan dikta rejimlerin yükselişinin gerçekleştiği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak dikta rejimlerin ortak noktası olan kültürel göreceli yaklaşım kültüre veya kültürel hoşgörüye dayanmamakta aksine iktidarın otoriter karakterini ortaya koyma aracı olarak kullanılmıştır.³⁰⁹ Bu kapsamda bir değerlendirme, kültürel görecelik düşüncesinin Boas'ın ortaya koyduğu gibi hoşgörülü davranmanın insan hak ve özgürlükleri kapsamında tartışmalı olacağı sonucunu doğurmaktadır.

Kültürel göreceliğin gelişimi bakımından hoşgörü kavramına yüklenen önem son derece fazladır. Boas'ın öğrencileri olan Herskovits ve Benedict tarafından da kültürel göreceliği sistematikleştirme konusunda hoşgörü kavramı merkezde yer almaktadır.³¹⁰³¹¹ Herskovits, kültürel göreceliğin gelişmesindeki temel sebebin, Batılı kültür değerleri kapsamında yapılan bir değerlendirmenin farklı bir gerçeklik ve ahlak değerleri ve buna ek olarak farklı kültürleri kavrama ve anlama yöntemlerinin pratik kültürel kesişim normları oluşturamaması olduğunu düşünmektedir. Farklı kültürlere değer atfetme konusunda söz konusu kültürün görünüşü nasıl olursa olsun her zaman akla gelen tek bir soru vardır. Bu soru da değer atfetme konusunda kimin ölçütlerinin kullanılması gerektiğine ilişkindir. Herskovits'in vardığı sonuç, kültürel göreceliğin gözle görünür bir gereklilik arz ettiğidir. Öyle ki bu zaruriyet, farklı kültürler üzerinde belirli bir yargı oluşturmanın hileli zar kullanarak oyun oynarcasına basitleştirmenin önüne geçmek için tek araçtır.³¹² Sonuç olarak kültürel görecelik yalnızca farklı kültürel değerleri aktarmak için kullanılan bir kavram değildir. Kültürel görecelik düşüncesi, bahsedilen özelliğinin yanında, farklı kültürel değerlerin ait olduğu kültürel yapı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ve böyle bir değerlendirmenin yapılması için gerekli olan yöntemlerin o kültür içerisinde var olduğunu kabul eder.³¹³ Ancak belirtmek gerekir ki kültürel görecelik düşüncesi, kültürün kendi içerisinde

³⁰⁸Franz Boas, "The Mind Of Primitive Man", **The Journal of American Folklore**, Vol: 15, Sayı: 52, 1901, s. 11.

³⁰⁹ Lakatos, s. 16.

³¹⁰ Lakatos, s. 16.

³¹¹Demir, s. 229.

³¹²Melville J. Herskovits, "Some Further Comment On Cultural Relativism", **American Anthropologist**, Cilt. 60, Sayı. 2, 1958, s. 270.

³¹³ Herskovits, ss.. 267.

değerlendirilmesini ve bunun için gerekli yöntemleri yine kültürün içerisinde kabul ettiğinden eleştiriye kapalı bir düşünce biçimi olarak savunulmaktadır.³¹⁴

Kültürel görecelik düşüncesini daha derinlemesine incelemeyen önce kültüre ilişkin olarak belirtmemiz gereken bir şey varsa o da kültürün değişken, statik olmayan bir süreç olduğudur. Değişkenliğinden ve statik olmayışından ötürü kültürü bir süreç olarak değerlendirmekte bir sakınca yoktur. Kesin hatlarla çerçevesi ya da kapsamı belirlenemeyen kültür, bakış açısına göre objektif veya subjektif kabul edilebilir. Kültür hem bireysel hem de kolektif olarak ele alınabilir. Zira kültürler insan gruplarınca geliştirilir ve şekillenir ancak insan kendisini bu kültür içerisinde geliştirir ve kendisini tanıır. Gözden kaçırılmamalıdır ki; kültür, soyut veya tarafsız bir olgu değildir. Farklı güç odakları, kültürü bir araç olarak kullanmak için değiştirebilmektedir. Kültürler her zaman insanların iyiliğine hizmet etmeyebilir. Bazı durumlarda kültürlerin insanlara zarar verme ihtimalleri de bulunmaktadır. Bu durumda insan hakları çerçevesinde kültürler sorgulanır hale gelebilmektedirler.³¹⁵

Kültürel görecelik kuramı, insan hakları kavramının içerisinde gelişmiş bir kavram değildir. Ancak kültürel görecelik, insan haklarının evrenselliğine ilişkin geniş çaplı uluslararası bir kabul sonucu insan hakları düşüncesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve insan haklarına ilişkin yerel ve küresel uygulamalara gerek doğrudan gerek dolaylı etki etmiştir.

B. Kültürel Göreceliğin Ana Temaları

Kültürel görecelik kuramını oluşturan temel iki tema vardır. Kültürel göreceliğin bu iki teması, evrensellik kuramının teorik dayanakları gibi tamamen nesnel ve derin değildir. Bu durumun bir sebebi olarak kültürel görecelik kuramının yeni ortaya çıkmış bir düşünce yapısı olması gösterilebilir. Nispeten daha yeni ortaya çıkmış olmasından ötürü kültürel görecelik düşüncesinin teorik dayanakları nesnel ve genel kabul görmüş fikirlere dayanmamaktadır. Daha öznel yapıdaki teorik arka plan altında kültürel göreceliğin düşünsel yapısı ile uyumludur. Zira kültürel görecelik

³¹⁴ Bonny Ibhawoh, "Cultural Relativism And Human Rights: Reconsidering The Africanist Discourse", *Netherlands Quarterly Of Human Rights*, Cilt. 19, Sayı. 1, 2001, ss 46.

³¹⁵ Yvonne Donders, "Do Cultural Diversity And Human Rights Make A Good Match?", *International Social Science Journal*, 2010, s. 15-16.

düşüncesi, belirli bir dikteyi kabul etmeyen bir düşünce sistemidir. Dolayısıyla kültürel görecelik düşüncesi için teorik arka plan sağlayan düşünceler de yine kültürlere değişim göstermektedir. Ancak kültürel görecelik düşüncesi içerisinde bu iki tema hakimdir.

1. Hoşgörü

Hoşgörü kavramı, daha önce de belirttiğimiz üzere, belki de kültürel görecelik kuramının içerisinde ortak olarak kullanılan temel dayanaktır. Hoşgörü kavramı, kültürel görecelik kuramı hem Boas hem de Herskovits tarafından kültürel görecelik için yapılan tanımlarda yer almaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki, hoşgörü kavramı kültürel görecelik kavramı içerisinde tamamlayıcı ve açıklayıcı bir unsurdur. Nitekim kültürel görecelik, farklı kültürel değer sistemlerinin bulunması temeline dayanmaktadır. Bu durum önemli bir soruyu ortaya çıkarmaktadır. Bu soru da hangi kültürün standartlarının uygulanacağı sorusudur.³¹⁶ Ancak ortada olan diğer bir durum da ortak bir kültürel kesişim noktası bulmanın güç olmasıdır.³¹⁷ Bu karşılıklı çıkmazı teorik olarak çözebilmenin yolu farklı kültürlere karşılıklı hoşgörülü olmaktan geçmektedir.

Farklı kültürleri anlayabilmek, değerlendirebilmek, o kültür içerisindeki insanların yargılarını kendi kültürlerine göre standartlarına göre şekillendirebilmeleri esasında kültürler arası bir kesişim gerektirir. Kültürel görecelik, kesişen kültürel değerlerin mevcut olduğunu kabul etmemektedir. Bu durum da bizleri, kültürler arasındaki etkileşimin ancak hoşgörü yolu ile gerçekleştirilebileceği sonucuna götürmektedir.³¹⁸ Belirtmek gerekir ki hoşgörü kavramı, kültürel göreceliğin sosyolojik bir bakış açısı ile ele alındığı durumlarda geçerli olabilir. Hukuki bir bakış açısı ele alınacak olursa her şart ve durumda hoşgörü kavramı ile ilişkilendirilebilecek bir değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu söylemek de güçleşecektir. Zira kültürel görecelik ve onun içerisinde yer alan hoşgörü kavramı, hukukçular tarafından değil antropolog kimliğine sahip kimselerce ortaya atılmıştır.

³¹⁶ Herskovits, s. 270.

³¹⁷ Herskovits, s. 270.

³¹⁸ Demir, s. 229.

Hukuk anlayışı çerçevesi içerisinde bir gelişim yaşanmadığı için kültürel göreceliğin hoşgörü temelli bakış açısı eleştirilmektedir. Nitekim hoşgörü kavramı, son derece soyut ve sınırları belirsiz bir kavramdır.³¹⁹ Kültürel görecelik düşüncesi içerisinde hoşgörü, düşünsel bir aparat olarak kültürel göreceliği yayma amacı taşımaktadır. Hoşgörü bu yapısı itibari ile kültürel göreceliğin farklı ahlaki düşünce sistemlerini savunabilmesi için gerekli arka planı oluşturmaktadır.³²⁰ Ayrıca ve önemle belirtilmesi gereken bir başka husus ise; kültürel görecelik düşüncesinin içerisinde savunulduğu belirli bir kültürü üstün tutma eğiliminde oluşudur. Bu bağlamda hoşgörü, belirli kültürel uygulamaları hoş görmektense üstün tutulmayan kültürleri hoş görme noktasına evrilir.³²¹ Bu bağlamda hoşgörü, her kültürün birbirine karşı sergilemesi gereken bir tutum olarak kabul edilmelidir.

Hoşgörü kavramı, sınırları belirlenemediği sürece, insan hakları bağlamında sorunlu uygulamalara yol açabilecek potansiyele sahiptir. Nitekim kültürel görecelik ve evrensellik tartışmalarının pratik düzlemde olaylara bakış açısı insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışmaları bakımından öncelikle olmasa da sonraki aşamalarda ileri sürülen bir veri olma özelliğini göstermiştir.

2. Kültürlenme³²²

Hoşgörü kavramı, kültürlerin kendi içerisinde sorgulanmadan kabulüne dayandığından o kültür kapsamında ve aynı zamanda kültürel görecelik bağlamında farklı bir durumun ortaya çıkışına zemin hazırlar. Görecelik düşüncesi bağlamında kültürlenme; bütünsel biçimde ekonomik, sosyal, teknolojik, dini, estetik ve dilsel bileşenlerin oluşturduğu kültür içerisinde gerçekleşen sosyalleşmenin ana etkeni rolündedir. Bu bağlamda kültürlenme, bireyin kültür ile bütünleşmesini sağladığı gibi aynı zamanda insan grubunun sosyalleşmesini de sağlamaktadır.³²³ Ancak belirtmek

³¹⁹ Demir, s. 230.

³²⁰ Renteln, "Relativism and the Search for Human Rights", **American Anthropologist**, Cilt. 90, Sayı. 1, s. 62.

³²¹ Renteln, s. 90-91.

³²² Yabancı dilden alınmış metinlerde kültürlenme kavramı, "Enculturation" şeklinde tanımlanmaktadır. Türkçe'de birebir bir karşılığı olmayan bu kavramı anlatmak için kültürlenme sözcüğü kullanılacaktır.

³²³ Nobuo Shimahara, "Enculturaion – A Reconsideration", **Current Anthropology**, Cilt. 11, Sayı. 2, 1970, s. 144.

gerekir ki uluslararası toplumun yapısı ve dinamikleri, bireyler arası iletişim ve bağlantının yapı ve dinamiklerinden hayli farklıdır. Öncelikle göz önünde bulundurulması gereken bir ölçek farkı vardır. Uluslararası toplumun ortak bir dil ile iletişim kurabilmesi ya da ortak bir paydada buluşabilmesi, farklı kültürlerin varlığı nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bu açıdan hukukun ortak bir iletişim dili ya da ortak bir payda olarak kabul edilmesi çözüm olarak değerlendirilmelidir.

Kültür bağlamında uluslararası ve yerel ölçeklerde bir değerlendirme yapılmak istenirse karşımıza, kültürlenme ve etnik merkezîyetçilik olarak iki farklı kavram çıkmaktadır. Bu kavramlardan ilki olan kültürlenme, herhangi bir kültür içerisinde insanların farkında olmadan kategoriler ve farklı standartlar geliştirmesine dayanmaktadır. Herhangi bir kültürün kendi içerisinde oluşturduğu birtakım uygulamalar yine o kültür içerisinde, eleştirinin sakıncalı olduğuna ilişkin bir algı geliştirir. Bireyler bu algının kültürel bağ kaynaklı olduğundan genel olarak bihaberdir. Kültürlenme, bireyleri kendi etik ve ahlaki sistemlerini tercih etmesine vesile olduğundan görecelik düşüncesini savunanalar da aynı şekilde kendi kültürleri içerisindeki değerlerin daha üstün olduğu algısı eğiliminde olurlar. Görecelik kuramı kapsamındaki hoşgörü düşüncesi de işte bu noktada daha bir önem kazanmaktadır.³²⁴ Hoşgörüye ilişkin açıklamalarda da belirtilmiş olduğu gibi her kültürü birbirini hoş görmesini gerektirmektedir.³²⁵ Kültürlenme düşüncesi, farklı kültürlerin birbirini hoş görmesi üzerine kuruludur. İnsan hakları bağlamında bu durum, bizleri, farklı kültürel yapılar içerisinde insan haklarına yönelik farklı uygulamaların hoş görülmesi gerektiği sonucuna götürmektedir.

İnsan hakları, oluşumu ve gelişimi itibarıyla fikir ve çıkar çatışmalarının içerisinde kalmıştır. İnsan hakları kuramı içerisinde de fikir ayrılıkları olması yadsınacak bir durum değildir. Önceki bölümde incelenmiş olan ve insan hakları kuramı içerisinde en derin tartışmayı oluşturan insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışması, insan haklarına yönelik uygulamaları da etkilemiştir. İnsan hakları temelli uygulamalara yansıyan evrensellik ve görecelik uyumsuzluğu, bu iki farklı görüşü destekleyenlerin birbirlerine karşılık argümanlar sunmasını gerektirmiştir. Belirtmek gerekir ki bu tartışmalar özellikle uluslararası bildirge ve sözleşmeler

³²⁴ Renteln, s. 90-91.

³²⁵ Bkz. s. 76.

çevresinde, argümanları ise bildirge ve sözleşmelerin taslak çalışmalarında yoğunlaşmıştır.

Söz konusu pratik çatışmaların incelenmesi, konunun anlatımı bakımından önemli olduğu kadar insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışmasını sonuca götürecek alternatif bir çözüm üretme bakımından da önem arz etmektedir.

II. KÜLTÜREL GÖRECELİĞİN KURUMSAL GELİŞİMİ

İHEB ile birlikte insan haklarının evrenselliğine ilişkin görüşlerin uluslararası boyuta taşınmış olduğu söylenebilir. İnsan haklarının uluslararası bir boyut kazanması neticesinde kültürel görecelik görüşü bağlamında insan haklarına farklı bir yaklaşımın temelleri atılmaya çalışılmıştır. Bu yeni insan hakları görüşünün gerekliliğine ilişkin argümanlar da kültürel görecelik görüşü ile birlikte ortaya konulmaya ve kültürel görecelik düşüncesi haklılaştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle İHEB, evrensellik ve kültürel göreceliğe ilişkin her iki görüşün de temel aldığı bir belge olması bakımından önemlidir. Amerikan Antropoloji Topluluğu (AAA), İHEB'in hazırlanması aşamasında yayınladığı bir beyan ile insan haklarının kültürel çeşitliliği ortadan kaldırılabileceğine yönelik bir potansiyelinin olduğunu açıklamaktadır.³²⁶ İHEB'den önce 1947 Beyanı gibi bir belgenin bulunması kültürel görecelik ve evrensellik tartışmalarının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Nitekim AAA icra komitesi insan haklarına ilişkin bir bildiri fikrini reddetmiştir.³²⁷

İHEB çevresinde gelişen ve insan haklarının evrenselliği ile kültürel görecelik tartışmalarında bir argüman olarak sunulan diğer bir durum da Bildirge'nin gerek hazırlanma gerek BM Genel Kurulu'nda kabulü aşamasında temsil edilen ülkeler hakkındadır. Farklı ideolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik gerçekler göz önüne alındığında İHEB in ne derecede evrensel olabileceği tartışmalıdır. Nitekim, İHEB'in hazırlanmasına kadar insan haklarının geçirdiği süreç, Batı merkezli bir tarihsel ve kuramsal süreçtir.³²⁸ Bu kapsamda ortaya atılan iddialar ve oluşturulan görüşler, farklı

³²⁶Roger Lloret Blackburn, **Cultural Relativism In The Universal Periodic Review Of The Human Rights Council**, Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona, 2011, s. 10.

³²⁷Wilcomb E. Washburn, "Cultural Relativism, Human Rights and The AAA", **American Anthropologist**, Cilt. 89, Sayı. 4, 1987, ss.. 939-940.

³²⁸Esra Demir, "İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3, s, 211.

kültürlerin hesaba katılmadan evrenselliğe ilişkin bir düzenleme yapıldığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ortaya konan görüşler, kültürel görecelik görüşü ve evrensellik iddiasına karşı çıkılması bakımından son derece önemlidir. İHEB'in insan hakları kavramının evrenselliğine uluslararası düzeyde vurgu yapmış olması, evrensellik düşüncesine karşı olan, kültürel göreceli düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³²⁹

A. Amerikan Antropoloji Topluluğu'nun İnsan Hakları Beyanı

AAA'nın hazırlamış olduğu insan hakları bildirgesine yönelik beyan İHEB'in henüz taslak aşamasında olduğu ve yayımlanmasından önce oluşturulmuş bir metindir. Literatürde kısaca 1947 Bildirgesi veya Beyanı olarak da anılmaktadır. İnsan haklarının kültür nezdinde ele alınması gerektiği görüşünü içeren bu metin, insan haklarının kültürel göreceliği görüşünü merkezine alır.

AAA, İHEB'in iki farklı yönden ele alınması gerektiği görüşündedir.³³⁰ AAA'ya göre İHEB öncelikli olarak insanın birey olarak kişiliğine saygı noktasında bir kaygı güdülenerek hazırlanmıştır. Kişiliğe ya da bireyselliğe ilişkin bu kaygı, aynı zamanda, kişinin parçası olduğu toplum içerisinde kendini geliştirebilme olanağına ilişkin hak ve özgürlükleri de içermektedir. İnsana ilişkin bu kaygı anlaşılabilir olmak ile birlikte farklı insan topluluklarının kültürlerine saygı da eşit derecede önemlidir.³³¹ Dolayısıyla incelenmesi gereken iki tür durum vardır denebilir. Toplulukların bireylerden oluştuğuna ilişkin apaçık bir gerçeğin varlığı yanında insanların parçası oldukları toplumların haricinde tamamen bağımsız olmadığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Buradan hareketle, 1947 Beyanında;

Bir insan hakları söylemi geliştirebilmenin yalnızca bireylere sırf birey oldukları için saygı göstermekten fazlasını gerektirdiği anlaşılmaktadır. İnsanlara tekil olarak birey şeklinde değil, bireyin içine doğmuş olduğu toplumun insanlar üzerindeki etkilerini, hayatı algılayış ve yaşayış biçimleri de göz önünde bulundurarak bir değerlendirilme yapılması gerekmektedir.

³²⁹Demir, s. 209.

³³⁰ The Executive Board, American Anthropological Association, "Statement On Human Rights", *American Anthropologist*, Cilt. 49, Sayı. 4 Part. 1, s. 539.

³³¹ American Anthropological Association, s. 539.

diyerek insan hakları bağlamında kültürün etkisini gözler önüne sermeye çalışmaktadır.³³² İHEB'in hazırlanması bağlamında AAA'nın asıl olarak sorguladığı, Batı Avrupa ve Amerika bölgelerinde bulunan ülkelerin sahip olduğu sosyal, siyasi ve ekonomik değerler çerçevesinde oluşturulan evrensel bir insan hakları söyleminin uygulanabilir olup olmadığıdır. AAA 1947 beyanında bu sorgulamayı İHEB'i oluşturacak komiteye de yöneltmiştir.³³³ AAA'nın yönelttiği soru, "*Oluşturulacak bildirgenin nasıl yalnızca Batı Avrupa ve Amerika ülkelerinin değerleri kapsamlı değil, tüm insanlara uygulanabilir olabilir ?*" şeklindedir.³³⁴

AAA, insan hakları bakımından bir değerlendirme yapılması gerekirse bu değerlendirmenin temel çıkış noktasının insan olması gerektiği görüşündedir. Burada insandan kasıt birey olarak tekil ve somut bir insandır. Öyle ki bu insan; hareketleri, hayata yüklediği anlam bakımından parçası olduğu ve düşüncelerini, umutlarını, tutkularını, ahlaki değerlerini doğrudan etkileyen toplumun bir parçası olarak insandır.³³⁵ İnsanı yaşadığı toplum içerisinde geçirmiş olduğu bu süreç, göze çarpmayan bir şekilde deyim yerindeyse üstü kapalı şekilde yaşanır. Bu süreç ilk bakışta göze çarpmasa da etkiler son derece geniş kapsamlıdır.³³⁶ Etkilerin anlaşılabilmesi ancak bu konunun üzerine fazlaca düşülmesi ile mümkündür. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi bir uluslararası belgenin özünde yer alan bireyin kendisini gerçekleştirebilmesine ve geliştirebilmesine yönelik söylemi, insanların içinde yetiştikleri toplumun kültürel gerçekleri göz önüne alınarak hazırlanması gerekmektedir.³³⁷ AAA'nın bildirisinde dayandığı temel nokta, kültürlerin farklı şekillerde birbirinden değişik veya benzer olsa da birey kendi bulunduğu kültür içerisinde gelişebilecek konumdadır. AAA'nın bu görüşü çerçevesinde tüm insanlar için bu durumun aynı olduğu kabul edilmektedir. Tüm insanların aynı durumda olduğunun kabulü, kültürel göreceliğin temel temalarından olan hoşgörünün önemini arttırmaktadır. AAA'nın bildirisi bu doğrultuda Batılı devletlerin farklı kültüre verdiği tepkileri normal dışı bulmakla birlikte hoşgörünün temel norm olduğu görüşüne

³³² American Anthropological Association, s. 539.

³³³ Ekiz, s. 39.

³³⁴ American Anthropological Association, s. 539.

³³⁵ American Anthropological Association, s. 539, 540

³³⁶ American Anthropological Association, s. 539, 540.

³³⁷ American Anthropological Association, s. 539 – 540.

dayanmaktadır.³³⁸ 1947 Beyanı, hoşgörü unsurunu önemsemekle birlikte buna ilişkin olarak;

Esas olarak insanlar, kendi gruplarından farklı kurumlara karşı hoşgörü göstererek yaşa ve yaşat felsefesini uygulama eğilimindedirler. Bu eğilim özellikle de çatışmanın bulunmadığı bir varoluş alanında gözlemlenebilir. Batı Avrupa ve Amerika tarihi; ekonomik yayılım, silahlanma üzerindeki kontrol ve Protestan gelenek kültürel farklılıkları kabul etmeyi ya da tanımayı bir müdahale çağrısına dönüştürmüştür. Bu durum özgürlük tanımının, insan haklarının niteliğine yönelik kavramların ve benzer hususlarının dar bir şekillenmesine sebep olmuştur. Avrupalı olmayan kültürler üzerinde kurulan baskı neticesinde farklılıklar yok sayılmış ve kabul edilmemiştir.

şeklinde beyanda bulunmuştur.³³⁹ Kültürel göreceliğin hoşgörüye ilişkin yönü ile yalnızca Batı kültürü temelli insan hakları anlayışının gerçek anlamda ve tam kapsamlı bir insan hakları anlayışını ortaya koyamayacağı belirtilmek istenmiştir.

AAA'nın İHEB'e yönelik beyanından çıkarılabilecek önemli bir nokta vardır. Şöyle ki; İHEB'e yönelik hazırlanmış bu beyan insan haklarına ilişkin bir bildirgeye karşı çıkmamaktadır. Burada karşı çıkılan ya da endişe duyulan temel nokta farklı kültürlerin insana ve insan haklarına yönelik anlayışlarının göz ardı edilmemesidir. Dolayısıyla AAA'nın beyanı, hazırlanacak olan insan hakları bildirgesinin farklı kültürleri de göz önüne alarak hazırlanması gerektiğini dile getirmeye çalışmaktadır. Yalnızca Batı kültürü eksenli bir insan hakları anlayışı ile hazırlanmış bir bildirgenin evrensellikten ve tüm insanları kapsayıcı bir uygulanabilirlikten uzak olacağı yine AAA'nın beyanından çıkarılabilmektedir. Batı'nın bireysellik düşüncesi ile yoğrulmuş insan hakları anlayışını eleştirilmekle birlikte bu eleştiri bireysel hakların korunmasına gerek olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. AAA'nın bildirisinde değinmek istediği temel nokta, bireylere yönelik hoşgörü tutumunun Batı liberal anlayış dışında kalan gruplara da uygulanmasıdır.³⁴⁰ AAA'nın beyanı kapsamında ortaya konmuş olan evrensellikten ve tüm insanları kapsamayan bir bildirgenin önüne geçebilmek amacıyla İHEB'e yönelik yazılan beyanda üç farklı noktaya işaret edilerek insan psikolojisi ve kültürün gerektirdiği hususların da dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.³⁴¹

³³⁸ Engle, Karen, "From Skepticism to Embrace: Human Rights and the American Anthropological Association from 1947–1999", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 23, Sayı. 3, 2001, s. 539

³³⁹ American Anthropology Association, s. 540.

³⁴⁰ Engle, s. 540-541.

³⁴¹ American Anthropology Association, s. 541.

1947 Beyanı'nın gösterdiği üç ana noktayı gözden geçirecek olursak öncelikli olarak; *“Bireylerin kişiliğini kendi kültürleri yoluyla gerçekleştirebilmesi sebebi ile kişisel farklılıklara saygı kültürel farklılıklara da saygıyı gerektirmektedir.”*³⁴² denilmektedir.³⁴³ Diğer bir anlatımla, insan haklarının evrenselliğine ilişkin görüşün karşısında bireyin kendi kişiliğini kendi kültürü yoluyla bulabileceği, bu bağlamda evrensellik görüşü ile yakından bağlantılı olan bireye önem atfedilmesi hususunun yine kültürel farklılıklara saygı ile sağlanabileceği gösterilmiştir.

İkinci olarak, *“kültürler arası farklılıklara saygı, kültürleri niteliksel olarak değerlendirilmesine yönelik bir yöntemin bulunmadığını göstermektedir.”*³⁴⁴ denilmektedir. Diğer bir anlatımla, kültürler arasındaki farklılıklara saygı gösterilmesi, kabul edilmiş bir bilimsel gerçektir. Kültürler arası niteliksel bir değerlendirme yapan ya da yapılmasını öneren hiçbir bilimsel teknik bulunmamaktadır. Bu ilkedен yola çıkarak AAA'nın ulaştığı sonuç, Batı Avrupa ve Amerika kültürünün vurguladığı mutlaklardan ziyade insanların davranışlarında bir evrensellik bulunduğudur.³⁴⁵

Üçüncü olarak ise, AAA'nın 1947 Beyanında *“Değerler ve doğrular, ilişkili olduğu belirli bir kültürden türemektedir. Bu sebeple tek bir kültürün inanç ve ahlak kurallarından doğan bir değişmez doğru ortaya çıkarma çabası, insan haklarına ilişkin bir bildirinin uygulanabilirliğini önemli ölçüde azaltacaktır.”* denilmektedir. İnsan toplumları içerisindeki normlar ve değerler söz konusu toplumun kültüründen ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla inançlara ya da etik ve ahlaki doğrulara dayanarak ortaya atılan bir insan hakları formülasyonu tek bir kültürün inançlarını, etik ve ahlaki doğrularını içermemelidir. Tek bir kültürün inançları, etik ve ahlaki doğruları kapsamında hazırlanacak bir insan hakları bildirgesi tüm insanları kapsamaktan ve tüm insanlara uygulanmaktan uzak olacaktır.³⁴⁶ AAA, Beyanında 18. yüzyıl özelinde insan haklarına yönelik bir bildirinin hazırlanmasının görece kolay olduğunu çünkü böyle bir bildiri ya da hukuki metnin tek bir toplumun kültürü içerisinde doğduğunu ayrıca

³⁴² AAA'nın 1947 Beyanında yer alan alan İngilizce dilindeki hali: “The individual realizes his personality thr respect for individual differences entails cultural differences” şeklindedir.

³⁴³ American Anthropology Association, s. 541.

³⁴⁴ AAA'nın 1947 Beyanında yer alan alan İngilizce dilindeki hali: “Respect for differences between cultures is validated fact that no technique of qualitatively evaluating culture has been discovered.” şeklindedir.

³⁴⁵ American Anthropological Association, s. 542.

³⁴⁶ American Anthropological Association, s. 541-542.

belirtmektedir.³⁴⁷ Ancak günümüz itibari ile küresel ölçekte uygulanabilirlik amacı taşıyan İHEB, kültüre ilişkin sorunu daha karmaşık hale getirmektedir.³⁴⁸ Ancak sorun ne kadar karmaşık hale gelirse gelsin AAA'nın ortaya koyduğu tavır nettir. AAA, 20. yüzyıl itibari ile insan haklarının tek bir kültürün veya toplumun doğruları ve arzuları etrafında geliştirilecek şekilde kısıtlanamayacağını açıkça belirtmektedir.³⁴⁹

AAA'nın yayımlamış olduğu beyan, Batı'nın kültürel çeşitliliğe yönelik değerlerden uzak olduğu ve kültürel çeşitliliği dikkate almadığına dair görüşleri içermektedir. Bu görüşler kapsamında, evrensel bir insan hakları bildirgesinin kültürel çeşitliliği dikkate alması ve böylesine bir bildirgenin, kültürel görecelik kuramının teorik dayanaklarından olan, hoşgörüyü temel alan bir yaklaşım ile hazırlanması gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu beyanın sıkça vurguladığı husus, farklı kültürlerle karşı gösterilmesi gereken hoşgördür. Bu durumun bir sebebi de AAA'nın yayımlamış olduğu beyanın çoğunluklu olarak, Boasçı felsefe ile özdeşleşmiş olan, Herskovits tarafından yazılmış olmasıdır. İnsan hakları bildirgesi özelinde yazılmış olan bu beyan her ne kadar belirli bir yazar tarafından yazılmamış, yazar olarak topluluğun yönetim kurulu gösterilmiş olsa da Boasçı felsefenin izlerini yakalamak zor değildir. Boasçı felsefe ile yoğrulmuş olan AAA'nın yayımlamış olduğu beyanın aslında Amerikan kültürel göreceliğinin bir prototipi olarak okumak gerekir.³⁵⁰ İnsan haklarının evrenselliğine eleştirel bir yaklaşım sergilemek amacı ile kaleme alınan metin aslında kendi içinde çelişmektedir. Kültürel farklılıkların dikkate alınmasını sürekli olarak vurgulayan söz konusu metin, kültürel görecelik hususunda Batı kültürü ile harmanlanmış Amerikan kültürünün dar çerçevesine, istemeden de olsa, sıkışmış durumdadır.

³⁴⁷ American Anthropological Association, s. 542.

³⁴⁸ American Anthropological Association, s. 543.

³⁴⁹ American Anthropological Association, s. 543.

³⁵⁰ Karen, s. 539.

B. Dünya İnsan Hakları Konferansı Bölgesel Toplantıları Sonuç Bildirileri

1. Tunus Bildirisi³⁵¹

Tunus Bildirisi olarak bilinen metin aslında 2 - 6 Kasım 1992 tarihleri arasında düzenlenmiş Dünya İnsan Hakları Konferansı Afrika Bölgesel Toplantısı'nın sonuç raporudur. Tunus Bildirisi'nin I numaralı bölümün 2. maddesinde Tunus Bildirisi'nden önce düzenlenmiş ve uluslararası düzeyde kabul edilmiş olan insan hakları belgelerine gönderme yapılarak insan haklarının evrenselliği konusunun bir sorudan öte olduğu, dolayısıyla insan haklarına yönelik bir yaklaşımın siyasi, ekonomik ve kültürel sistemler kapsamında yapılması gerektiği belirtilmiştir. İnsan haklarının evrenselliği düşüncesine yönelik tartışmaların derinliğine vurgu yapılmış olsa da her devletin insan haklarını korumaya ve geliştirmeye yönelik görevleri kabul edilmiştir.

Yine aynı bölümün 3. maddesi, insan haklarının gerçek anlamda anlaşılabilmesi için ulusal yargı sistemlerinin doğru bir şekilde uygulanması ve yargının bağımsız olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak insan haklarının tam olarak anlaşılabilmesi için oluşturulan hedefler yargı sistemlerine yapılacak önemli yatırımlar ile gerçekleştirilebilecektir. Tunus Bildirisi, Afrika devletlerinin ve uluslararası toplumun yargı sistemine daha fazla kaynak ayırması için bir çağrı yapmaktadır. Tunus Bildirisinde yer alan bu çağrının insan haklarını uygulamak ve korumak amacı çerçevesinde yetersiz mali kaynakları bulunan ve Batı ile karşılaştırıldığında daha yoksul olarak nitelendirilebilecek devletlere yapıldığı açıktır.

İnsan haklarının uygulanması ve geliştirilmesin bakımından devlet hükümetlerinin öncelikli sorumluluğu olduğu da yine Tunus Bildirisi'nde belirtilmiştir. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi kapsamında bunlara ilişkin kurumların ve oluşumların hem desteklenmesi hem de güçlendirilmesi gerektiği de Tunus Bildirisi'nde yer almaktadır. Tunus Bildirisi ile göz önüne konulmaya çalışılan diğer bir konu da ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkindir. Tunus Bildirisi, insan haklarının bütünselliği ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme yaparak medeni ve siyasi

³⁵¹ Bildirinin İngilizce dilindeki orijinal metni için bkz. <https://digitallibrary.un.org/record/159284?ln=en#record-files-collapse-header> (Erişim tarihi: 19/03/2022)

haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında bir öncelik sırası yapılmamasını ve bu iki hak grubunun birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışmaları odağında kalmış ve ayrı bir hak gurubu olarak kabul edilişi söz konusu tartışma ile birlikte olmuştur. Geline nokta da ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hala kültürel görecelik kuramı çerçevesinde bir insan hakları söylemi geliştiren ülke ve toplumlarca kullanıldığını söylenebilir.

Tunus Bildirisi'nin 2. bölümü, bölgesel toplantı sonucunda kabul edilmiş çözümleri içermektedir. Bu çözümler genel olarak insan haklarının korunması, insan hakları kurum ve organizasyonlarının güçlendirilmesi, insan haklarının ilerlemesine yönelik güçlü ve bağımsız bir yargı sisteminin kurulması ya da kurulu yargı sistemlerinin güçlendirilmesi gerektiği hususunda toplanmaktadır. Ancak çözülmesi gereken konular yalnızca sayılanlardan ibaret değildir. Söz konusu bildiride Afrika kıtasına özgü birtakım durumlar da çözülmesi gereken konular olarak ele alınmıştır. Dönemin Afrika'sı için insan haklarına ters düşen en önemli durum, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uygulanmakta olan apartheid rejimiydi. Günümüzde artık apartheid rejimi uygulanmıyor olsa da apartheid rejimi, insan hakları bakımından göz ardı edilemeyecek ve evrensellik ile kültürel görecelik görüşlerinin çatışma noktasında yer alan bir durumdur. Apartheid rejimi yanı sıra kadın hakları ve yabancı düşmanlığı konuları da Tunus Bildirisi'nin çözüm kısmında ayrıca başlık açılmış konulardır. Kadınlara yönelik insan hakları düşüncesi ile bağdaşmayacak uygulamalara çalışmanın sonraki bölümlerinde yer verilecektir.

2. San José Bildirisi³⁵²

San José Bildirisi, Tunus Bildirisi gibi Dünya İnsan Hakları Konferansı kapsamında gerçekleştirilmiş bölgesel toplantı sonucunda ortaya çıkmış bir metindir. 18 - 22 Ocak 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan Latin Amerika ve Karayipler Bölgesel Toplantısı sonuç raporu olan San José Bildirisi, hemen hemen Tunus Bildirisi ile aynı özellikleri taşımaktadır.

³⁵² San José Bildirisi'nin İngilizce dilindeki resmi hali için bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-development> (Erişim Tarihi: 20/03/2022)

San José Bildirisi'nin Tunus Bildirisi'nden ayrılan yönü, Bildiri'nin Başlangıç kısmında BM Gelişme Hakkı Bildirgesi'ne³⁵³ yapılan vurgudur. San José Bildirisi'nde, kendini geliştirme hakkı, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile medeni ve siyasi hakların evrensel olarak kullanılabilmesine sıkı sıkıya bağlı olduğu kabul edilmiştir. Bildiri bu doğrultuda, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile medeni ve siyasi hakların kullanımı hususunda gerekli şartları sağlamanın yolu olarak BM Gelişme Hakkı Bildirgesi'ni göstermektedir.

San José Bildirisi, kısmen Tunus Bildirisi'nde de olduğu gibi, insan hak ve özgürlüklerinin korunması, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi için belirli bir bütçe ayrılması gerektiğini görüşünü içermektedir. Bu durum bizlere tekrar göstermektedir ki; insan haklarını uygulayabilmek için devletlerin ekonomik yapısının istikrarlı ve güçlü olması gerekmektedir. Devletlerin ekonomik altyapısı ve durumu dışında San José Bildirisi, insan haklarının sürekli olarak korunması ve ihlallerin önlenmesi amacı ile kalıcı bir insan hakları komisyonu kurulması gerektiğini belirtmektedir. San José Bildirisi'nde kültürel görecelik bakımından ele alınabilecek nokta, Amerika kıtası içerisinde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından farklı bir sistem, Amerika kıtasına özgü bir sistem, çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğine ilişkin beyanlardır. Ancak sonraki başlık altında incelenecek olan Bangkok Bildirisi'nin kültürel göreceliğe yaptığı vurgu yanında San José Bildirisinde yer alan açıklamalar çok daha sönük kalmaktadır.

3. Bangkok Bildirisi³⁵⁴

Bangkok Bildirisi, Dünya İnsan Hakları Konferansı öncesinde düzenlenmiş Asya bölgesel toplantısı sonucunda alınmış kararları içeren bir sonuç raporudur. Bangkok Bildirisi, Bildiri'nin hemen başında Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın insan haklarını tüm yönleri ile değerlendirmek için eşsiz bir fırsat olduğunu bildirmektedir. Asya ülkelerinin sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve kültürel zenginlikler

³⁵³ Söz konusu Bildirge'nin orijinal ismi Declaration On The Right to Development olup bu bildirge, 4 Aralık 1986 tarihinde Birleşmiş Milletler 1986 tarihinde kabul edilmiştir. Kendine geliştirme hakkı, insan hakkı olarak kabul edilmiş olup EKSHS ve MSHS'den ayrı düşünülmemesi gereken bir hak olduğu Bildirge'de vurgulanmıştır.

³⁵⁴ Bildirinin İngilizce dilindeki orijinal metni için bkz. <https://digitallibrary.un.org/record/167021?ln=en> (Erişim Tarihi: 23/03/2022)

sayesinde Dünya Konferansı'na yapabileceği katkıya değinen Bildirge, BM Şartı'nda ve İHEB'de yer alan ilkelere bağlı kaldıklarını hatırlatarak devam etmektedir.

Bangkok Bildirgesi, buraya kadar yapmış olduğu ve açıklamalar ve belirtmiş olduğu hususlar çerçevesinde daha önce ele alınan bildiriler ve uluslararası düzeyde daha önceden kabul edilmiş insan hakları öğretisine bağlı kaldığını göstermektedir. İnsan haklarının belirli bir düzene ve sisteme oturtulması amacına hizmet eden bu açıklamalar aslında son derece akla yatkın ve makuldür. Ancak Bildiri, insan haklarına yönelik kodifikasyon çalışmalarına ve uluslararası insan hakları hukukuna ilişkin mekanizmalara ilişkin endişesini de dile getirmektedir. Bangkok Bildirisi bu bakımdan insan haklarının evrenselliğine dokuz farklı açıdan karşı çıkmıştır.³⁵⁵ Bangkok Bildirisi'ni hazırlayan devletler, insan haklarının korunmasına, gerçekleştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik geliştirilen veya geliştirilmek istenen uluslararası hukuk mekanizmalarının yalnızca tek bir tür hak grubuna hizmet ettiğine dikkat çekmektedir. Tunus ve San José Bildirileri ile birlikte okumak gerekirse burada uluslararası hukuk mekanizmaları geliştirilen hak grubu medeni ve siyasi haklar olarak düşünülmelidir. Zira Tunus ve San José Bildirileri ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da insan hakkı olarak kabul edildiğini ve bu hak grubunun devletlerce insanlara sağlanabilmesi için belirli bir ekonomik gelişmişlik düzene ulaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bangkok Bildirisi'nin tek bir hak grubu kapsamında düzenlemeler yapılmamasına yönelik eleştirisi, medeni ve siyasi haklara karşı olunduğu ya da ekonomik, sosyal ve kültürel hakların medeni ve siyasi haklardan daha öncelikli olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Bangkok Bildirisi, hak grupları arasında bir ayırım yapılmaması gerektiğini MSHS ve EKSHS'yi imzalayıp kabul eden ülke sayının arttırılması yönündeki açıklaması ile dolaylı olarak dile getirmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Batı anlayışı çerçevesinde medeni ve siyasi hakların ön planda görülmesi modernleşme ile eş değerde tutulmasına rağmen Japonya, Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi devletler modernleşme ve ekonomik kalkınmalarını medeni ve siyasi haklara Batı anlayışında olduğu gibi yaklaşmamıştır. Liberal insan hakları anlayışında olduğu gibi bireyselliğe, bireysel haklara ve özgürlüklere mutlak bir önem atfedilmiş olsa da

³⁵⁵ A. Follesdal, "Human Rights And Relativism", **Real World Justice. Grounds, Principles, Human Rights, and Social Institutions**, Springer, 2005, s. 265.

Aysa kıtasındaki bazı devletler modernleşme ve ekonomik kalkınma başarısını gösterebilmiştir.³⁵⁶

Bangkok Bildirgesi, insan hakları arasında bir ayırım yapılmaması gerektiğini vurgularken insan haklarının politize edilmemesi gerektiğini de bildirmektedir. İnsan haklarının evrensel, bütüncül ve vazgeçilemez yapısını kabul etmek ve bu özelliklerinin üzerinde durmakla birlikte yine bu özelliklerin insan haklarına yönelik uygulamalar bakımından çifte standartlı bir durumun ortaya çıkmasından kaçınılması gerektiği kayıt altın alınmıştır. İnsan haklarının politize edilmemesi ve çifte standartlı uygulamalardan kaçınılmasına yapılan vurgu, devletlerin ulusal egemenliklerine, bölgesel bütünlüklerine ve iç işlerine karışılmamasına yönelik bir hatırlatmayı da içermektedir. Bu bakımdan ele alınacak olursa insan haklarının korunması, insan hakları anlayışına zıt bir biçimde uygulanmaması konularında devletlerin sorumluluk alması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bangkok Bildirgesi, Batı'ya özgü insan hakları anlayışından en güçlü ve sert şekilde sıyrılan bildirgedir. Bunun temel sebebi, Bangkok Bildirisi'nin insan haklarının doğası gereği evrensel ve dinamik bağlamda incelenmesi gerektiğini hatırlatarak insan haklarına yönelik uluslararası normların belirleme süreci içerisinde ulusal ve bölgesel kültürel, dini, sosyal özelliklere dikkat çekmesidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Batılı devletlerin sömürgecilik ve koloncilik faaliyetleri antik Afrika ve Latin Amerika uygarlıklarının etkili bir biçimde ortadan kaldırmıştır. Asya ülkeleri ve kültürleri Afrika ve Latin Amerika toplumlarına göre atalarının kültür ve geleneklerine daha bağlı kalabilmişlerdir.³⁵⁷ Bu durum da Bangkok Bildirisi'nin diğer bildirilerden içerik bakımından sıyrılabilmiş olmasının sosyolojik bir arka plan ile ilişkili olabileceğini akıllara getirmektedir.

Asya bölgesel toplantısı boyunca Çin, Singapur, Malezya ve Endonezya gibi bazı ülkeler, kendilerine özgü kültürel miras, değer ve vatandaşlarının toplumsal yükümlülüklerinden bahsederken hakların uygulanmasına, yorumlanmasına ve denetimine ilişkin konuların devletin yetki alanına girdiğini vurgulamıştır. Sayılan

³⁵⁶ Adamantia Pollis, "Cultural Relativism Revisited: Through A State Prism", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 18, Sayı. 2, 1996, s. 317.

³⁵⁷ Cerna, s. 743.

Ülkelerin bu iddiaları, Viyana Konferansı'na da taşınmış ve orada da dile getirilmiştir.³⁵⁸

C. Viyana Deklarasyonu³⁵⁹

Viyana Deklarasyonu, 23 Haziran 1993 tarihinde Viyana'da düzenlenmiş olan Dünya İnsan Hakları Konferansı sonucunda kabul edilmiş ilke ve uygulama planında oluşan bir insan hakları metnidir. Viyana Deklarasyonu'nun insan hakları bakımından önemi, evrensellik ve kültürel görecelik düşünceleri kapsamında ortaya çıkan farklı insan hakları uygulama ve anlayışlarını giderme çabasından kaynaklanmaktadır. Var olan ana kültürler, dinler ve sosyopolitik sistemlerden temsilcilerin ve 170'ten fazla ülkenin delegeinin bulunduğu Viyana Konferansı, kolonilerin neredeyse var olmadığı bir dünyada insan hakları üzerine yapılan en geniş kapsamlı uluslararası toplantıdır.³⁶⁰

Viyana Deklarasyonu, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinin uluslararası toplumun öncelikli görevi olduğunu hatırlatarak başlamaktadır. Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın toplanmasının temel amacı da uluslararası insan hakları sistemi bakımından anlaşılabilir çıkarımlarda bulunmak ve uluslararası insan hakları sistemi çerçevesinde insan hakları koruma mekanizmaları oluşturulmasını sağlamaktır. Bu kapsamda Viyana Deklarasyonu, devletlerin BM Şartı ile kabul etmiş olduğu, her tür insan hakkına ve temel özgürlüğe saygı duyulmasını ve ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin bu hak ve özgürlüklerin geliştirilmesini vurgulamaktadır. Yine BM Şartı'nın başlangıç kısmına atıfta bulunarak temel insan haklarına olan inancını, insan onuru ve değeri çerçevesinde, kadın erkek ve büyük küçük her ulusun eşitliğini vurgulamıştır. Viyana Deklarasyonu, insan haklarının evrenselliğini açıkça ve tekrar doğrulamış ve hükümetleri uluslararası insan hakları sözleşmelerini kabul ve imza altına almak için desteklemiştir. Ancak Deklarasyonun bazı devletler özelinde insan

³⁵⁸ Pollis, s. 331.

³⁵⁹ Deklarasyonun İngilizce dilindeki metnine ulaşmak için bkz.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> (Erişim Tarihi: 07/04/2022)

³⁶⁰ José A. Lindgren Alves, "The Declaration of Human Rights in Postmodernity", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 22, Sayı. 2, 2000, s. 482.

haklarına kültürel göreceli yaklaşıma ağırlık vermeye itecek bir etki yarattığı da olmuştur.³⁶¹

Deklarasyon'un başlangıç kısmında İHEB, MSHS v e ESKHS için farklı bir paragraf ayrılmıştır. Uluslararası insan hakları bakımından kritik öneme sahip olan bu metinlere ayrı bir yer açılması son derece normaldir. Deklarasyon, İHEB'in insan hakları bakımından belirli bir kabul görmüş standardı ifade ettiğini kabul etmektedir. İHEB ile sağlanmış olan bu standardın ve uluslararası insan haklarının korunması için gerekli olan mekanizmaların ise, başını MSHS ve ESKHS'nin çektiği insan hakları sözleşmeleri olduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde incelenmiş olan Bölgesel Bildirilere de değinilmiştir. Tunus, San Jose ve Bangkok Bildirilerinin³⁶² Viyana Deklarasyonuna sağladığı katkılar unutulmamış, bu katkılar sayesinde insan hakları eylem planının hazırlanabilmiş olduğu da belirtilmiştir.

Viyana Deklarasyonu'nun net ve açıkça ortaya koymuş olduğu esas nokta, insan haklarının bölünemez ve birbirinden ayrılamaz aynı zamanda da devletlerin bölünmezliği ve birbirinden ayrılamazlığı sağlamak hususunda yükümlülüklerle sahip olduğudur.³⁶³ Yani ortaya konan evrensellik anlayışının tamamlayıcı unsuru olan insan haklarının bütünselliği ilkesidir. Bütünsellik ilkesine yapılan vurgunun yanı sıra devletlerin, insan hakları dolayısıyla, üstlenmiş oldukları görevlerinin bulunduğu hatırlatılmaktadır. Öyle ki; devletlerin siyasi, ekonomik ya da kültürel sistemleri ne olursa olsun tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri korumak, geliştirmek, ileriye taşımak yine onların görevidir. Viyana Konferansı sırasında bazı katılımcı devletler, çoğu insan haklarının özünde Batı menşeli olduğu belirtmeye çalışmıştır. Bu devletler; Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Endonezya, İran, Malezya, Pakistan, Singapur, Vietnam ve Yemen'dir. Bu devletlerin ne serbest piyasa ekonomisi ya da komünist ekonomi ne de dini bakımdan ortak noktası bulunmaktadır. Aslında bu devletlerin ekonomik veya dini sistemlerden daha basit bir ortak noktası bulunmaktadır. Bu ortak nokta da sayılan devletlerin otoriter bir yönetim tarzını benimsiyor oluşlarıdır.³⁶⁴ Konferans sırasında

³⁶¹ Michael Posner, "Reflections on the Vienna Conference on Human Rights", **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, Cilt. 91, Implementation, Compliance and Effectiveness, 1997, s. 317.

³⁶² Bkz. ss. 66-72.

³⁶³ Ekiz, s. 50.

³⁶⁴ Stango, s. 161, 162.

devletlerin insan haklarına tutumu ve yönetim biçimleri insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışması bakımından da tercih edilen tarafın hangisi olduğunu belirlememizi kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, yukarıda belirtilmiş ve çoğu insan hakkını Batı menşeli olduğu görüşünde olan devletler, insan haklarının evrenselliği görüşünün kabul edilecek olursa Batı'nın kendi iç işlerine müdahale edeceği, ticari ilişkilerini engelleyeceği ve serbest piyasa ekonomisi içerisinde rekabetçi yapılarını kaybedecekleri düşüncesindedir. Dolayısı ile kendi ülkelerinin sosyal ve kültürel bakımdan farklı olmasından ötürü insan haklarının aynı şart ve koşullar mevcutmuşçasına ele alınmasına ve uygulanmasına karşı çıkmaktadırlar.³⁶⁵ Çalışmanın en başında da belirtmiş olduğumuz gibi insan hakları ortaya çıkışından bu yana siyasi ve ekonomik iktidar arasındaki çekişmenin ortasında kalmış bir düşünce sistemidir. Serbest piyasa ekonomisinin ve siyasi iktidarların güçlenmesi ile beraber ekonomik ve siyasi iktidar odakları arasındaki ayrım ortadan kalmaktadır. Bu ayrımın ortadan kalkması yine, iki farklı güç arasında kalan, insan haklarını etkilemektedir. İnsan haklarının etkileniyor olması yalnızca devletlerce sözleşmelere taraf olmak, iç hukuka uygun şekilde kanun ve bunların uygulanmasına yarayacak yönetmelikler düzenlemekten ibaret görülmemelidir. İnsan haklarının temel aldığı unsur insandır. Dolayısı ile insan hakları birkaç basit ya da karmaşık hukuki işlem ve eylemlere indirgenmemelidir. İnsan hakları elbette ki hukuki düzenlemeler ile düzenlenmelidir. İnsan haklarının düzenlenebilmesi, korunabilmesi ve uygulanabilmesi bakımından hukuk dışında bir yol yoktur. Anlatılmak istenen, insan haklarını sosyal ve kültürel birtakım farklılıklar sebebi ile farklı şekillerde uygulamanın veya hiç uygulamamanın mazur görülemeyeceği ve insan haklarına ilişkin alınması gereken aksiyonların yalnızca hukuki birtakım işlemlere indirgenemeyeceğidir.

Viyana Deklarasyonu başlangıç kısmının ardından I başlıklı kısmın ilk maddesinde insan haklarını doğası gereği evrensel olduğunu vurgulamıştır. Yapılan vurgunun ciddiyetini aktarmak gerekirse; Viyana Deklarasyonu'nda insan haklarının doğası gereği evrensel olduğu ve bunu sorgulanamayacak bir nitelik taşıdığı belirtilmiştir. Dolayısıyla buradan çıkarılabilecek sonuç, Viyana Deklarasyonu'nun insan haklarının evrenselliğini mutlak kabul ettiğidir. Deklarasyon, tek yanlı

³⁶⁵ Cerna, s. 740.

dayatmalar veya herhangi bir kültürün özüne zarar verecek anlama gelen ifadeler içermemektedir.³⁶⁶ Bu durumu kanıtlayacak nitelikte olan Deklarasyon'un I başlıklı kısmının 5. maddesinde, tüm insan haklarının evrensel, bölünemez, birbirine bağımlı ve birbiri ile alakalı olduğunu tekrar etmiştir. İlgili madde uluslararası toplumun aynı temel ve anlayış ile insan haklarına eşit ve adil bir yaklaşımda bulunması gerektiğini belirtir. Yine aynı madde belirtmektedir ki; ulusal ve bölgesel özellikleri, çeşitli tarihi, kültürel ve dini arka planları akılda bulundurulmalıdır. Ancak devletler; siyasi, ekonomik ve kültürel sistemlerinden bağımsız olarak insan temel hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek ile yükümlüdür. Bu hükümden çıkarılabilecek husus; insan haklarının, kendi ilkeleri ihlal edilmedikçe, kültürel gelenekleri yok sayma eğiliminde olmadığıdır. İnsan hakları ayrıca, yine kendi ilkeleri ihlal edilmedikçe, kültürel geleneklerin uygulama yöntemlerini standartlaştırmaz.³⁶⁷

Viyana Deklarasyonu'nun evrenselliğe yaptığı vurguya farklı açılardan bakılması gerektiğini düşünen yazarlar da mevcuttur. Bu yazarlardan birisi olan Adamantia Pollis'e göre; Deklarasyon, her ne kadar ilk bakışta uluslararası topluma ve uluslararası toplumunun insan haklarına güçlü bir vurgu yapıyor olsa da Deklarasyon'un geneli ele alınarak daha dikkatli bir okuma yapıldığı takdirde keskin kültürel çelişkiler içerdiği görülebilmektedir. Batılı insan hakları savunucuları tarafından insan haklarının evrenselliğinin bir bütün olarak kabul edilebilmesi için bireysel insan hakları anlayışı kullanılmaktadır. Ancak Viyana Deklarasyonu, bireysel insan hakları doktrinine ve hatta bireysel insan haklarının çoğunluğunu düzenleyen MSHS'ye özel bir atıf dahi yapmamaktadır.³⁶⁸ İnsan haklarının bireyselliğine fazla vurgu yapılmamasının bir sebebi olarak Dünya İnsan Hakları Konferansı'ndan önce düzenlenmiş olan bölgesel toplantılar ve bu toplantıların sonuç raporları gösterilebilir. Bölgesel bildiriler dışında insan haklarının evrenselliği çerçevesinde alınan tepkilerin tekrar alınmak istenmemesi de bireysel insan haklarına yapılan vurgunun az olmasına yol açmış olabilir. Kaldı ki, İHEB sonrası insan hakları da değişmiş ve bireysel insan hakları dışındaki insan hakları önem kazanmış, yeni insan hakları ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının evrenselliğini mutlak olarak ilan ederken kesin olmayan ifadelerle

³⁶⁶ Alves, s. 483.

³⁶⁷ Alves, s. 483.

³⁶⁸ Adamantia Pollis, "Cultural Relativism Revisited: Through a State Prism", **Human Rights Quaterly**, Cilt. 18. Sayı. 2, 1996, s.

kültürel özgüllüklere dikkat çeken Viyana Deklarasyonu'nu anlayabilmek için Dünya İnsan Hakları Konferansı öncesinde düzenlenmiş olan bölgesel bildirilerin çıktılarını birlikte ele almak gerekir.³⁶⁹

İnsan haklarının evrenselliğini kuramsal ve pratik olarak kabul edebilmek için insan haklarını bütüncül bir yaklaşım ile ele almak gerekmektedir. Dolayısı ile bireysel insan hakları doktrinine eskisi kadar bağlı kalınmaması veya bireysel insan hakları doktrinin ayrıca ve özellikle vurgulanmaması, insan hakları için olumsuz bir durum oluşturmamaktadır. Kültürel farklılıkları belirli bir ölçüde kabul eden bir evrensellik anlayışının Deklarasyon'da yer alması insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışmaları bakımından olumlu bir sonuç doğurmuştur. Öyle ki; bu sonuç tartışmanın her iki tarafı için de zafer olarak nitelendirilebilir.³⁷⁰ Ancak bu durumun kültürel görecelik düşüncesinin veya evrensellik düşüncesinin üstün olduğu düşüncesine dayanması yanlış olur. Kültürel farklılıkların belirli bir ölçüde kabulü ile sonuçlanmasının önemli sebeplerinden birisi bölgesel bildiriler ile birlikte Viyana Konferansı'na son derece iyi hazırlanan Batılı olmayan devletlerin çabasıdır. Viyana Konferansı öncesi Batı ve Kuzey Amerika ülkeleri Batılı olmayan devletler gibi bir çaba içerisine girmediğinden Batılı olmayan devletlerin Viyana Konferansı'na daha iyi hazırlanmış olduğu söylenebilir. Ve hatta Batılı olmayan devletler eğer ki kendi içlerinde birbirlerine destek olsalardı küresel piyasalarda diğer devletlerce aranan, gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı ve iyi yönetim ilkesine dayanan hükümetlerin belirli kapsamlarda izlenmesine dayanan politikaya karşı tepkilerini daha etkili şekilde göstereceği söylenebilir.³⁷¹

Özetle, Viyana Konferansı süresince yapılan açıklamalar göstermektedir ki insan haklarının evrenselliği açık bir şekilde reddedilmiştir. Ancak kültürel görecelik için aynı beyanda bulunmak mümkün değildir. Çoğu devlet, evrenselliği ve kültürel özgüllüğü tamamen uygun kavramlar olarak kabul etmişlerdir. Viyana Deklarasyonu, Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda üzerinde tüm devletlerin mutabık kalması ile evrenselliği yeniden vurgulayarak kültürel görecelik düşüncesini reddetmektedir. Viyana Deklarasyonu, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1. paragrafında tüm devletleri

³⁶⁹ Demir, s. 219.

³⁷⁰ Demir, s. 218-219.

³⁷¹ Patricia Feeney, "The UN World Conference on Human Rights, Vienna, June 1993", **Development in Practice**, Cilt. 3, Sayı. 3, 1993, ss.. 218-219.

insan haklarını ve temel özgürlükleri evrensel saygı, gözetim ve koruma hususunda teşvik etmektedir.³⁷²

Sonuç olarak Viyana Deklarasyonu ile; kültürel ve dini farklı tarihi bağlamlar ve özellikler dolayısıyla insan haklarına yoruma açık şekilde yaklaşımda bulunmanın, insan hakları normlarını reddetmek için kullanılan bir kaçış yolu olarak görüldüğü ortaya konulmuştur. İnsan haklarının evrenselliği, tüm devletlerin üzerinde mutabık kalması sebebi ile bazı alanlarda kültürel görecelikten daha fazla öne çıkmıştır. Evrenselliğin öne çıkması yalnızca insan haklarına özgü bir sonuç değildir. Uluslararası ilişkiler bakımından da kültürel göreceliğin evrensellikten geri kalması sonucu doğmuştur.³⁷³

D. Kahire Bildirisi³⁷⁴

Kahire Bildirisi'ne ilişkin açıklamalar yapmadan önce belirtmek gerekir ki söz konusu Bildiri, Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın bölgesel toplantısı sonucunda hazırlanmış bir metin değildir. Kahire Bildirisi, 19. İslam Konferansı sonucunda insan haklarına yönelik kabul edilmiş beyanları içeren bir metindir. Bölgesel bildirilerden ayrılan yanı, insan haklarının yalnızca belirli bir dini grup çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. İslam dinine mensup insanların dünya popülasyonu genelinde azımsanamayacak miktarda olması sebebi ile İslam dini ve Müslümanların insan haklarına bakış açısının ele alınabilmesi amacı ile Kahire Bildirisi de incelenmelidir. Kahire Bildirisi, İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel göreceliğe yönelik bu çalışmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için son derece önemlidir.

Kahire Bildirisi, daha başlangıç bölümü ile önceki başlıklarda incelenmiş olan bölgesel bildirilerden ayrılmaktadır. Başlangıç bölümünde İslam dinine özgü kavramlara yer veren Bildiri, insan hak ve özgürlüklerine, insanların onurlu yaşam sürmesine yapılacak katkının şeriat kurallarına göre yapılabileceğini belirtmektedir.

³⁷² Janusz Symonides, "Novas Dimensões, Obstáculos E Desafios Para Os Direitos Humanos: Observações Iniciais", **Direitos Humanos: Novas Dimensões E Desafios**, (Ed. Janusz Symonides), Dartmouth Publishing Company, Brasília, 2003. S. 56,57.

³⁷³ J. Symonides, s. 59.

³⁷⁴ Bildiri'nin yararlanmış olan İngilizce dilindeki hali için bkz. [https://elearning.icrc.org/detention/en/story_content/external_files/Human%20Rights%20in%20Islam%20\(1990\).pdf](https://elearning.icrc.org/detention/en/story_content/external_files/Human%20Rights%20in%20Islam%20(1990).pdf) (Erişim Tarihi: 30/03/2022)

Bildiri yine başlangıç bölümünde İslam dininde bulunan ümmet anlayışından bahsetmiş ve Tanrı tarafından İslam dini ümmetinin iyi millet kılınmış olmasına vurgu yaparak insanlığa rehber olması gerektiğini belirtmiştir. Başlangıç bölümünde belirtilen ve Bildiri'yi diğer uluslararası ve bölgesel insan hakları metinlerinden ayıran ek bir husus da vardır. Şöyle ki; Kahire Bildirisi, İslam dini çerçevesinde bir insan hakları değerlendirmesi yaptığından kutsal kitap ve peygambere de değinmektedir. İnsan hakları metinlerinde fazlaca karşılaşılmayan bir durum olan dini kavramlara yer verilmesi, insan haklarına yönelik bakış açısının da çalışma kapsamında incelenmiş olan insan hakları metinlerinden farklı olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki Kahire Bildirisi, insan haklarına İslami bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. İslami bakış açısına ek olarak kutsal kitap olan Kur'an ve peygambere özgü gelenekleri insan haklarının tek kaynağı olarak kabul edilmiştir.³⁷⁵ Kahire Bildirisi'nin odak noktasına aldığı konu, İslam dinin hakim olduğu devletlerin bakış açısı ile yeni, farklı ve alternatif bir insan hakları sistemi yaratmak değil, mevcut insan hakları uygulama ve teorisini İslam dininden ayrılmayan unsurlar ile birlikte değerlendirerek İslam dininde yer alan haklara yönelik bir koruma sağlamaktır. Zaten Kahire Bildirisi başlangıç kısmında İslam dininde yer alan dokunulmaz ve devredilemez olan insan haklarını destekleyeceğini açıklamaktadır.³⁷⁶

Kültürel görecelik görüşü kapsamında ele alınacak olursa Batı'nın insan hakları anlayışına bir tepkiden ziyade mevcut kültürel durumun, kültürün büyük kısmını oluşturan İslam dini çerçevesinde, değerlendirilmesi ve muhafaza edilmesi temel husus olmuştur. Geline nokta tartışılacak konu Kahire Bildirisi'nin gerçekten insan haklarını mı koruma amacı yoksa İslam dininden gelen kültürü mü koruma amacı güttüğüdür. Yalnızca kültürü ya da sosyal uygulamaları korumaya yönelik yaklaşımlar insan hakları açısından sakıncalı durumlar ortaya çıkarabilmektedir. İslam dininin insan hakları yaklaşımı ele alındığında Avrupa kıtasında yaşanmış olan aydınlanma süreci benzeri bir süreç yaşamamıştır. İslam dininin kendi kültürünü koruması pahasına insan haklarını geri plana atan anlayışından vazgeçmesi gerektiği yine İslam dinine ve kültürüne mensup yazarlarca da ortaya

³⁷⁵ Nik Salida Suhaila Nik Saleh, "A Conceptual Analysis of 'Rights' In the International and Islamic Human Rights Instruments", **American International Journal of Contemporary Research**, Cilt. 2, Sayı. 4, 2012, s. 158.

³⁷⁶ Zaheer Iqbal Cheema, Bakht Munir, Ali Nawaz Khan, "CDHRI And International Human Rights Framework", **Pakistan Socail Sciences Review**, Cilt. 4, Sayı. 2, 2020, s. 898.

konmaktadır. İslam inancını çağdaş bir çerçevede, Kuran ve Veda Hutbesi gibi adalet ve eşitlik kavramlarının yoğun olduğu bir biçimde, yeniden yorumlayabilmek için İslam'ın eski öğretileri ve günümüz dünyasının gerçekleri arasındaki uyumsuzluk bir kenara bırakılmalıdır. Bu konuda başarısız olunması, İslam dininin kültürel kimliğini ve geleneklerini tamamen kaybetmesi anlamına gelecektir.³⁷⁷

III. İNSAN HAKLARININ KÜLTÜREL GÖRECELİK PERSPEKTİFİNDEN KAVRANMASI

A. Genel Çerçeve

İnsan haklarına ilişkin olarak hazırlanacak uluslararası bir metnin tüm kültürleri kapsayıcı ve insanların tümünü kapsar nitelikte hazırlanması gerektiği henüz İHEB'in taslak çalışmalarında ortaya atılmış bir iddiadır. Günümüzde İHEB'in bu amacı gerçekleştirip gerçekleştiremediği tartışmaları beraberinde getirmekte ise de uluslararası insan hakları hukuku bakımından kılavuz teşkil eden bir belge olduğu yadsınamaz.³⁷⁸ İHEB'in BM Genel Kurulu'nda kabulü sonrası bu eleştirilerin somut yanları ortaya konulmuştur. Tartışmaların ete kemiğe bürünmüş olması evrensellik ve kültürel görecelik çatışmasının görüldüğünden daha derin olduğunu bizlere göstermektedir. Belirtmek gerekir ki kültürel görecelik kuramı kapsamında evrensel bildirgeye karşı ortaya sunulan argümanlar AAA tarafından yayımlanmış beyandan çok daha vurucu ve etkilidir.

İHEB, insan haklarının evrenselliğini kabul etmektedir ancak Batı kültürü anlayışının Bildirgede yoğun bir şekilde nüfuz etmiş olmasından ötürü kimi yazarlar İHEB'in Batı kültürü emperyalizminin bir dış vurumu olarak ele alınıp alınamayacağını tartışmıştır. Kültürel görecelik görüşünü savunanlarca, Batı kültürünün İHEB'i derinden etkilediği iddia edilmektedir.³⁷⁹ AAA'nın yayımlanmış

³⁷⁷ Abdullah Ahmed An-Na'im, "The Islamic Counter-Reformation", http://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Phil%20108-07/NPQ.htm (Erişim Tarihi: 03/04/2022)

³⁷⁸ Fazıl Sağlam, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 25, Sayı. 2, 2019. s. 1238.

³⁷⁹ Le, s. 205.

olduğu beyan zaten tamamen bu düşünceye dayanmaktadır.³⁸⁰ İHEB ve AAA'nın beyanı eğer ki birlikte okunursa insan haklarının evrenselliğine karşı geliştirilen düşünceler daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya konmuş olacaktır.

B. Kültürel Göreceliğe Dayalı İtirazların Çerçevesi

Kültürel görecelik düşüncesini desteklemekte olan teorisyenler, Evrensel Bildirge'nin temel olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın liberal demokratik bakış açısına dayandığı görüşündedir. Bu teorisyen ve yazarlara göre insan olmaktan kaynaklanan haklar ve insan değeri ne evrenseldir ne de toplumların birbirine bağlıdır. Kültürel göreceliği savunan teorisyenlere göre insan hakları her bir toplum ve kültür için farklı sonuçlara ulaşılabilir ve dolayısıyla da herkes için aynı olmayan bir düşünceyi oluşturmaktadır. Bu bakış açısı ele alındığında İHEB, batı emperyalisti bir belge olarak kabul edilmektedir. Batı'nın düşünce dünyasında gelişmiş çeşitli ideoloji ve rejimleri bir kenara bırakmak gerekirse, genel olarak, Avrupa ve Kuzey Amerika tarihinde bireysel onura fazlasıyla önem atfedilmiş iken Asya ve Afrika toplumlarında ise genellikle kolektiviteye daha fazla önem verilmiştir.³⁸¹ İHEB'in kültür emperyalizmi belgesi olarak kabulünün ardında yatan düşüncenin iç yüzüne bakılacak olursa insan haklarının bir hukuk kurumu olarak ele alındığını söylemek güçtür. Dolayısıyla evrenselliğin insan haklarının bir hukuk kurumu haline getirdiği süreç göz önüne alındığında kültürel görecelik perspektifinden de bir değerlendirme yapılması gerektiğinde insan haklarının bir düşünce sistemi olarak değil bir hukuk kurumu olarak ele alınması, insan haklarının evrenselliği ve kültürel göreceliği noktasında daha sağlıklı bir tartışma ortamı olabilecektir. Ancak kültürel görecelik düşüncesinin hukuktan farklı disiplinler içerisinde gelişmiş bir düşünce yapısı olduğu ele alındığında hukuk içerisinde kurumsal yapı kazanmış olan insan hakları ile ne derecede bağdaşabileceği de sorgulanmalıdır. Yine de devletlerin egemenlik hakları bakımından insan haklarının hukuk kurumu olarak uygulanması, uygulanmaması, tamamen tanınması veya tanınmaması konularında kültürel görecelik düşüncesi önemli rol oynamakta ve insan haklarına yönelik sonuçlar doğurmaktadır.

³⁸⁰ Le, s. 203.

³⁸¹ Stango, s. 159.

Bildirgenin evrensellik iddiasına karşılık kültürel görecelik düşüncesi içerisinde insan haklarının ele alınması gerektiğini düşünenler genel olarak dört ayrı iddiaya dayanmaktadır.³⁸² Kimi yazarlarca bu argümanların artırıldığı da görülmektedir.³⁸³ Kültürel görecelik görüşünün savunusu açısından bu dört ayrı iddia son derece önem taşımaktadır. Zira bu dört ayrı iddia kültürel göreceliğin savunulması bakımından en temel argümanları oluşturmaktadır. Esasen kültürel göreceliğin kuramsal yapısının aşılp pratik düzlemde yapılacak bir eleştirinin kilit noktaları olduğu söylenebilir.

1. Kültürel Görecelik Görüşü Kapsamında Evrenselliğe Karşı Sunulan Dört Argüman

Daha önce belirtmiş olduğumuz dört ayrı iddiaya gelecek olursak ilk olarak eleştirilen husus, İHEB'i hazırlamak için bir araya gelen grubu oluşturan kişilerin kendi kültür ve toplumları içerisinde belirli ayrıcalıkları olan ve kendi kültüründen, toplumundan belirli bir ölçüde sıyrılmış olmasıdır. Dolayısıyla bu kişilerin endişeleri, sıradan insanın yaşamındaki endişeleri yansıtmamaktadır. İHEB'in toplumu oluşturan insanlara yarar sağlamaktan uzak bir anlayış ile oluşturulduğu düşüncesi kültürel görecelik kuramını savunanlarca dile getirilmektedir. Bunun nedenlerinden birisi de İHEB'in hazırlama gurubunda olan kişiler ile diğer insanların ayrı dünyalarda yaşıyor olmaları ve hayata aynı noktadan bakmıyor olmalarıdır. Bunun bir sonucu olarak da insan hakları düşüncesine aynı şekilde bir yaklaşım sergilememek ve aynı şekilde uygulamaya geçirememektedirler.³⁸⁴

İkinci iddia, Batı'nın değerlerini yansıtan bir insan hakları düşüncesinin üslup ve pratik olarak bireyi her şeyin önüne koyuyor olmasıdır. Bu noktada gözden kaçırılan husus insan haklarına konu olan bireylerin aslında, aile veya içinde yaşadıkları topluluk olarak kendilerinden çok daha büyük bir bütünün parçası olduklarıdır. Esasen bu durum AAA'nın hazırlamış olan Beyan metninde de yer almaktadır.³⁸⁵ Batılı olmayan toplumların kültürleri, bireyi tekil değil daha geniş bir sosyal yapının parçası

³⁸² Le, s. 203.

³⁸³ Bkz. A. Follesdal, ss.. 265-266.

³⁸⁴ Le, s. 203 - 204.

³⁸⁵ Le, s. 204.

olarak görme eğilimindedir. Örneğin; Afrika kültüründe ve sosyal yaşantısında birey yerine aile ön plana çıkmaktadır. Ailenin ön plana çıkmasının ardında yatan sebepleri arasında grup olarak hayatta kalma ve buradan doğan kolektif sorumluluk bilinci yer almaktadır. Sosyal bir birim olarak aile, içerisindeki bireylere yüklediği sorumluluklar ile ekonomik, sosyal ve üretici bir birimdir. Afrika kültürü içerisinde de aile farklı bir amaca hizmet eden bir birim değildir. Ancak Afrika kültüründe aile içerisinde roller farklı bireylere dağılmıştır. Afrika kültüründe komün yaşam bir yaşam şekli olmanın ötesinde hayat görüşüdür.³⁸⁶ Bireysellik kültür kaynaklı olarak uygulanabilir bir yaşam biçimi olarak görülememektedir. Afrika kültürü içerisinde yer alan bireyin ön planda bulunamaması durumu Asya kültürleri için de geçerlidir. Asya kültürleri, bireyi toplumun önüne koyan yapıda değildir. Asya kültüründe değerli olan sosyal ahenk ve toplumun kendisidir. Ancak Asya kültürünün sosyal ahenk ve toplumcu yapısı evrenselliğin Batı düşünce dünyasında olduğu gibi kabulü veya tamamen reddi ile sonuçlanmamıştır. Asya kültürleri, sosyal ahengın sağlanması ve toplum temeline dayandığından Asya devletlerinin insan haklarını koruyan ve geliştiren politikaları ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki yaratmıştır. Özellikle Batı kültürü için önemli olan bireysellik, medeni ve siyasi haklara verilen önemin aksine Asya devletleri sosyal, ekonomik ve kültürel haklara önem vererek devlet ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi geliştirmiştir.³⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında evrenselliğin bireyci yapısı eleştirilmekte ise de insan haklarının kurumsal olarak reddi çözüm olarak görülmemiştir.

Üçüncü olarak ortaya konulan iddia ise devlet yönetimlerinin kültürel ve sosyal değerler ya da ulusal çıkarlarına uygun düşmeyen uluslararası normlara karşı çıkma eğiliminde olmasıdır. Bu sebeple uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir insan hakları düşüncesi, devletlerin kendi hukuk sistemlerinde bu hakları nasıl uygulayacaklarına yönelik bir baskı mekanizması olamaz. İnsan haklarının uluslararası düzeyde kabul görmüş bir hukuk kurumu olması sebebi ile devletlerin egemenlik haklarına yönelik bir tehdit olarak gören bu iddia özellikle İslam dini ile yönetilen ülkeler bakımından önem arz etmektedir. İslam dini ile yönetilen ülkelerde siyasi iktidar insan hakları gibi

³⁸⁶ Josiah A. M. Cobbah, "African Values and the Human Rights Debate: An African Perspective", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 9 Sayı. 3, 1987, s. 320, 323.

³⁸⁷ Elena Asciutti, "Asia and the Global World: Identities, Values, Rights", **Identity in Crossroad Civilisations: Ethnicity, Nationalism and Globalism in Asia**, Ed. Erich Kolig, Vivienne SM. Angeles, Sam Wong, Amsterdam University Press, 2009, Amsterdam, s. 31.

insan onuruna uygun bir yaşamın gerekli olduğu görüşündedirler ancak insan onurunun kaynağı olarak tanrı kabul edildiğinden buna uygun bir yaşamın ancak İslam yasası olan şeriat ile olabileceği görüşündedirler.³⁸⁸

Esasen bu baskı unsurunu aşmak amacı ile uluslararası insan hakları hukukunda iki farklı uluslararası sözleşme oluşturulmuştur. Bu insan hakları sözleşmeleri, EKSHS ile MSHS'dir. Soğuk Savaş döneminde Sovyet Bloğu ve Batılı olmayan devletler ESKHS'yi savunurken Birleşik Devletler diğer sözleşme olan MSHS'nin arkasında durmuştur. MSHS'nin arkasında duran ve destekleyen yalnızca Birleşik Devletler olarak ele alınmamalı, bunun yerine Batı kültürü olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Sosyalist ve liberal iki farklı grubun çatıştığı Soğuk Savaş döneminde, bu iki grubun her alanda birbirleri ile girdiği mücadele insan haklarına da sirayet etmiştir. Liberal Batı toplumunun insan onuruna, medeni ve siyasi haklara yönelik verdiği önem ve İHEB'e yapmak istediği etki, Sosyalist Sovyet Blok'u devletlerince bir mücadele aracı olarak kullanılmıştır. Bu noktada Liberal Batı kültürünün İHEB'e etki etmek istedikleri hak ve özgürlüklere karşılık Sovyet Blok'u ülkeleri farklı sebepler ileri sürerek itiraz etmişlerdir.³⁸⁹ İHEB'e yönelik Batılı ve liberal olmayan bu yaklaşım, belirtilen sözleşmelerin oluşturulmasına önayak olmuştur.³⁹⁰

Bu itirazlardan bahsetmek gerekirse Sovyet Blok'u ülkeleri ilk olarak, eşitlik ilkesi, baskıcı yönetimlere direnme, bir ülke içerisindeki azınlıkların kolektif hakların tanınması ve saygı görmesi, sömürge vesayeti altında bulunan ülkelerin kendi kaderlerini tayin hakkı ve işçilerin düşüncelerini yaymak üzere kendi yayın organlarına sahip olmaları gerektiği düşüncesi çerçevesinde birtakım hakları İHEB'e dahil edilmesini istemiştir. İkinci olarak, Latin Amerika toplumlarının da desteklemesi ile birlikte sosyal ve ekonomik hakların İHEB'e dahil edilmesini ve bu hakların uygulanmasına yönelik olarak sıkı bir takip mekanizması oluşturulması gerektiğini savunmuşlardır. Sosyal ve ekonomik hakları düzenlemeye yönelik hazırlanan EKSHS, Sovyet Blok'u ülkelerinin bu konuyu ne kadar önemsediklerini göstermektedir. Üçüncü olarak Sosyalist ülkeler, hakların demokratik bir çerçevede kullanıldığı sürece korunmasını ve medeni ve siyasi hakların kullanımının faşizme yol açmayacak şekilde

³⁸⁸ Robert Traer, "Human Rights In Islam", *Islamic Studies*, Cilt. 28, Sayı. 2. 1989, ss.. 118, 119, 120.

³⁸⁹ Demir, s. 214.

³⁹⁰ Stango, s. 161.

sınırlandırılmasından yana olduklarını belirtmişlerdir. Son olarak ise, insan haklarının bir bütün olarak uygulama bakımından devletlerin egemenlik haklarına kısıtlama veya müdahale getirilmeyecek şekilde her devletin kendi ulusal hukuk sistemi içerisinde düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.³⁹¹

Belirtmek gerekir ki dünya genelinde hala devletler tarafından bu ikili karşıtlık insan haklarına Batılı ve Batılı olmayan yaklaşım kapsamında kullanılmaktadır. Bu ikiliğin kullanılma amacı, devletlerin kendi maddi ve manevi çıkarlarına uygun düştüğü ölçüde insan hakları çerçevesinde üzerinde ısrarla durulan bazı konuları savunmaktır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, Doğu Asya ülkelerinde yasa koyucular insanın kendi gelişimine yönelik hakları diğer haklardan daha öncelikli görmektedirler. Doğu Asya ülkeleri çerçevesinde yapılan bir değerlendirme yapılacak olursa, söz konusu coğrafyanın insan haklarının getirdiği zorunluluklar ile tanışması, gelişime yönelik ortak bir hedef oluşturması ile gerçekleşmiştir. İnsanın gelişimine yönelik haklar, medeni ve siyasi hakların kısıtlanması pahasına öncelikli hale getirilmiştir. Buna karşılık, Birleşik Devletler medeni ve siyasi haklara önem vermektedir. Sosyoekonomik haklara yönelik gösterilen direnç, ülkedeki serbest piyasa ekonomisi, kişi özerkliği ve ifade özgürlüğüne zarar verileceği endişesine dayanmaktadır.³⁹²

Dördüncü ve sonuncu iddia, İHEB’de düzenlenmiş bazı hakların Batılı olmayan ve geleneksel toplumların uygulamaları ile çatışmasına dayanmamaktadır. Bu bazı haklar mülkiyet haklarına, evlilik ve dini özgürlüklerine ilişkindir. Batılı olmayan ve geleneksel olmayan toplumlar açık bir şekilde İHEB’de yer alan hak enstrümanlarını ve İHEB’de kullanılan dili özümsememiştir. Sonuç olarak da Batılı olmayan toplumların yasa koyucuları bazı hakları Batının dayatması olarak yorumlamıştır.³⁹³ Bu noktada İHEB’in BM Genel Kurulu’nda yapılan oylamasında Suudi Arabistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti devletlerinin tutumları durumu somutlaştırma açısından yararlı olacaktır. Şöyle ki; Suudi Arabistan, ülkede uygulanmakta olan şariat hükümlerine uygun olmadığı gerekçesi ile, İHEB’in 16. ve

³⁹¹ Demir, s. 214.

³⁹² Le, s. 204.

³⁹³ Le, s. 204.

18. maddelerini³⁹⁴ göstererek İHEB için kabul oyu vermemekten imtina etmiştir.³⁹⁵ Güney Afrika Cumhuriyeti ise İHEB'in 5. maddesi³⁹⁶ ve ülkede o dönemde uygulanmakta olan apartheid rejimi sebebi ile kabul oyu vermemiştir.³⁹⁷ Suudi Arabistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti dışında kalan Sovyet Bloku ülkeler ise ideolojik sebepler ile İHEB'e kabul oy vermekten imtina etmişlerdir.³⁹⁸

2. Evrensellik İlkesine Dayalı Karşı Tezler

Kültürel görecelik görüşü çerçevesinde sunulan bu argümanlara karşı evrensellik görüşünü savunanalar da farklı karşılıklar ile evrenselliğin bir dayatma olarak algılanmasına karşı çıkmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki kültürel görecelik düşüncesini savunanlarca ortaya konan her argümana karşı çıkılmamaktadır. Öncelikle bu karşı çıkılmayan hususlara değinmek gerekirse; evrensellik görüşünü savunanlar, kültürel görecelik düşüncesi kapsamında ortaya atılan, dünya toplumunun çoğunluğunun, İHEB'in kabul edildiği dönem olan 1948 yılında, BM'de temsil edilmediği görüşüne katılmaktadır. İHEB'in kabul edildiği dönem itibari ile Afrika kıtasının çok geniş bir bölümü ve bazı Asya ülkeleri sömürge vesayeti altında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Mihver Devletler olan Japonya, Almanya ve İtalya da anılan dönemde Birleşmiş Milletlerde temsilden hariç tutulmuştur.³⁹⁹ Ancak belirtmek gerekir ki İHEB'i düzenleyen elli sekiz ülke bulunmaktadır. Bu elli sekiz ülkenin yirmisi Latin Amerika, dördü Afrika ve on dördü de Asya ülkesidir. Bu durumda Bildirge'nin hazırlanması aşamasında BM'de temsil edilen yalnızca yirmi Avrupa ve Batı dünyası ülkesi bulunmaktadır. Batılı olmayan ülkelerin, İHEB'de düzenlenmiş

³⁹⁴ Bildirge'nin 16. Ve 18. Maddeleri şu şekildedir;

Madde 16. 1. Yetişkin erkeklerle kadınların, ırk, uyruklu ya da din bakımından herhangi bir sınırlama yapılmaksızın, evlenmeye ve bir aile kurmaya hakkı vardır. Evlenmede, evlilikte ve evliliğin bozulmasında hakları eşittir. 2. Evlilik, ancak evlenmeye niyetlenen eşlerin özgür ve tam oluruyla yapılır. 3. Aile, toplumun doğal ve temel birimidir; toplum ve Devlet tarafından korunur.

Madde 18. Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü ve din veya inancını, tek başına veya topluca ve kamuya açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve uyma yoluyla açıklama serbestliğini de kapsar.

³⁹⁵ Mustafa Burak Şener, "A Review Of The Meaning And Importance Of The Universal Declaration Of Human Rights", *International Journal Of Political Studies*, Cilt. 7, Sayı. 3, 2021, s. 22.

³⁹⁶ Bildirge'nin 5. Maddesi şu şekildedir;

Hiç kimsenin işkence ya da zalimce, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulanamaz.

³⁹⁷ Şener, s. 22.

³⁹⁸ Şener, s. 22.

³⁹⁹ Le, s. 205.

bazı haklar üzerinde, azımsanamayacak ölçüde etkisi bulunmaktadır. Batılı olmayan ülkelerin üzerinde etkisi olduğu haklar temelde ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır. Azınlıkları korunması ve self determinasyon hakkına yönelik düzenlemeler yine Batılı olmayan ülkelere ortaya atılmıştır. Bu türden düzenlemeler İHEB’de yer almamış olsa da sonradan uluslararası hukukun bir parçası olmuştur.⁴⁰⁰ Bu durum, insan haklarının hem değişime ve gelişime açık yapısı hem de insan hakları düşüncesinin geniş kitlelere yayılması ile birlikte değerlendirildiğinde aslında son derece makuldür.

İnsan haklarının evrenselliği görüşünü savunanlar bakımından, BM nezdinde temsil edilmeyen ülkelerin olduğu ve bunun da bir insan hakları bildirgesini kabul edilebilmesi için yeterli olmadığı söylemine karşılık, İHEB’i hazırlayan İnsan Hakları Komisyonu üzerinde en etkili kişilerin dünya üzerindeki kültürel çeşitlilikleri ve farklılıkları temsil eder nitelikte olduğu dile getirilmektedir. Bu kişiler içerisinde “Batılı” olarak nitelendirilebilecek kişiler olmasına rağmen İnsan Hakları Komisyonu’na seçilmiş olanların gerek yerel gerekse uluslararası norm ve uygulamalara olan aşinalıkları göz önüne alınmalıdır. Bu özellikleri, yalnızca kendi kültürel normlarının anlaşılmasına değil aynı zamanda farklı kültürel normları anlamaya katkı sağlamaktadır.⁴⁰¹ Bunun yanı sıra farklılıkları tek bir çerçevede toplayabilme becerileri de kültürel görecelik kuramını savunanlarca dikkate alınmalıdır.⁴⁰² Zira İHEB’i oluşturmakla görevli komitenin üyeleri kendi kültürlerinden sıyrılmış olarak gözükmekte ise de esasen kendi kültürlerinden gelen hassasiyet ile hareket etmişlerdir.⁴⁰³ İHEB’in taslak süreci boyunca komite, Batı dışı kültürler tarafından kabul edilmeyecek, içselleştirilemeyecek görüş, öneri ve kavramsallaştırmalardan kaçınma imkanına sahip olmuştur.⁴⁰⁴

Nitekim İHEB yalnızca “Batılılarca” hazırlanıp kabul edilmemiştir.⁴⁰⁵ Özellikle AAA’nın beyanında yer alan eleştiriler bakımından İnsan Hakları Komisyonunda yer alan dünyanın farklı kültürlerine ve toplumlarına mensup bu kişilerin bulunması önemlidir. Aksi halde insan haklarının evrenselliği görüşünü savunacak bir dayanak bulmak daha güç olurdu.

⁴⁰⁰ Lakatos, s. 9.

⁴⁰¹ Le, s. 205.

⁴⁰² Le, s. 205.

⁴⁰³ Ekiz, s. 47.

⁴⁰⁴ Lakatos, s. 8.

⁴⁰⁵ Stango, s. 160.

İHEB kapsamında evrensel hukuk normları ve yerel yaşamın gerçekleri arasındaki çatışma, esasen sıfır toplamı bir oyundur.⁴⁰⁶ Evrensel hukuk normları ile yerel yaşamın gerektirdikleri arasındaki çatışmalar, genel olarak özel mülkiyet hakkı, eşitlik, evlenme ve aile kurma özgürlüğü ve din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bahsedilen hak ve özgürlüklere ilişkin çatışmalar aslında gereksiz ve sonuçsuz değildir. Söz konusu çatışmaların yaşanması hem yerel toplumun uygulamaları hem de evrensel nitelikteki uluslararası normların gelişmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Asya, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen toplumsal adalet ve hak arama hareketleri; ayrımcılığa, baskıya ve sömürüye yol açan kültürel ve siyasi mitlerin savunabilir olmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷ Kültürel ve siyasi mitlerin kültürel bir uygulama ya da gelenek olarak görülmesi, yalnızca ve yalnızca Batılı olmayan kültürlerin liderlerinin kendi siyasi güçlerini kötüye kullanmasına ve korumasına yaramaktadır.⁴⁰⁸ Burada anlatılan durum aslında insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik görüşü tartışmasını ve çatışmasını farklı bir boyuta taşımaktadır. Söz edilen bu farklı boyuta çalışmanın sonraki bölümünde yer verilecektir.

İnsan haklarının düzenlenmesi yönelik ilk uluslararası girişimin sonucunda insan haklarının yalnızca belirli bir kültürün özelliklerini ve geleneklerini yansıttığı iddiaları geniş çevrelerce vurgulanmıştır. İnsan haklarının düzenlenmesi aşamasında temsil edilmediğini veya düzenlemelerin kendi kültürel gerçeklerini yansıtmadığını düşünen devletler, bölgesel olarak toplanıp ortak bildiriler yayınlamışlardır. Yayımlanan bildiriler, insan haklarına yönelik kültürel göreceli yaklaşımın devletler nezdinde bir savunma aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu bakımdan evrensellik görüşüne karşılık kültürel görecelik anlayışının İHEB kapsamından temsil edilmediğini düşünen devletlerce ne ölçüde ve nasıl savunulduğu somut olarak incelenebilecektir. Ancak insan haklarının Batı kültürü dışındaki kültürleri yozlaştıracak bir kurum olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. İnsan hakları, esasen yerel halk tarafından kullanılacak meşru yönetim koşulları sunmakta bu durum içerisinde de yerel kültüre saygı göstermektedir. İnsan haklarının ihlal edildiği durumda ise siyasi iktidar, insan hakları ihlalinin gerçekleştiren olarak, toplumun

⁴⁰⁶ Le, s. 206.

⁴⁰⁷ Le, s. 206.

⁴⁰⁸ Lakatos, s. 9.

çıkarını veya iyiliğini düşünmemektedir. Bu noktada siyasi iktidara yöneltilen eleştiriler yine siyasi iktidar tarafından kültüre saygı duyulmasının gerekliliği ile bastırılmaktadır.⁴⁰⁹ Bu noktada akla gelen soru ise siyasi iktidarın bu ihtimalde hangi kültüre saygı duyulmasını beklediğidir. Bu noktada siyasi iktidarın mı yoksa toplumun kültürünün mü korunmaya çalışıldığı açıkça ortaya konulmalıdır.⁴¹⁰

Batılı ülkeler, insan haklarının evrenselliği üzerinde durmaktadırlar. Batı kültürü çerçevesindeki insan haklarının evrensel hale getirme uğraşı, arka planda farklı sosyal yapılara sahip toplumlar üzerinde baskı yaratmaktadır. Batılı olamayan ülkeler üzerindeki baskı, demokrasinin yaygınlaştırılması ve Batı kültürü anlamında özgürlük anlayışının yerleştirilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının evrensel olarak kabul edilmesi ile birlikte standartlaştırılması üzerinde durulan konu, Batı kültürünü paylaşan devletler bakımından son derece önemli olan, medeni ve siyasi haklardır. Medeni ve siyasi haklar kapsamında, çok partili sistem, seçim serbestisi, basın ve ifade özgürlüğü, bireysel haklara öncelik verilmesi konuları ön plana çıkmaktadır. Ancak insan hakları, gelişmişlik düzeyi ve demokrasi kavramları birlikte ele alındığında değerlendirilmesi gereken asıl husus, insan hakları ve demokrasi kavramlarının ekonomik gelişim ve bu gelişimin arttırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan hakları, demokrasi ve ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak karşımıza çıkan bu üçlü çıkmaz sebebi ile Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri bölgesel toplantılar ile Dünya İnsan Hakları Konferansı öncesinde Bangkok, Tunus ve San José Bildirileri hazırlamış ve kabul etmişlerdir. Söz konusu üç bildiri de düzenlenecek olan Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın esas amacına vurgu yaparak Konferans'ın uluslararası insan hakları alanında iş birliğinin arttırılmasına, üye devletlerin birbirlerine anlayış göstermesine ve saygı duymasına hizmet etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴¹¹

Bölgesel bildiriler bakımından önemli olan nokta, insan haklarının evrenselliğini kabul etmelerine rağmen kültürel görecelik düşüncesinden de vazgeçmiyor olmalarıdır. Bölgesel bildiriler, Batı kültürü değil her toplumun kendi sosyal, siyasi ve ekonomik gerçekleri kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini

⁴⁰⁹ Follesdal, s. 278.

⁴¹⁰ Follesdal, s. 279.

⁴¹¹ Xin Chunying, "Can The Pluralistic World Have A Unified Concept Of Human Rights", **Human Rights: Chinese And Dutch Perspectives**, Ed. Jacqueline Smith, Martinus Nijhoff Publishers, The Hauge, 1996, ss.. 46 – 47.

belirtmektedir.⁴¹² Tunus, San Jose ve Bangkok bildirileri içerik bakımından birbirleri arasında mukayese edilecek olursa üç bildirinin ortak noktası ve en temel noktası kültürel farklılıklara yönelik yapılan vurgudur. Ancak bunun yanı sıra her üç bildiride de ortak olan farklı bir husus daha vardır. Bu husus, Batı kültürü ve anlayışı etkisi ile öncelik ya da önem atfedilen insan haklarının kendi bölgeleri bakımından daha geri planda olduğu ve farklı insan haklarına önem atfedilmesidir.⁴¹³ Gerçekten de Batılı devletlerin özellikle sömürgecilik faaliyetleri ile zenginleşmesi, insan hakları bağlamında sosyal, ekonomik hakları sağlayabilir hale gelmelerinin önünü açmıştır. Dolayısı ile Batı'nın ekonomik gelişim hızına ayak uyduramayan diğer devletler için sosyal ve ekonomik hakları sağlamaya yönelik uygulamalarda aksaklıklar görünmesi son derece doğaldır. Hazırlanmış üç bölgesel bildiri, ortak bir özellik olarak işte bu noktaya dikkat çekmektedir. Bölgesel bildirilerin ikinci önemli noktası budur.

Ayrıca insan haklarına kültürel göreceli yaklaşımın hukuk kurumları olarak yansıması haricinde teorik temelde de incelenmesi evrensellik yaklaşımı çerçevesinde bir insan hakları görüşü ortaya konulması bakımından önemlidir. Nitekim belirtmek gerekir ki felsefi temel açısından kültürel görecelik yaklaşımı evrensellik yaklaşımı kadar sağlam temellere dayanmamaktadır. Ancak yine de kültürel görecelik yaklaşımının teorik temelleri evrensellik yaklaşımı kadar sağlam olmasa da bu durum kültürel göreceli yaklaşımın pratikte yaşanan sonuçlarını engellememektedir.⁴¹⁴ Bu sebepten ötürü, evrensellik yaklaşımının kültürel görecelik yaklaşımına karşı felsefi temeller itibari ile de eleştirildiğini ortaya koymak gerekmektedir. Antropoloji ve etik alanındaki düşünürler, kültürlerin varlığının, motivasyonunun ve değerlerinin çok geniş bir kapsama karşılık gelmesi ve birbirlerinden kaotik derece farklı olmaları sebebi ile her zaman her yerde tanınan ortak bir kültür varlığı, motivasyonu ya da değeri bulunamayacağını savunmaktadırlar. Ancak araştırmalar bunun aksi konusunda çıkarımda bulunulabileceğini göstermektedir. Şöyle ki; tüm toplumlar, insan hayatının değeri konusunda belirli bir endişeye sahiptir ya da belirli bir ölçüde bunu

⁴¹² Cristina M. Cerna, "Universality of Human Rights and Cultural Diversity: Implementation of Human Rights in Different Socio-Cultural Contexts", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 16, Sayı. 4, 1994, s. 742.

⁴¹³ Demir, s. 221.

⁴¹⁴ Jerome J. Shestack, "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt. 11, Sayı. 43, 2006, ss. 115-116.

önemsemektedir.⁴¹⁵ Bunun yanı sıra, tüm toplumlar üremeyi, bir sakıncası olmadığı müddetçe, önemsemekte ve cinsel saldırıyı da istikrarlı biçimde reddetmekte ve yanlış bulmaktadır.⁴¹⁶ Aynı zamanda tüm toplumlar, gençlerin gerek pratik gerekse de teorik konularda eğitilmesi yolu ile gerçeklerin gösterilmesi anlayışını ve uygulamasını göstermektedir.⁴¹⁷ Bu doğrultuda insan haklarının kültürel göreceli olduğunun, kültüre göre insan hakları uygulamalarının farklılık göstermesinin aslında kültürlerin temel olarak aynı olguları desteklemesi sebebi ile bir karşılığı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. O halde insan haklarının kültürel göreceli kabul edilerek uygulanması altında yatan temel sebep kültüre haricinde bir sebep olmalıdır. Değer yargılarının ahlaki açıdan belirli bir gereklilik arz etmesi sebebi ile bu değer yargılarının belirli bir evrenselliği karşıladığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu durumda insan haklarına kültürel göreceli yaklaşım kültür kaynaklı bir tercih değildir.⁴¹⁸

Kültürel göreceliği destekleyenlerin, özellikle de kültürel mutlakiyetçilerin, düştüğü bir hata ve evrensellik yaklaşımını savunanlarca eleştirildiği bir nokta da, kültürü eleştirmeden ve romantik bir biçimde ele almalarıdır. Kültürün bu şekilde ele alınması, toplumu değişmez olarak ele almayı gerektirirken aynı zamanda da toplumun tarihsel süreç içerisinde hiçbir etkileşime girmemiş olmasını gerektirmektedir. Öyle ki, statiklik olarak nitelendirilebilecek bu durum, bazen coğrafi konum ve dini inançlara da dayandırılmaktadır. Kültürü konum ve din ile tanımlama yoluna bu şekilde gidilmektedir.⁴¹⁹ Kültürel görecelik düşüncesi içerisinde kültür, bir bütün olarak statik kabul edilmektedir.⁴²⁰ Evrensellik yaklaşımı, bu durağan kültür anlayışının hatalı olduğunu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim kültür değişmez bir dogma olmadığından kültürel göreceli yaklaşımın da kültürü değişmez bir bütün olarak ele alan yaklaşımı hataları içerisinde barındırmaktadır. Oysa kültür statiklikten ve durağanlıktan son derece uzak bir olguya karşılık gelmektedir.⁴²¹

⁴¹⁵ John Finnis, **Natural Law And Natural Rights**, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2011, s. 83.

⁴¹⁶ Finnis, s. 83.

⁴¹⁷ Finnis, s. 83.

⁴¹⁸ Shestack, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, ss. 116-117.

⁴¹⁹ Rhoda E. Howard, "Cultural Absolutism and the Nostalgia for Community", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 15, Sayı. 2, 1993, s. 327.

⁴²⁰ Zechenter, s. 327.

⁴²¹ Shestack, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, s. 117.

IV. KÜLTÜREL GÖRECELİK TÜRLERİ

Görecelik kavramını etkileyen fazlasıyla görüş ve düşünce bulunduğundan tek tür bir kültürel görecelik bulunması mümkün değildir.⁴²² Kültürel göreceliği daha kapsamlı olarak anlayabilmek için kültürel göreceliğin içerisinde bulunan farklı türlerini de incelemek gerekmektedir.⁴²³ Kültürel göreceliğin türleri; ahlaki, bilişsel, algısal, mantıksal ve dilbilimsel olarak sayılabilir ancak bu sayım kültürel göreceliğin türlerinin tamamını kapsayacak genişlikte değildir. Görecelik düşüncesinden elde edilen çıkarımlar her disipline göre farklı özellik göstermektedir. Disiplinleri aşan epistemolojik ve metodolojik problemler insan davranışını ve anlamını öznelararası olarak geçerli şekillerde anlamak ve yorumlamak için herhangi bir kavramsal aracın var olup olmadığı meselesini içerir.⁴²⁴ Donnelly, kültürel göreceliğin beş farklı şekilde ortaya çıkabileceğini ve bu farklı görünüş biçimlerinin farklı sonuçları olduğunu görüşündedir. Donnelly'nin görüşüne göre kültürel görecelik; ontolojik, tarihsel ya da antropolojik, kurumsal görecelik, yararlanma halinde görecelik veya tanımlamalı göreceliktir.⁴²⁵ Donnelly'nin beşli ayrımına dışında üçlü bir ayrıma giden doktrinel görüşler de mevcuttur.⁴²⁶

Donnelly'nin beşli ayrımı çerçevesinde kültürel göreceli türlerini sırayla açıklamak gerekirse, ontolojik görecelik; insan haklarının gerçekliğin doğal yapısında bulunmamasından dolayı zaman ve mekan bakımından farklılaşabileceği düşüncesini karşılamaktadır. Tarihsel ya da antropolojik görecelik; insan haklarının modern piyasa ve modern devletin getirmiş olduğu piyasa ve devlete bağlı olarak ortaya çıkmış bir tepki olarak kabulüne dayanmaktadır. Bu sebeple tarihsel ya da antropolojik görecelik, insan haklarının geleneksel toplumlarda ortaya çıkamayacağını ve bu toplumlarda gelecekte de ortaya çıkma ihtimalinin kesin olmadığını savunmaktadır. Kurumsal görecelik; insan haklarının kuruma bağlı olarak farklı temellerde ortaya çıkan

⁴²²Ignatius Nnaemeka Onwuaturgwu, "Contemporary Relativism: a Question To Human Dignity", **International Journal of Scientific Research In Easy And Case Studies**, Cilt. 1, Sayı. 1, 2020, s. 3.

⁴²³Kishor Adhikari, Stanley Krissner, Daniel B. Pitchford, Jeannine A. Davies, "The Search For Universal Values", **IOSR Journal of Humanities and Social Science**, Cilt. 2, Sayı. 1, 2012, s. 69.

⁴²⁴David D. Buck, Forum on Universalism and Relativism in Asian Studies: Editor's Introduction, **The Journal Of Asian Studies**, Cilt. 50, Sayı. 1, 1991, s. 30.

⁴²⁵Donnelly, s. 99.

⁴²⁶Teson, ss. 886-888.

görecelik olduğu düşüncesini karşılamaktadır. Yararlanma halinde görecelik; insan haklarının evrensel olduğunu kabul etmekle birlikte, uygulanma noktasında ulusal şekilde uygulanması kabul edilir. İnsan haklarından yararlanma noktasında bir görecelik olduğunu kabul eder ve insanın talihini doğduğu veya yaşadığı kültüre göre tayin edilmesi gerektiği fikrine dayanır. Tanımlamalı görecelik ise; insan haklarının, insan onuruna yönelik tarihsel olarak belirli olan standart tehditlere maruz kalması sonucu ortaya çıkan sosyal öğrenme süreci için kullanılan bir kavramdır.⁴²⁷

Kültürel görecelik türlerinin üçlü ayrımı esas alınması halinde ise bu türlerin açıklayıcı, metaetik ve normatif olarak belirlendiğini görürüz.⁴²⁸ Kimi yazarlarca metaetik görecelik yerine epistemolojik göreceliğin yer aldığı da göz ardı edilmemelidir.⁴²⁹ Açıklayıcı kültürel görecelik ten başlamak gerekirse; bu kültürel görecelik türü, ahlaki etmenlerin her kültüre göre farklı yargılar ortaya çıkarabilmesini tanımlamaktadır.⁴³⁰

Açıklayıcı kültürel görecelik, evrensel değer yargılarının bulunamayacağını ve bunun sebebi olarak da her kültürün farklı ahlaki yargı etmenleri içermesine bağlamaktadır.⁴³¹ Doktrinde zayıf bir görecelik yaklaşımı olarak kabul edilen bu görecelik türü, özellikle sosyo-ekonomik gelişmenin hızlanması sonrası etnomerkeziyetçilik temelli görecelik yaklaşımının önemini yitirmesi ile, Batılı devletlerin sosyo-ekonomik anlamda doğal üstünlüğünü sorgulayan bir yapıya bürünmüştür.⁴³²

Metaetik görecelik olarak karşımıza çıkan ikinci görecelik türü, ahlaki bir doğrunun mümkün olamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu anlamda metaetik görecelik, ahlaki kapsamda bir değerlendirmeyi, bunun doğal bir sonucu olarak da iyi ve kötü arasında bir değerlendirmeyi içermektedir.⁴³³ Kimi yazarlarca metaetik görecelik yerine epistemolojik göreceliğe yer verildiği yukarıda belirtilmiştir. Epistemolojik görecelik, 1970’li yıllarda kültürel göreceliğin en radikal türü olarak ortaya çıkmıştır. Epistemolojik görecelik savunucularının tartıştığı temel düşünce,

⁴²⁷ Donnelly, s. 99.

⁴²⁸ Tesón, s. 886.

⁴²⁹ Zechenter, s. 325.

⁴³⁰ Xiarong Li, “A Critical Critique Of Cultural Relativism”, **The American Journal Of Economic And Sociology**, Cilt. 66, Sayı. 1, 2007, s. 160.

⁴³¹ Ekiz, s. 29.

⁴³² Zechenter, ss.. 323-324.

⁴³³ Tesón, s. 886.

kültürlerin kabul edilebilir olup olmamasından dolayı uygulanabilir bulunmamasına ek olarak hiçbir kültür dışı standart bulunmamasından dolayı nesnel bir gerçeklik bulunmadığını savunmaktadırlar. Ayrıca belirtmek gerekir ki epistemolojik görecelik taraftarlarına göre her türlü bilgi ve ahlak kültüre son derece bağlıdır. Bunu bir sonucu olarak rasyonel düşünce ve bilimsel yöntemler Batı medeniyetinde ortaya çıktığından Batı kültüründen hiçbir şekilde ayrı düşünülemez.⁴³⁴

Son olarak normatif göreceliği ele almak gerekirse; normatif görecelik, kişilerin kültürüne bağlı olarak farklı şeyler yapmak zorunda olduğu ve farklı haklara sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Esasen açıklayıcı görecelik ile normatif görecelik kültür temelli farklılaşan bir yapı sunduklarından birbiri ile bağlantılı ve tutarlı olduğu söylenebilir.⁴³⁵ Neticede normatif görecelik düşüncesinin üzerinde durduğu temel nokta, kültürler dışı bir değerlendirme olanağının bulunmadığıdır. Bu sebeple herhangi bir kültür çerçevesinde yapılan herhangi bir eylemin tolere edilmesi veya kültürel göreceliğin ana iki temasından birisi olan hoşgörü kapsamında hoşgörü ile karşılanması gerekmektedir.⁴³⁶ Ancak bu noktada normatif göreceliğin tutarsızlıkları da gün yüzüne çıkar. Nitekim normatif görecelik her farklı kültüre göre değişkenlik göstermeye açık bir kapı bıraktığından esasen evrensellik düşüncesini tamamen reddedememekte veya karşıt bir görüş ile göreceliğin tamamen geçerli bir düşünce olarak insan hakları hukukuna uygulanabilecek bir düşünce de olamamaktadır.⁴³⁷ Buna karşılık evrensellik düşüncesini savunanların kültürel göreceliğin her türüne karşı çıkmaktadır. Zira kültürel göreceli yaklaşım kapsamında her zaman kültürlerin iyi olarak atfedilen değerlere yöneleceği öngörülse de kötü olan değerlere yönelmesi durumunda kültürel göreceliğin üzerinde yükseldiği tüm temelleri yıkılacaktır. Kültürel görecelik taraftarlarının her kültürün eşit derecede hoş görülmesi düşüncesi bu durumda kötü kültürel değerlere dayanarak hareket edenleri de hoş görmelerini gerektirecektir.⁴³⁸

⁴³⁴Zechenter, s. 325.

⁴³⁵Tesón, s. 887.

⁴³⁶Zechenter. 324.

⁴³⁷Tesón, s. 888.

⁴³⁸Binder, s. 215.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EVRENSELLİK İLKESİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK İDDİALARINI UZLAŞTIRMANIN MÜMKÜN OLUP OLMADIĞI SORUNU

İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel göreceliği kapsamında yapılan açıklamalar, ortaya konan görüşler bu iki farklı yaklaşımın pratik hayata yansıma şekilleri sebebi ile insan haklarına her iki yaklaşımında birbirine zıt olduğu gözlemlenebilmektedir.⁴³⁹ Evrensellik ve kültürel görecelik, bir hukuk kurumu olan insan hakları üzerinden gerçekleşen bir çekişme içerisindeydir.⁴⁴⁰ Gözle görülür tarihsel, felsefi, siyasi ve hukuki tartışma açısından bir uzlaşma sağlamanın mümkün olup olmadığına ilişkin görüşler de bulunmaktadır.⁴⁴¹ Evrensellik ve kültürel görecelik arasında bir uzlaşma sağlama veya bu iki yaklaşımı belirli bir noktada birleştirme düşüncesi, evrensel ve kültürel görecelik tartışmasının sönümlenmesine etki edip etmediği noktasında bir incelemeye tabi tutulmalıdır.

I. KÜLTÜRE DUYARLI EVRENSELLİK

İnsan hakları, uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir hukuk kurumu olmasına rağmen küresel ölçekte insan hakları rejimi ulusal uygulamalar ile bağlantılıdır. İnsan hakları hukuku normlarının oluşumu uluslararasılaştırılmıştır. Ancak bu normların uygulanması neredeyse tamamı ile devletlerin egemenliğine bırakılmıştır. Yalnızca belirli bazı istisnalar haricinde devletlerin egemenliği insan haklarının uygulanması bakımından özellik arz eder. Bu istisnalar ise genel olarak soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, bazı durumlarda işkence ve yargısız infazdır. Dolayısıyla evrensel olduğu kabul edilen insan haklarının uygulanmasının aslında son derece göreceli olduğu ve kişinin talihinin çoğunlukla buna bağlı olduğu söylenebilir.⁴⁴² İnsan haklarının evrensel olduğu kurumsal olarak kabul edilse bile uygulama noktasında

⁴³⁹ UKEssays, “Universalism and Relativism in Human Rights”, Yayınlanma tarihi 21/09/2021, <https://www.ukessays.com/essays/philosophy/universalism-versus-cultural-relativism-philosophy-essay.php#citethis> (Erişim Tarihi: 24/05/2023)

⁴⁴⁰ UKEssays.

⁴⁴¹ Stephen A. James, “Reconciling International Human Rights And Cultural Relativism: The Case Of Female Circumcision”, *Bioethics*, Cilt. 8, Sayı. 1, 1994, s. 5.

⁴⁴² Donnelly, Relative Universality, s. 283.

devletlerin kendilerine bırakılan insan hakları, uygulanma noktasında evrensel olarak kabul edilmemiştir. Bu durumun birden fazla sebebi olabilir.

İnsan haklarının kurumsallaşması amacı ile BM tarafından hazırlanmış İHEB'in hukuksal anlamda bağlayıcı olmayan, yerel ahlaki, kamusal ve demokratik sınırlarını belirsiz bırakan yapısı nedeni ile kültürel görecelik yaklaşımı kendisine uygulanma alanı bulmuştur. Bunun bir sonucu olarak her devlet; kamusal düzeni, ahlaki ve etik değerler adı altında insan haklarının sınırlarını belirleme yetkisini kullanmıştır. Uluslararası insan hakları hukukunu ulusal mevzuatları içerisinde kabul etmekten imtina etmişlerdir. İHEB ardından düzenlenmiş ikiz sözleşmeler, devletlerin insan hakları ile ilgili geniş ve sınırları belirli olmayan hareket alanını daraltmak ve belirlemek amacı ile oluşturulmuştur. Ancak ikiz sözleşmeler de insan haklarının tamamen evrensel bir kabul içerisinde uygulanması noktasında bir çare olamamıştır.⁴⁴³ Kültür, modern insan hakları düşüncesi içerisinde her zaman merkezde yer almış bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁴ Dolayısıyla insan hakları her ne kadar evrensel kabul edilmiş bir uluslararası hukuk kurumu olsa da kurumsal yapısını kazandığı dönemden bu yana hiçbir zaman tamamen evrensel bir yapıya ulaşamamıştır. Bu noktada evrensellik düşüncesini savunanlar ile kültürel göreceliği savunanlar arasında bir birbirlerine karşı ileri sürdükleri savları belirli bir ölçüde tanımak belki bizleri bu iki farklı yaklaşım arasında ortak bir paydaya götürebilir.⁴⁴⁵

Kültüre dayalı hakların insan hakkı olarak kabul edilmiş olması noktasında kültür merkezli insan hakları yaklaşımının ortaya çıkması esasen yadırganmaması gereken bir durumdur. Kültürel haklar, kültürün insan haklarına eleştirel şekilde yaklaşılmasının önünü açmıştır. Bu görüş iki farklı açıdan somutlaştırılmaktadır. Bunlardan ilki insan haklarının kendi özünde kültürden kaynaklandığı düşüncesine dayanmaktadır. İnsan hakları bağlamında kültüre saygı duyulması, insan haklarının evrenselleştirici iddiaları ve varsayımları reddetmeyi gerektirmektedir. En kötü ihtimal ile insan haklarının tamamen uyumsuz bir olgu olduğu düşünülür. En iyi ihtimal ile ise de insan haklarının sınırlı sayıda toplumun kısmi normlarını ve değerlerini yansıtan kültürel yapı olarak görülür. İnsan haklarının kültürel yönünü tanımak, beraberinde

⁴⁴³ Jizeng, s. 27.

⁴⁴⁴ Andrew Fagan, Hans Fridlund, "Relative Universality, Harmful Cultural Practices and the United Nations' Human Rights Council", **Nordic Journal of Human Rights**, Cilt. 34. Sayı. 1, s. 22.

⁴⁴⁵ Lund, s. 5.

Donnelly'nin göreceli evrensellik⁴⁴⁶ olarak adlandırdığı durumu ortaya çıkarmaktadır. Göreceli evrensellik teorisinin ortaya çıkmasında kültürel farklılıkların insan hakları normlarının içeriği ve kapsamı değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünen yazarların etkisi bulunmaktadır. BM tarafından oluşturulmuş insan hakları hukuku evrensel söylemi kesin olarak kabul etmiş olsa da küresel insan hakları topluluğu içerisinde evrensellik yerine kültür odaklı yaklaşımlar olmuştur. Göreceli evrensellik kavramı bir yaklaşım olarak bazı insan hakları belgelerinde görülmektedir. Bölgesel insan hakları metinleri bu insan hakları metinlerine gösterilebilecek en iyi örnek konumundadır. Bu insan hakları metinleri esasen insan hakları ruhunun dünya geneline yayılmış olduğunu göstermektedir. Ancak, bölgesel insan hakları metinlerinin gösterdiği en önemli unsur; insan hakları doğasının nerede, ne zaman ve ne ölçüde geçerliği olduğu noktasında BM'nin "kültürel farklılıkların akılda tutulması gerektiği" düşüncesinden ayrıldığıdır. Bölgesel insan hakları metinleri ile BM tarafından oluşturulan insan hakları hukuku arasında farklılıklar olduğu açıkça ortadadır.⁴⁴⁷ Görecelik evrenselliğin bir yaklaşım olarak insan hakları metinlerinde izlenebilir oluşu bir gerçek olsa da akıllara gelen soru göreceli evrenselliğin gerçekten evrensellik ve kültürel görecelik tartışması açısından bir alternatif yaratıp yaratamadığıdır. Esasen göreceli evrensellik düşüncesi içerisinde kültürel görecelik için kullanılan zaman ve mekâna ilişkin değişiklik gösterme durumu yine gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla göreceli evrensellik temelinde kültürel göreceliğin kuramsal alt yapısını kullanmaktadır denilebilir. İnsan haklarının küresel olarak yayılmış olmasının kabulü karşısında kültürel görecelik düşüncesi ve sistemi ile insan haklarına yapılan yaklaşım bir alternatif olmak yerine kültürel göreceliğin görünüş ve algılanış biçimini değiştirmek değerlendirilebilir. Göreceli evrensellik teorisi haricinde bir ortak payda bulmak bakımından Lund'un ortaya attığı fikir ise, görecelik ve evrensellik arasında ikisinden birinin kesin olarak reddetmektense bu iki yaklaşım arasındaki ilişkiyi incelemek ve her ikisinin insanların yararına olan kısımları ile etik olarak tarafsız olan bir evrensel ve göreceli yaklaşımı kabul etmektir.⁴⁴⁸ Lund, evrensellik ve görecelik yaklaşımları kapsamında mutlakîyetçi bir seçim yapılmasını

⁴⁴⁶Donnelly, *Relative Universality*, s. 282.

⁴⁴⁷Fagan, Fridlund, ss.. 25-27.

⁴⁴⁸Lund, s. 5.

kabul etmemektedir.⁴⁴⁹ Farklı yazarlarca daha dar kapsamlı konularda görecelik ve evrensellik düşüncelerinin uzlaştırılması konusunda kültürel değerlerden vazgeçen iç hukuk düzenlemelerinin hayata geçirilebileceği önerileri de bulunmaktadır.⁴⁵⁰ Bunun yanı sıra insanlar arasındaki farklılıklara rağmen gelişmiş olan kültürler arası evrensel değerlerinde bulunduğu gözetilerek insan haklarına yaklaşımın etik ve ahlaki standartlara kavuşturulabileceğine ilişkin görüşler de bulunmaktadır.⁴⁵¹ Aslında insan hakları yaklaşımına ilişkin ortak bir yol veya yöntem bulmak sınırlı ve belirli insan hakları yerine insan haklarının bütünselliği gözetilerek topyekun bir kapsamı zorunlu kılmaktadır. Donnelly'nin ortaya attığı göreceli evrensellik kuramı ise daha kapsayıcı nitelikte olup, temelde evrenselliğin iyi olarak nitelendirilebilecek kısımlarının alınmasını ve ancak evrenselliğin antropolojik⁴⁵² ve ontolojik⁴⁵³ olarak ele alınmaması gerektiğini aynı zamanda siyasi düşüncenin bu sürece dahil edilmemesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁵⁴

Göreceli evrensellik anlayışına karşı olarak Goodhart, Donnelly'nin göreceli evrensellik düşüncesini, önemli ölçüde göreceliğe alan tanıyan bir evrensellik türü olarak kabul etmektedir.⁴⁵⁵ Goodhart'ın insan haklarına olan yaklaşımlar hususunda iki farklı kanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilkinde göre insan haklarının evrensel kabul edilmemesi halinde insan haklarının gerek siyasi gerekse de felsefi olarak büyük bir darbe alacağıdır. İkinci varsayım ise ilkinde sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte evrenselliğin pratik ve teorik olarak savunulabilmesi için evrensellik düşüncesinin varlığına bağlı olduğudur.⁴⁵⁶

Goodhart, göreceli evrensellik düşüncesi oluşturan Donnelly'nin de belirttiği gibi evrensellik ve kültürel görecelik arasındaki tartışmadan doğduğunu kabul etmek ile birlikte, bu tartışma kapsamında evrenselliğin insan haklarının metafizik özelliğine

⁴⁴⁹ Lund, s. 5.

⁴⁵⁰ Lakatos, s. 18.

⁴⁵¹ Gayatri Patel, "How 'Universal' Is the United Nations' Universal Periodic Review Process? An Examination of the Discussions Held on Polygamy", **Human Rights Review**, Cilt. 18, Sayı. 4, 2017, s. 465.; Lakatos, s.18.

⁴⁵² Donnelly'nin antropolojik evrensellik tanımı, toplumların ya da kültürlerin insan haklarını tarihsel olarak deneyimlemesine dayanmaktadır.

⁴⁵³ Donnelly'nin ontolojik evrensellik tanımı, insan haklarının çoklu ve farklı kurumları arasından tarihsel olarak tek bir kuruma dayanmaktadır. Relative Universality, s. 292.

⁴⁵⁴ Donnelly, Relative Universality, s. 303.

⁴⁵⁵ Michael Goodhart, "Neither Relative nor Universal: A Response to Donnelly", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 30, Sayı. 1, 2008, s. 183.

⁴⁵⁶ Goodhart, s. 184-185.

yapılan vurgunun belirleyici olduğu görüşündedir. Bu kapsamda eğer ki insan hakları, tarihsel olarak ortak bir temele veya tarafsız bir ahlaki ilkeye dayanıyorsa tüm sosyal ve kültürel bağlamlarda meşru olmalıdır.⁴⁵⁷ Dolayısıyla, insan haklarının evrenselliği ile ilgili tartışmalar, metafizik durum ve temelleri sebebi ile meşruluk ile ilgili problemlere indirgenmektedir. Goodhart'ın belirttiği gibi eğer insan hakları ortak tarihsel ve objektif bir temele dayanıyor olsaydı evrenselliğin varlığına ilişkin kesin bir yargıda bulunmak son derece kolay olurdu. Ancak böyle bir temel bulunmamaktadır. İnsan hakları, standart tehditler olarak adlandırılan tehditlere karşı koruma sağlamaktadır. Bu aşamada tehditlerin neler olduğu veya nereden kaynaklandığı ayrıca önem arz etmektedir. Söz konusu tehditler, tarihsel olarak geniş bir aralığa karşılık gelmektedir. Bu tehditler bürokratik devlet ve kapitalist piyasalardan erkek eş, ebeveynler, toprak sahipleri, dini ya da sosyal otoritelere kadar geniş bir spektrumda, kısaca gücü elinde bulunduranlardan gelmektedir. İnsan hakları, gücü elinde bulunduranlara karşı meydan okuma, gücü elinde bulunduranlardan hesap sorma ve bunları yaparken gücü elinde bulunduranların baskısına karşı koyma imkânı sunmaktadır. Gücü elinde bulunduran iktidar sahiplerinin baskısı ve insan haklarının bu baskıyı kırma amacını yerine getirebilecek bir hukuk normu olması sebepleri ile insan hakları herkesçe kabul edilebilmektedir. Goodhart'a göre insan haklarının meşruluğu baskı ve zora karşı kullanılabilecek yegâne hukuk kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Zira baskı ve zora karşı koyulabilmesi bakımından tek yol olarak gösterilen kurum insan hakları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵⁸ Bu bakımdan Goodhart'ın dikkat çektiği nokta, her ne kadar baskı ve zora karşı insan hakları kurumu bir çare olarak görülmekte ise de insan haklarını ortaya çıkaranlar ile baskı ve zorun küresel ölçekte gerek ekonomik gerekse siyasi boyutlarda aynı çatı altından çıktığıdır. İnsan hakları ve evrenselliğini savunanlar ile insan haklarına duyulan ihtiyacı doğuranların aslında aynı taraf olmasıdır. Buradan hareket ile Goodhart'ın çıkarımı, postmodern eleştirilerin insan haklarının evrenselliğini bertaraf ediyor olduğudur. Dolayısıyla insan hakları kurumunun meşruluğu da sorgulanmaktadır.⁴⁵⁹ Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları savunucuları ile insan haklarına duyulan ihtiyacı ortaya çıkaran kişilerin aynı tarafta yer almasının

⁴⁵⁷Goodhart, s.189.

⁴⁵⁸Goodhart, ss.. 189-190.

⁴⁵⁹Goodhart, ss.. 191-192.

varsayımsal olarak hatalı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira insan haklarını, insan haklarına duyulan ihtiyacı, baskı ve zoru ortaya çıkaranlar farklı taraflarda yer almaktadır. O halde insan haklarının meşruluğu ve evrenselliği bakımından böyle bir değerlendirme yapmak tamamen sağlıklı olmayacaktır.

Goodhart, insan haklarının meşruluğunun evrensellik düşüncesine bağlı olduğu sürece insan haklarının evrensel olarak kabulünün mümkün olmayacağı görüşündedir. İnsan haklarının evrenselliği düşüncesi altında hak talep edenlerin, talep ettiklerini elde edebilmesi ise iktidar sahiplerinin uyguladığı baskı ve zor karşısında kendi meşruiyetlerini yitirmek istememesinden kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının meşruluğu, insan hakları düşüncesinin ortaya çıkışında da yer alan iktidar sahiplerince aslında kendi meşruiyetlerini güvence altında tutmak amacı ile evrensellik düşüncesine dayandırılmaktadır. Goodhart, insan haklarının evrensel olmadığını yalnızca meşru olduğunu, insan hakları kurumu ve tarihsel olarak insan haklarını ortaya çıkaran iktidar sahiplerinin aslında kendi uyguladıkları baskı ve zoru meşrulaştırmak için insan haklarının evrenselliğini savunduğunu düşünmektedir. Ancak insan haklarının evrensel olmadığı noktasında insan haklarının kültürel göreceli olarak da uygulanması gerektiğini de savunmamaktadır. Bunun nedeni olarak da görecelik düşüncesinin esasen ahlaken doğru olan bir yaklaşım olsa da farklı bağlamlar içerisinde farklı anlamlara geliyor olması Goodhart tarafından gösterilmektedir. Kurumsal insan hakları koruması gerektiren olay ve olguların çeşitlenmesi ile doğru orantılı olarak kültürel göreceliğin başvurduğu bağlam sayısı da artacaktır.⁴⁶⁰ Dolayısıyla bir etki tepki durumu olarak karşımıza çıkan görecelik düşüncesi de Goodhart tarafından kabul edilmemektedir. İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel göreceliği noktasında Goodhart, kısır bir tartışma haline gelen bu durumun insan haklarına fayda sağlamadığı görüşündedir. Onun görüşüne göre insan hakları meşruiyetini sağlayan insan haklarına yönelik tehditlerin varlığı, insan haklarının meşru kabul edilmesi bakımından daha büyük bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan haklarının meşruluğuna odaklanmak, insan haklarını, evrensellik ve görecelik tartışmasından daha ileri götürebilecektir. İnsan hakları, bu haklara yönelik tehditlere karşı yanıt verebildiği ölçüde meşru ve kabul edilebilir olacaktır. Netice olarak Goodhart, insan haklarının ne evrensel ne de kültürel göreceli olduğu

⁴⁶⁰ Goodhart, s. 192.

görüştüğüdür. Onun görüşüne göre insan hakları, uygulanabilir hukuk kurumlarıdır ve bu sebepten dolayı da yalnızca meşrudur.⁴⁶¹

Goodhart'ın, Donnelly'i eleştiren bu insan hakları yaklaşımına karşılık olarak Donnelly, insan haklarının yalnızca evrensellik temel alınarak meşruluğunun değerlendirilmemesi gerektiğini buna ek olarak da evrensellik yaklaşımının farklı türlerinin bulunduğunu savunmaktadır. Donnelly insan haklarının meşruluğunun evrensellikten kaynaklanmadığı görüşündedir. İnsan haklarının meşruluğunun evrenselliğin yalnızca bir türünden ve türlerinden doğmuş olduğu Donnelly tarafından savunulmaktadır. Öyle ki bu evrensellik türü, Donnelly'nin uluslararası yasal evrensellik olarak adlandırdığı ve insan haklarının bağlayıcı hukuk normları olmamasına rağmen devletlerce kabul edilmiş olmasına dayanan bir evrensellik türüdür. Bu düşünce çerçevesinde insan haklarının uluslararası hukukta bağlayıcı olmaması bu hakların evrensel olduğu gerekçesine dayandırılmaktadır.⁴⁶² Esasen Donnelly, evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımlarının birbirinden tamamen ayrı şekilde değerlendirilmesini ve bu ayrık değerlendirme neticesinde insan hakları kurumunun uygulanış ve kavranış şeklini reddetmektedir. Ona göre evrensellik yaklaşımı tek bir çeşit olmadığı gibi görecelik yaklaşımı tek değildir. Aksine evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımlarının eleştirel yönlerinin ele alınması sayesinde insan haklarının gelişimine katkı sağlanabileceği düşüncesindedir. Donnelly, insan haklarının nispeten evrensel olarak kabul edildiği görüşündedir. Bu durumun artan ahlaki ve siyasi doktrinler kapsamında modern piyasa ve modern devletler tarafından uygulanagelen insan onuruna yönelik tehditlere karşı çare olabilecek bir araç olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁴⁶³ Donnelly'nin göreceli evrensellik yaklaşımı ile yapmaya çalıştığı esasen insan haklarının çok yönlülüğünü anlatma çabasından kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Goodhart, s. 193.

⁴⁶² Jack Donnelly, "Human Rights: Both Universal and Relative (A Reply to Michael Goodhart)", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 30, Sayı. 1, 2008, s. 195.

⁴⁶³ Donnelly, Both Universal And Relative, s. 203.

⁴⁶⁴ Donnelly, Both Universal And Relative, s. 204.

II. EVRENSELLİK İLKESİNE DUYARLI OLMAYAN KÜLTÜR: SİYASİ BİR TERCİH

İnsan haklarının kültürel göreceli olarak uygulanmasına yönelik Tunus, San Jose, Bangkok ve Kahire Bildirilerinin incelenmesi sonucunda göze çarpan ortak husus, insan haklarının evrenselliğinin tamamen reddedilmediğidir. Bu açıdan bakıldığında bölgesel bildiriler, insan haklarına evrensel yaklaşımı kabul etmekle birlikte, Batılı ülkelerin erişmiş olduğu ekonomik gelişmişlik düzeyinin altında kalan ülkeleri insan haklarını uygulayamama ihtimaline karşı koruma amacı taşımaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Kahire Bildirisi, İslam dinini ve inancını koruma amacı taşımaktadır. Kahire Bildirisi'nin bu yönü ile diğer bildirilerden ayrıldığını zaten önceki bölümde de belirtmiştik.⁴⁶⁵

İnsan haklarının katı bir biçimde Batı kültürü dayatması olduğu düşüncesinin günümüz itibari ile geçerli olduğunu söylemek pek mümkün olmayacaktır. Her ne kadar insan haklarına yönelik düzenlemelerin uluslararası düzeyde yeni yeni tartışılmaya başladığı dönemler için bu durum geçerli bir argüman olarak savunulabilecek olsa da günümüz anlamında evrensellik anlayışının karşısında durulmasının sebepleri farklılaşmaktadır. Kültürel görecelik ve evrensellik düşünceleri arasındaki çatışmanın açıklığa kavuşturulabilmesinin bir yolu da insan haklarının kültürel göreceli olması gerektiğini düşünenlerin ya da bu durumu arzulayanların günümüz itibari ile kimin olduğunun belirlenmesinden geçmektedir.

Evrensellik ve kültürel görecelik arasındaki ve insan hakları düşüncesinin etrafında gelişen ilişki, II. Dünya Savaşı ardından gelişmeye başlayan uluslararası hukukun yeni bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni boyutun dayanak noktası olarak kabul edilebilecek İHEB, barış ve güvenliğin sadece devletler tarafından değil, bireylerce de sağlanabileceğinin ve korunabileceğinin garantisi olarak görmektedir. İHEB'in insan haklarına yaklaşımının bu şekilde olmasının temel noktası, bireyleri hak sahibi olarak görmesi ve insanları hak sahibi olarak kabulü sonucu uluslararası hukukun ilgilisi olarak görmesidir.⁴⁶⁶ İHEB'in kabullendiği insan hakları anlayışı kapsamında devletlerin sahip olduğu sorumluluklar da mevcuttur. Eğer

⁴⁶⁵ Bkz. ss.. 71-72.

⁴⁶⁶ Stango, s. 159.

devletler insan haklarından kaynaklanan sorumluluklarını kendi vatandaşlarına karşı yerine getirmezlerse, özellikle önemli vakalarda, uluslararası toplumun diğer unsurları olan devletlerin ve yetkili kurumların insan hakları ihlali gerçekleştiren devletlere müdahale hakkı ve sorumluluğu doğacaktır.⁴⁶⁷ İnsan hakları ihlalleri gerçekleştiren devletler, insan hakları anlayışının günümüzde daha evrensel bir konuma gelmiş olduğu da göz önüne alınacak olursa, uluslararası toplum tarafından dışlanacaktır. Bu sebeple devletlerin insan hakları konusunda iki alternatifi olduğu açıktır. Alternatiflerden ilki; İHEB, MSHS ve ESKHS gibi uluslararası insan hakları metinlerini ve sözleşmelerini benimseyerek uygulamaktır. İkinci alternatif ise, insan haklarının uluslararası standartlarını devletlerin kendi özgün yöntemleri ile ele alarak yerel, bölgesel ya da dini geleneklerin gerekleri ile tutarlı biçimde uygulamaktır. Belirtmek gerekir ki ikinci alternatif olarak sunulan yöntem insan hakları düşüncesine ve uluslararası hukuk bakımından bütüncül bir tehlike teşkil etmektedir.⁴⁶⁸ Sözü edilen iki alternatif arasında yapılacak seçimin tamamen siyasi ve politik bir seçim olacağı şüphesizdir. Nitekim bu seçimi yapanlar siyasi iktidar sahipleri ki yönetme ve karar alma gücü bu kişi ve gruplarda toplanmaktadır.

Bölgesel, yerel ya da dini gelenek ve uygulamalar çerçevesinde insan hakları yaklaşımının insan hakları düşüncesi ile bağdaşamayacak sonuçlar doğurduğu tarih boyunca pek çok kez deneyimlenmiştir. Almanya’da yaşanan Nazi rejimi, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde bir dönem uygulanmış olan “apartheid” rejim, işaret edilen tehlikeye örnek olarak gösterilebilir.

AAA’nın beyanında yer alan Nazi Paragrafı olarak adlandırılan bölümde de söz konusu tehlike dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁹ Bu paragraf, 1947 Beyanı’nın genelinden farklı olarak, kültürün kendi içinde farklılık göstermeyen değişmez bir bütün şeklinde ele alınmayabileceği istisnası sebebi ile ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁰ İlgili paragrafta “*Vatandaşların siyasi süreçlere katılımını reddeden ya da zayıf halkları himayesi altına almaya çalışan politik sistemlerde, insanların hükümetin hareketlerini ve özellikle de sonuçlarını fark etmesi temel kültürel değerlere başvurarak sağlarlar.*” denilmektedir.⁴⁷¹ Halkın siyasi sisteminin, kültürün bir kısmı olması dolayısı ile bunu

⁴⁶⁷ Stango, s. 159.

⁴⁶⁸ Stango, s. 159.

⁴⁶⁹ Ekiz, s. 42.

⁴⁷⁰ Ekiz, s. 42.

⁴⁷¹ American Anthropology Association, s. 543.

gerçekleşeceği düşüncesi kültürel görecelik yanlılarınca dile getirilmektedir.⁴⁷² Kültürel değerlere dönüş ile ayrımcılık ve insan hakları ihlallerinin sona erdirilebileceğine yönelik düşünce kültüre olan inanca son derece bağlı bir düşüncedir.⁴⁷³ Bu durumda kültürel göreceliğin hoşgörü anlayışı ile ulaşılacak soru, kültürel, siyasi ya da askeri her şeyi hoş görmek ve hiçbir şey ile ilgilenmemek mi yoksa bunlara karşı mücadele etmek mi olacaktır. Temel sorun sınırın nerede çizileceğidir.⁴⁷⁴ Ancak insan hakları konusunda temel alınması gereken koruyucu unsur yalnızca ve yalnızca hukuk olmalıdır. Evrensellik düşüncesinin temelinde yer alan da hukukun esas teşkil ettiği bir düzendir.

Siyasi sebepler dışında aynı tehlikenin gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan versiyonları da mevcuttur. Günümüzde dahi dini bir takım inanışlar sebebi ile Arap Yarımadası'nın ve Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde kadınlara çok genç yaşta hatta henüz çocuk iken yapılan kadın sünneti de bu duruma örnek gösterilebilir. Üstelik başta BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme ve diğer uluslararası insan hakları sözleşmeleri kadınları ayrı bir yere konumlandırıp pozitif bir ayrımcılık uygulamaya ve cinsiyet temelli farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışırken devletlerin insan haklarına kültürel görecelik düşüncesi ile yaklaşması siyasi bir tercihtir. Siyasi tercihler sebebi ile kadınların eşit haklara sahip olduğu düşüncesi reddedilmektedir.⁴⁷⁵

İnsan hakları konusunda hazırlanmış olan tüm bildiri, belge ve metinler göstermektedir ki, insan haklarının kültürel göreceli olması gerektiğine ve evrensellik anlayışını daraltmaya yönelik yaklaşımlar otoriter rejimlerden gelmektedir. Otoriter rejimlerin insan haklarını kültürel göreceli olarak ele almalarının ardında ise, bölgesel bildirilerde sıkça vurgulanmış olan, sosyal, kültürel ve ekonomik hakları geliştirme amacı bulunamamaktadır.⁴⁷⁶ Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geliştirme amacı bir yana, bu hakların uygulanması noktasında bile eksikliklere rastlanabilmektedir. Oysaki bölgesel bildirilerde kültürel görecelik düşüncesi ülkelerin ekonomik

⁴⁷² Ekiz, s. 42.; Demir, s. 236.

⁴⁷³ Demir, s. 236.

⁴⁷⁴ H.Julian Steward, "Comments on the Statement on Human Rights", **American Anthropologist**, New Series, Cilt. 50,Sayı. 2 , 1948, s. 351

⁴⁷⁵ Karen Musalo, When Rights and Cultures Collide.

⁴⁷⁶ Stango, s. 161.

gelişmişlik düzeyi sebebi ile tam olarak sağlayamadığı ancak insan haklarının evrensel ve bütüncül anlayışından vazgeçilmediği açıkça ortaya konmaktadır.

İnsan hakları normlarının evrenselliğine yönelik tartışmalar, politika ya da siyaset tabanlı tartışmalardır. İnsan haklarının evrensellik anlayışına karşı sarf edilen bu çaba, insan hakları savunucularının karşısına geleneksel, dini ve otoriter güç kaynaklarını çıkarmaktadır. Esasen evrensellik anlayışının kabul edilmediği toplumlarda bulunan insan hakları savunucuları da o toplumun bir parçasıdır. Geleneksel, dini ve otoriter güç kaynakları ile mücadele edenler, yaşadıkları toplumdan ayrıştığını ve toplum tarafından baskılandıklarını hissedenlerdir. Başka bir deyişle kültürel göreceliğin politik bir tercih olarak uygulanmasına karşı çıkanlar yine aynı toplumda yer alan hak arayıcılarıdır. İnsan haklarının uygulanmasını ve insan haklarının sağlayacağı korumadan faydalanmak isteyenler yaşadıkları kültüre ve topluma hainlik yapmak isteyen kişiler değildirler. Bu kişiler Batılı değerleri bir zorunluluk dolayısı ile onaylamazlar. Batılı değerleri onaylarlar çünkü otoriter rejimlerden sıyrılabilmek için Batılı toplumlarca oluşturulmuş değerler daha kullanışlıdır. İnsan haklarının, politik sebeplerden dolayı, kültürel göreceli olarak uygulandığı toplumlarda hak savunucularının esas isteği, kendi kültürleri içerisinde birey olarak insan hakları korumasından yararlanabilmektir. Bu isteklerine karşın Batı'nın müdahaleci kültür emperyalizmi karşısında tüm kültür, topyekûn ve değişmez şekilde kendisini koruma eğilimindedir. Ancak gerçekte insan haklarına karşı kültürel göreceli tutum, yalnızca yerel siyasi iktidarı korumaktadır. İnsan hakları müdahaleleri, geleneksel, ataerkil veya dini otoritelerin Batılı anlayışa göre ilkel, geri kalmış ya da Batı'nın medeniyet anlayışı ile uygun olmadığı için değil, ancak bu sebeplerle yapılan istismara ve hak ihlallerine karşı hak arayan belirli bireyleri baskı altına aldığı için garanti edilir. Bu bakımdan insan hakları müdahalesine izin verilmesi Batı kültürü ve anlayışından değil, insan hakları korumasına muhtaç kültürü grubunu oluşturan insanların ihtiyaçlarından, beklentilerinden kaynaklanır.⁴⁷⁷

İnsan haklarının kültürel görecelik anlayışı çerçevesinde ele alınması konusu, yukarıda da anlatıldığı gibi, tamamen politik olup, insan haklarının uluslararası düzeyde ortaya çıktığı veya hukuki düzleme oturtulmaya başladığı zamanlardaki

⁴⁷⁷ Michael Ingtieff, "Human Rights As Politics", **The Tanner Lectures On Human Values**, 2000, s. 336 - 337.

dinamikler günümüz dinamikleri ile aynı değildir. Geçen süre içerisinde kapital ekonomi sistemi devletleri yöneten siyasi iktidar sahipleri arasındaki mutualist ilişkiyi pekiştirmiştir. Yalnızca kar odaklı bu ilişki, insan haklarının küresel ve bütüncül olarak uygulanmasının önüne geçmektedir. Bu durumu maskeleyebilmek adına kültürel görecelik yaklaşımı kullanılmaktadır. Ancak kapitalist sermaye ekonomisi ve devletler arasındaki mutualist ilişkinin sonucu olan ve bizi insan haklarının neden evrensel olması gerektiğine götüren sebepler de mevcuttur.

III. KÜLTÜREL GÖRECELİLİĞİN KÖTÜYE KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ÖRNEK: POPÜLİST İKTİDARLAR

İnsan haklarının evrensel mi yoksa kültürel göreceli olarak mı ele alınması gerektiği konusundaki tartışmaların çözüme kavuşturulabilmesi öncesinde kültürel göreceliğe karşı yapılan eleştiriler de ortaya konulmalıdır. İnsan haklarının kurumsal yapısı kültürel göreceliğin ulusal ölçeklerde uygulanması noktasında eleştirilmektedir.

Devletlerin insan haklarını kültürel göreceli olarak ele alınması gerektiğine ilişkin düşüncelerinin ve bu yöndeki uygulamalarının politik sebeplerden kaynaklandığını, o devlet içerisinde yaşayan halkı oluşturan insanların çıkarlarının gözetilmesine dayanmadığını daha önce belirtmiştik. O halde politik sebepler gösterilerek insan haklarının kültürel göreceli olarak kabul etmesinin sebepleri ve sonuçlarını incelemek doğru olacaktır. Nitekim devletlerin bu tercihi, insan haklarına hizmet etme amacı taşımamakla birlikte tamamen politik çıkarlar gözetilerek yapılmaktadır. İnsan hakları bakımından bir değerlendirme yapılacak olursa insanı merkezine almayıp politik çıkarlarını ön planda tutan bir devletin taraf olduğu uluslararası insan hakları metinlerinden doğan yükümlülük ve sorumluluklarına aykırı davrandığı tartışmasızdır. İnsanları bütün halde hak öznesi olarak kabul etmeyen bir yaklaşım, kaçınılmaz olarak insan hakları ihlalleri ortaya çıkarmaya gebe bir yaklaşımdır.

Bu bakımdan totaliter iktidarlar ile son yıllarda ve özellikle yakın geçmişte yükselişe geçen popülist iktidarların incelenmesi gerekmektedir. Geline aşamada öncelikle popülizmden kısaca bahsedilmesi sağlıklı bir analiz için gereklidir. Popülizm kavramının ortaya çıkardığı popülist iktidarlar, insan hakları ile kültürel görecelik

ilişkisi arasında kötüye kullanımına ilişkin görüşlerin somutlaştırılabilmesi için önem arz etmektedir. Popülist iktidarların anlayışı insan haklarına kültürel göreceli yaklaşımı ne şekilde kötüye kullanabileceğine ilişkin görüşleri ortaya koymaktadır.

A. Popülizm

Popülizm, esasen, açıklaması veya tanımı yapılması çok kolay bir kavram değildir. Hatta popülizmin genel tanımı haricinde popülizmin ne ile ilgili olduğuna ilişkin olarak da tartışmalar mevcuttur. Bu durum popülizmin multidisipliner yapısından kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁸ Genel ve kapsayıcı bir popülizm tanımı bulunmamakla birlikte popülizm, ülkelere, toplumlara ve kültürlere göre değişim gösterebilen bir düşünce yapısıdır.⁴⁷⁹ Bu özelliği itibarı ile insan haklarına kültürel göreceli yaklaşıma benzemektedir. Popülizmin ülkelere, topluma ve kültüre göre değişiklik gösteriyor olmasına rağmen bu farklı uygulamaların belirli bazı ortak özellikleri vardır. Bu özellikleri; halk söylemine bağlılık, devlet yönetim şekline ve zamandan bağımsızlık ve siyaseti basite indirgeme şeklinde sıralayabiliriz.⁴⁸⁰ Popülizmin sayılmış özellikleri, devletlerin politik çıkarlarına hizmet eden ve insan hakları bakımından sakıncalı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Popülizm, Mudde'nin tanımı ile halkın keskin bir ayrım ile sıradan insanlar ve yozlaşmış elitler olarak ikiye bölünmüş olduğu düşüncesine dayanan bir ideolojidir. Bu hali ile popülizm, insanların geneline hitap eden politikaların uygulanmasını sağlama aracı olarak karşımıza çıkar.⁴⁸¹ Popülizmi kullanan iktidarların bağlı kaldığı halk söylemi burada önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim popülizm tek bir çeşidi olmamakla birlikte her çeşit popülizm temeline halkı alır.⁴⁸² Popülistler yalnızca kendilerinin halkı temsil ettiği düşüncesindedir.⁴⁸³ Bu halk söylemi; bireyciliğe,

⁴⁷⁸ Rafał Riedel, "Populism and Its Democratic, Non-Democratic, and Anti-Democratic Potential", *Polish Sociological Review*, Cilt. 199, 2017, s. 288.

⁴⁷⁹ Gülşen Çamurcuoğlu, "Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 1, 2019, s. 278.

⁴⁸⁰ G. Çamurcuoğlu, ss. 278-280.

⁴⁸¹ Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition An International Journal Of Comparative Politics*, Cilt. 39, Sayı. 4, 2004, s. 543.

⁴⁸² Tülin Bozoğlu, "Hegel'in Zeitgeist'i Ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, 2017, s. 72

⁴⁸³ Jan- Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, (Çev.) Onur Yıldız, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2020, İstanbul, s. 36.

toplum içindeki farklılıklara karşıdır. Halk, ortak çıkar etrafında birleşmiş olarak kabul edildiğinden bu ortak çıkardan farklılaşan görüşlere sahip insanlar yozlaşmış elitler olarak kabul edilirler ve halk tanımı içerisinde alınmazlar. Çünkü ötekileştirilerek halk kavramı içerisinde alınmayan bu insan grubunun, halkın ortak çıkarları karşısında bir düşman olduğu ve ortak çıkarları olumsuz etkileyecekleri düşünülmektedir.⁴⁸⁴

Popülizm tanımlarını ana hatları ile ve genel olarak değerlendirmek gerekirse; öncelikle değişken bir halk tanımına ve halkın egemenliğine, sonrasında ise halk ve diğerleri arasındaki zıtlığa dayandığını söylemek mümkündür. Belirtmek gerekir ki, halk tanımında olduğu gibi, diğerleri olarak adlandırılanlar da değişkenlik göstermektedir. Diğerleri ibaresinden temsili demokrasiler içerisindeki elitler, yabancılar anlaşılabilir. ⁴⁸⁵ Popülizmin bu ana hatları ile kurduğu yöntem de üç aşamada incelenebilir. Popülizm; öncelikli olarak halk söylemi yaratabileceği bir siyasi tarz veya üslup kullanır. Sonraki aşamada halk olarak kabul etmediği kesimleri yabancılaştırma ve gayrimeşrulaştırma çabası içerisine girer. Son olarak da halk olarak tanımladığı kişiler içerisinde, diğerleri olarak tanımladıklarına karşı kullanılmak üzere, çatışmayı artıran bir kriz retoriği oluşturur.⁴⁸⁶

Toplumu sıradan insanlar gibi geniş bir kitle ve yozlaşmış elitler olarak görece çok daha dar bir kitle şeklinde ayırmak, söz konusu toplum içerisinde eşitsizlikleri ya da insan hakları ihlallerini kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır. Popülizmin yalnızca halk söylemi dahi insan hakları bakımından sakıncalı durumların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Üstelik bu zemin, popülizmin yapısı gereği insan hakları ihlallerinin herhangi bir şekilde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Başka bir deyişle popülizm ve popülizmin halk kavramı neticesinde ihlal edilme ihtimali bulunan hak grubu herhangi bir hak grubu olabilir. Her türlü insan hakkı popülizmin tehdidi altındadır.

Popülizmin insan haklarına yönelik bir diğer tehdidi de popülizmin ortaya çıkmak için herhangi bir devlet yönetimi biçimine bağlı olmamasıdır.⁴⁸⁷ Herhangi bir devlet yönetim biçiminde farklı zaman ve mekanlarda ortaya çıkabilen popülizm, bu

⁴⁸⁴ G. Çamurcuoğlu, s. 278.

⁴⁸⁵ Christa Deiwiiks, "Populism", *Living Reviews In Democracy*, Cilt. 1, Sayı. 1, 2009, s. 2.

⁴⁸⁶ Jordan Kyle, Limor Gultchin, *Populists In Power Around The World*, Tony Blair Institute For Global Change, 2018, s. 12. <http://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world> (Erişim Tarihi: 23.12.2022)

⁴⁸⁷ G. Çamurcuoğlu, s. 279-280.

bakımdan kültürel göreceliğin zamansal ve mekânsal olarak insan haklarının aynı şekilde uygulanmamasına dayanan düşüncesi ile uyum içerisindedir.⁴⁸⁸ Popülizmin farklı zaman ve mekanlarda ortaya çıkabileceğini belirtilmişse de popülizmin ortaya çıkabileceği en uygun ortam kriz dönemleridir. Bu bakımdan ekonomik bunalım dönemleri, devlet kurumlarına olan güvensizlik, demokratik taleplerin sağlanamamış olması gibi sebepler popülizmin ortaya çıkması için en uygun ortamları teşkil etmektedir.⁴⁸⁹ Başka bir anlatım ile popülist döngülerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan temel unsurun siyasi iktidar ile olan sosyal bağların değiştiği veya gevşediği politik ve ekonomik geçiş dönemleri olduğu söylenebilir.⁴⁹⁰ Dolayısı ile popülizm, kriz ortamlarındaki herhangi bir ideolojiden beslenerek kendisini ortaya çıkarabilmektedir.⁴⁹¹ Ancak hemen belirtelim ki örneği verilmiş olan durumlar, diğer bir deyişle olağanüstü kriz dönemleri popülizmin ortaya çıkması için mutlak şart değildir. Olağanüstü kriz dönemleri yalnızca popülizmin altyapısının hazırlanmasını hızlandırır.⁴⁹² Bu özelliği insan haklarını popülizm karşısında daha savunmasız bir noktada bırakmaktadır. Zira tehlikenin ne zaman, nereden ve ne şekilde geleceği son derece belirsizdir.

Popülizmin bir diğer ve son özelliği de siyaseti basite indirgeyerek demokratik toplum yapısını ve çoğulculuğu olumsuz yönde etkilemesidir.⁴⁹³ Siyaseti basite indirgemek aslında biraz da popülizmin halk söyleminden kaynaklanır. Popülizmin siyaseti basite indirgeyen tutumu neticesinde popülist iktidarlara karşı demokratik yöntemler ile hak aramak da son derece zorlaşır ve hatta kimi durumlarda imkansız hale gelir. Böylesine bir ortamda insan hakları ihlallerinin yaşanacağı kaçınılmazdır. Zira siyasetin basite indirgendiği, muhalefetin ve demokratik örgütlerin dikkate alınmadığı bu tür ortamlarda hak ihlalleri yaşanması haricinde etkili şekilde insan haklarına erişmek de mümkün olmayacaktır.

⁴⁸⁸ Bkz. 22. sayfa.

⁴⁸⁹ T. Bozoğlu, s. 71.

⁴⁹⁰ Kenneth M. Roberts, "Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America", *Comparative Politics*, Cilt. 38, Sayı. 2, 2006, s. 133.

⁴⁹¹ Benjamin Moffitt, *Popülizmin Küresel Yükselişi*, (Çev.) Onur Özgür, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2021, İstanbul, s. 34.

⁴⁹² G. Çamurcuoğlu, s. 280.

⁴⁹³ G. Çamurcuoğlu, s. 280.

B. Popülist İktidarlar

Popülizm hakkında yapılan açıklamalar; kavramın insan haklarının kültürel göreceliği ile taşıdığı benzerlikleri ortaya koymak, popülizm düşüncesinin ana hatlarını belirlemek ve popülizmin kötüye kullanıma yol açabilecek ihtimalleri ortaya koymak amacı taşımaktaydı. Popülizm ile ilgili yapılan bu açıklamalar neticesinde popülist iktidarların siyasete, insanlara ve insan haklarına karşı olan yaklaşımını incelemek gerekir.

Popülizm halk söylemine sıkı sıkıya bağlı olduğuna göre bu halk söyleminin herhangi bir devlet içerisinde yaşayan insanların çoğunluğuna hitap ettiği iddiasını taşıdığına ilişkin çıkarım yanlış olmayacaktır. Popülist iktidarlar belirlemiş oldukları halk söylemini geniş gruplara yayma eğilimindedir. Ardından geliştirmiş oldukları halk söylemini, bu söylemin dışında kalan kişileri ayrı tutmak için kullanırlar. Bu aşamada toplumun halk söylemine girmeyen kişilerin önünde iki farklı seçenek kalmaktadır. Bu iki seçeneklerden ilki, iktidarın halk söylemine uygun hale gelip kendisinden ödün vermektir. İkinci seçenek ise kişinin kendisinden ödün vermemesi ancak iktidarın halk söylemi içerisinde yer almadığı için ayrımcılığa ve insan hakları ihlallerine uğramaktır. Ortaya konulmuş olan bu iki seçeneğin çok basit olduğu düşünülebilir çünkü popülist iktidarın bu tutumu adeta ya bizdensin ya da bize karşısın anlayışına dönüşmektedir. Popülist iktidarın isteği ve amacı da zaten budur. Halkın bizler ve onlar şeklinde ayrışması ile popülist iktidar kendisi halk söylemi içerisinde kalan salt çoğunluğun hak ve özgürlüklerini savunmaktadır. Popülist iktidar, yalnızca çoğunluğun istek ve arzularını karşılama eğilimindedir.⁴⁹⁴ Öyle ki, insanları hükümetlere karşı koruma amacı da içeren insan hakları, halk için söylemi ile insan hakları çoğunluğun isteğine mâni olacak engeller olarak gösterilme eğilimi popülizm içerisinde yer almaktadır. Popülist iktidarlar, halk olarak kabul edilen çoğunluğun güvenliğini, ekonomik refahını sağlamak ve kültürel tercihleri gerçekleştirmek amacı ile halk olarak kabul edilmeyen, halk söyleminin dışında kalan kişileri göstermekte ve insan haklarının bu kişileri korumaya hizmet ettiğini savunmaktadırlar.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ G. Çamurcuoğlu, s. 288.

⁴⁹⁵ Kenneth Roth, "The Dangerous Rise of Populism: Global Attacks on Human Rights Values", : Journal of International Affairs, **The Next World Order: Special 70th Anniversary Issue**, 2017, ss. 79-80.

Halk söylemindeki ayırım o kadar şiddetlidir ki halk tanımına girmeyen herhangi bir grup, iktidar destekçisi olan çoğunluğun da etkisi ile, hızlıca ötekileştirilebilir. Bu ötekileştirilen kişi ya da kişiler her türden insan olabilir. Bu kişilere sonuç olarak takılacak etiket, her halükârda halk düşmanı olacaktır.⁴⁹⁶ Bu bakımdan açık bir biçimde popülizmin çoğulculuk karşıtı olduğu söylenebilir. Çoğulculuk karşıtlığı sebebi ile popülist iktidarlar toplumu tek tipleştirmek istemektedirler. Öyle ki bu durum yabancı düşmanlığına, ırkçılığa varan uygulamalar içerebilmektedir.⁴⁹⁷ İnsan hakları, popülist iktidarlara en temel özellik olan insanın onuru ve değerinden ihlal edilmektedir. Popülist iktidarların bu ayrımcı söylemleri neticesinde çok daha baskıcı yönetimlere dönüşme ihtimalinin bulunduğu ve hatta çoğunlukla toplumun halk olarak kabul edilmeyen kısmı için baskını otoriter bir rejim olmaktan çıkıp totaliter bir rejime dönüştüğünü de belirtmek gerekir. Otoriter ve totaliter rejimlerde insan hakları ihlalleri yaşanması kaçınılmazdır ki tarih içerisinde bunun örneklerine ne yazık ki karşılaşılmaktadır.

Bu aşamada popülist iktidarların insan hakları ihlallerini meşru hale getirmek için hangi kuramsal yapıyı kullandığı akıllara gelmelidir. Popülizm, onu kullanan iktidara belirli bir ilerleme yöntemi sunmaktadır. Ancak söz konusu yöntemin meşruluğunu savunacak ayrıca bir mekanizma gerekmektedir.

C. Popülist İktidarın Kültürel Görecelik Perdesi

Popülist iktidarların çoğulculuk karşıtı yapısı ve statik halk anlayışı sebebi ile insan hakları ihlallerinde bulunduğu belirtmiştir. Ayrıca belirtmiş olduğumuz diğer bir husus da popülizmin yalnızca siyasi çıkarlar için bir araç olduğudur. Siyasi çıkarların maksimize edilmesi bakımından popülizm siyasi iktidarlara en geniş yelpazeyi sunmaktadır. Popülist iktidarlar, kendi çıkarları uğruna ayırtmış oldukları toplumun farklı gruplarını hiçe saymakta ve taraf oldukları insan hakları sözleşmelerini de uygulamamaktadır. Popülizmin dışlayıcı yapısı sebebi ile gerek iç hukuk bağlamında gerekse de uluslararası insan hakları hukuku bağlamında tehditler

⁴⁹⁶ B. Moffitt, s. 74.

⁴⁹⁷ G. Çamurcuoğlu, s. 289.

ortaya çıkmaktadır.⁴⁹⁸ Bu aşamada gerek popülist gerek otoriter gerekse de totaliter rejimlerin gerçekleştirdikleri insan hakları ihlali için kullandıkları enstrüman nedir sorusu akıllara gelmektedir. İşte akıllara gelen bu sorunun cevabı kültürel görecelik düşüncesine karşılık gelmektedir. Kültürel görecelik düşüncesi ile birlikte insan hakları kurumu da geliştikçe kültürel görecelik düşüncesinin yalnızca kültürel farklılıkların anlaşılması amacına hizmet etmediği görülmektedir. Kültürel görecelik, devletlerin ve bu devletlerde mevcut iktidarların kendi politik çıkarlarını korumak amacı ile gerçekleştirdikleri insan hakları ihlallerinin üzerini örtme amacını hizmet etmektedir. Kültürel görecelik düşüncesinin bir baskı mekanizması olarak kullanılma eğiliminin var olduğunu savunan yazarlar da mevcuttur.⁴⁹⁹

Kültürel görecelik anlayışının esasen bu amaca hizmet etmek için ortaya atılmadığını kültürel görecelik başlığı altında aktarmış olsak da günümüz itibarı ile gelenen noktada popülist iktidarlar başta olmak üzere baskıcı diğer rejime sahip ülkelerin iktidarları da kültürel göreceliğin ardına saklanarak uygulamak, korumak ve geliştirmek ile yükümlü oldukları insan haklarını ihlal etmektedirler. Dikkat edilmesi gereken bir husus da bu devletlerin uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf devletler olduğudur. İnsan hakları sözleşmelerine taraf ülkeler son yıllarda artmış olsa da popülizm ve diğer baskıcı rejimlerin yükselişi kültürel göreceliğin kullanılması ile insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi söz konusu sözleşmeleri de uluslararası insan hakları hukukunu da zedelemektedir. Verilen bu zarardan tabi ki insan haklarının yegâne unsuru olan insanlar etkilenmektedir. Popülizmin insan hakları bağlamında ortaya çıkardığı tehditlere karşı diken üstünde olması gerekme ile birlikte bunu uluslararası insan hakları kurumları içerisinde bir ihlal olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Bu durum popülizm teriminin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁰ Kültürel görecelik anlayışı ile korunmaya çalışılan bir değer ve hukuk kurumu olan insan hakları yine kültürel görecelikten beslenen popülizm anlayışı dolayısıyla zarar görme tehdidi altındadır.

İnsan hakları konusunda ortak bir anlayışa ve korumaya yönelik süreçler yaşandığını düşünmek iyimser bir yaklaşım olacaktır. Ancak gerçekte bu durum son

⁴⁹⁸Gerald L. Neuman, “Human Rights Responses to the Populist Challenge”, **Human Rights In A Time Of Populism**, Ed. Gerald L. Neuman, Cambridge University Press, 2020, s. 250.

⁴⁹⁹Prasad, s. 592.

⁵⁰⁰Neuman, s. 253.

derece farklıdır. Son yıllarda insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve koruma oluşturulmasına yönelik olumlu gelişmeler yaşandığına tanık olsak da bununla eş zamanlı olarak çoğu devlet, göreceliğe yönelik görüşlere daha sıkı bağlanmaya başlamıştır. Görecelik düşüncesine daha sıkı bağlanmayan devletler ise uzun süredir açığa çıkartmadığı ulusal, kültürel ya da dini değerlerini açığa çıkartmaya başlamıştır.⁵⁰¹ Aslında bu durum tamamen popülizmin halk söylemine olan bağlılığının ve popülizmin küresel olarak yükselişe geçmesinin bir sonucudur. Popülizmin insan hakları bakımından sakıncalı uygulamaları hayata geçirme potansiyeli, insan haklarına yönelik ortak ve evrensel bir anlayışın tesis edilmesi gerektiği düşüncesinde olan devletlerin insan haklarını koruma ve geliştirme isteğinden hayli fazladır. Dolayısıyla ulusal, kültürel veya dini değerlerin popülizm etkisi altındaki politikalarda kültürel göreceliğe ve insan haklarına hizmet etmesi mümkün olmamaktadır. Kültürel görecelik, popülizm sebebi ile kendi kendisini çürüten bir kuram olma kısır döngüsüne girmiştir.

Kültürel göreceliğin yükselişi 1960'lı ve 1970'li yıllarda özellikle üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan dikta rejimleri sayesinde gerçekleşmiştir.⁵⁰² Bu yıllarda dahi kültürel görecelik, onu savunan ülkelerin toplumlarını ve kültürlerini değil hükümetlerin otoriter karakterini yansıtmak için kullanılmaktaydı. Kültürel göreceliği benimseyen tüm dikta rejimlerinin en büyük korkusu dışarıdan bir müdahale ile güç kaybetmektir. Bu aşamada içsel ve dışsal değerlendirmeler ve sonuçları şeklinde bir ayrıma gitmekte yarar olacaktır. Bahsi geçen dikta rejimleri, içsel bir değerlendirme ile, kendi kültürleri tarafından dahi desteklenmemiştir. Zaten temel problem, içsel olarak desteklenen ancak dışsal olarak diğer bir anlatımla öteki ülkelerin desteklemediği uygulamalar bakımından ortaya çıkmaktadır.⁵⁰³ Popülist iktidarlar, dikta rejimlerinin kendi içlerinde yaşadıkları sorunları yaşamaya gebedir. Popülist iktidarların önüne geçebilmenin yolu ise insan haklarının daha güçlü bir şekilde savunulmasından geçmektedir.⁵⁰⁴

Kültürel görecelik ile evrensellik kuramları arasındaki çekişmenin olumlu etkiye sahip olabileceğine ilişkin görüşler de mevcuttur. İnsan hakları üzerine tartışıla

⁵⁰¹ A. Stango, s. 165.

⁵⁰² Bkz. s. 73.

⁵⁰³ I. Lakatos, s. 16.

⁵⁰⁴ Roth, s. 83,

gelen bu iki farklı düşünce, modern dünya tarihi boyunca insan haklarının sürekli konuşulmasını ve ilgi dahilinde tutulmasını sağlamıştır. İnsan hakları savunucuları bu sayede kültürel görecelik görüşlerini insan haklarına ilişkin temel girdi olarak görmüş ve insan hakları anlayışının ve uygulamasının gelişmesine katkı sağlamışlardır. Diğer şeylerin yanında kültürler arası gelişimine ve doğabilecek ihtilaflara karşı bir duyarlılığın sağlanmasına hizmet etmişlerdir. Kültürel göreceliğin açıklanan etki ve sonuçları yaşanmasaydı insan hakları mücadelesi, devamlı olarak mevcut toplum ve hükümet arasında olumsuz sonuçlar doğurma riski ile karşı karşıya kalacaktı. 1993 yılında kabul edilmiş olan Viyana Deklarasyonu ile birlikte insan haklarını korumak için “önemli ulusal ve bölgesel özellikler ile bunun yanında çeşitli tarihi, kültürel ve dini temelli olan farklılıkların bulunduğu akılda tutulmalıdır.” ibaresi de yer almaktadır.⁵⁰⁵ Bu ibare her ne kadar kültürel görecelik ve evrensellik görüşleri arasındaki çatışmayı azaltma amacı taşısa da aradan geçen neredeyse 30 yıllık dönemde Viyana Deklarasyonu’nda sayılmış olan türden çeşitlilikler artık insan haklarına hizmet etmenin dışına çıkmıştır. Sayıla türden çeşitlilikler günümüz açısından geline nokta farklı insan topluluklarının haklarını ve özgürlüklerini savunmak yerine toplum içindeki çoğulculuğu kaldırmak için popülist iktidarlar tarafından kullanılmaktadır. Kültürel görecelik düşüncesi ardına saklanarak politik kararları alan popülist iktidarlar insan haklarını toplumun tamamı için değil yalnızca kendi halk söylemlerindeki insanlar için sağlamayı uygun görmektedirler. İnsan hakları konusunda sürekli çekişme halinde olan evrensellik ve kültürel görecelik düşüncelerinin hala olumlu bir etkisi olup olmadığı tartışmalıdır. Bu iki farklı düşüncenin arasındaki çekişme insan haklarını günümüzdeki konumuna getirmiştir. Bu konunun tartışılmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Ancak tartışılabilir ve de tartışılması gereken konu, bu iki farklı düşüncenin insan haklarını daha da ileriye götürüp götüremeyeceği ve daha ne kadar ileri götürebileceği olmalıdır.

⁵⁰⁵ N. Le, s. 209.

IV. EVRENSELLİK İLKESİ VE KÜLTÜREL GÖRECELİK ÇATIŞMASININ GÖRÜNÜM BİÇİMLERİ

İnsan haklarının evrensel ya da kültürel göreceli olarak kabul edilmesi ile ilgili tartışma günümüzde de sürmeye devam etmektedir. Ancak söz konusu tartışma bir yerde son bulacak ya da tartışmanı boyutu değişerek başka bir noktaya evrilecektir. Bu durumun kaçınılmaz olduğu kanaatindeyiz. Nitekim bir bütün olarak yalnızca insan hakları ve insan hakları hukuku konusu ele alınacak olsa bile bu durum göze çarpacaktır.

Pratik anlamda evrensellik ve kültürel görecelik kavramları çerçevesinde sürmekte olan tartışmaların hemen sönümlenmesi mümkün olmaması sebebi ile evrensellik ya da kültürel görecelik şeklinde kesin ve iki farklı sonuçtan biri yerine her iki sonucunda içerisinde bulunduğu üçüncü bir ihtimalin var olup olmadığının değerlendirilmesinin gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmakla birlikte sınırları net olarak belirli bir çıkarımda bulunmak güçtür.

Kültürel görecelik ve evrensellik yaklaşımlarına alternatif bir üçüncü yol bulmak her ne kadar mümkün gözükme de günümüz itibari ile devam etmekte olan insan hakları ihlalleri ve insan hakları hukukunun sağladığı korumaya ihtiyaç duyan kişi veya grupların varlığı evrensellik veya kültürel görecelik arasında bir seçim yapmayı mümkün kılabilir. Bu bakımdan insan haklarının kurumsal potansiyeli ve mevcut insan hakları ihlalleri karşısında çare olup olmadığı önem arz etmektedir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki insan hakları hukukunun çare olup olamamasından ziyade insan onuruna uygun bir durum yaratma ihtimalinin bulunup bulunmadığı da değerlendirilmelidir. İnsan hakları, evrensellik ilkesi ve kültürel görecelik görüşü çerçevesinde tartışıldıkça insan doğası ve insan doğasından doğan insan onurundan bahsetmek gerekir.⁵⁰⁶ İHEB'in başlangıç bölümü dahi insanların eşit ve özgür olması sebebine dayanmakta ve bu bilinci hatırlatmaktadır.⁵⁰⁷ İnsan hakları pratik bakımdan devlet tarafından her zaman her yerde aynı şekilde

⁵⁰⁶ James, s. 2.

⁵⁰⁷ James, s. 2.

uygulanmamaktadır.⁵⁰⁸ Dolayısıyla bu durum ve bu durumu olumlu yönde değiştirebilecek bir kurum olarak insan hakları odaklı bir yaklaşım benimsenmelidir.

A. Kırılgan Gruplar ve Kadınlara Yönelik Zarar Verici Uygulamalar

Her bölge, devlet veya kültüre göre kırılgan grupların kapsam alanı değişebilir nitelikte olsa da kırılgan gruplar her zaman bulunmaktadır. Kırılgan gruplar, insan hakları ihlallerine daha çok maruz kalan ve haklarının korunması için özel bir çaba gerektiren insan grubu olarak tanımlanabilir. Bu açıdan kırılgan grupların belirli bir topluluk halinde yaşıyor olması gerekmeyip belirli özellikler sebebi ile insan hakları ihlallerine maruz kalan, yetkili otoritelerce insan haklarına erişimi engellenen ya da kısıtlanan insanlar olması da yeterlidir.

İnsan hakları açısından kırılganlığın farklı anlamları bulunmaktadır. İncelenen konu kapsamında ise kırılganlık, dezavantajlılık veya partikülerlik durumunu anlatmak ve bu bakımdan belirli grupları ve bu gruplara mensup kişileri ifade etmek amacı ile kullanılacaktır. Kırılgan gruplar şeklinde tanımlanacak kişilerin dayandığı kırılganlık, sadece bedensel ve içsel ya da sosyoekonomik etkenlere göre değişen bir kırılganlık olabilir. İlkine örnek olarak zihinsel engelliler, çocuklar ya da kadınlar; diğerine ise sığınmacılar, mülteciler ya da Romanlar örnek gösterilebilir. Sonuç olarak denilebilir ki kırılganlık kavramı bir süredir insan hakları hukuku içerisinde yer alan bir kavramdır.⁵⁰⁹ Nitekim CEDAW'ın ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin sırasıyla aldığı 31 ve 18 sayılı ortak tavsiye kararı da kadınları, çocukları, özellikle de kız çocuklarını merkezine almaktadır.⁵¹⁰

Kırılgan grupların insan haklarına ilişkin evrensel ya da bölgesel çalışmalarda yasa koyucular bu gruplar özelinde düzenlemeler yapabilmektedir.⁵¹¹ Bu gruplar üzerinde özel düzenlemeler yapılması söz konusu grupların kırılganlıklarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu çalışmalara uluslararası hukuken bağlayıcı belgelerde

⁵⁰⁸ Willem Doise, "Human Rights: Common Meaning And Differences In Positioning", **Psicologia: Teoria E Pesquisa**, Cilt. 19, Sayı. 3, 2003, s. 201.

⁵⁰⁹ Elif Çelik, "İnsan Hakları Bakımından Kırılgan Kavramına Bir Giriş Ve Kavramın Aihm Kararlarındaki Görünürlüğü", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, ss.. 65, 66.

⁵¹⁰ Bkz. CEDAW ve Çocuk Hakları Sözleşmesi 31 ve 18 sayılı Zararlı Uygulamalara İlişkin Ortak Genel Tavsiye Kararı ve Genel Yorumu

⁵¹¹ Bkz. CEDAW, BM Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşme, BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

karşılaşılabileceği gibi bölgesel ve hukuken bağlayıcı olmayan belgelerde de karşılaşılabilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki kırılğan grupların kimleri kapsadığına ilişkin insan hakları hukuku doktrininde bir katalog oluşturulmamıştır. Günümüz itibari ile kırılğan gruplar olarak tanımlanan engelliler, çocuklar, kadınlar, mahkumlar veya mülteciler ile göçmenler, insan hakları uygulamalarının sonucunda kabul edilmiş kırılğan gruplardır.⁵¹² Kırılğan gruplara ilişkin olarak farklı kategorilerin birleşmesi yolu ile daha özel ve dar bir kapsamı karşılayan ancak kırılğanlık düzeyi de bununla doğru orantılı şekilde artan grupların bulunduğunu da belirtmek gerekir. İnsan hakları bakımından kırılğan grupların belirlenebilmesine yönelik olarak yaş, cinsiyet, etnik köken, sağlık ve özgürlük durumu kriterleri ele alınabilmektedir. Sayılan kategoriler en kırılğan grupları veya özellikleri temsil eden kategoriler değildir ancak insan hakları pratiği içerisinde ortaya çıkmış ve en çok gözlemlenebilen kırılğan grup kategorileridir.⁵¹³

Kırılğan grup olarak ele alınabilecek en geniş grubu kadınlar oluşturmaktadır. Bazı durumlarda kadınlar, toplumsal cinsiyet temelli şiddete veya zararlı uygulamalara maruz kalmak ile birlikte bu durumu meşrulaştırmak için kültür kullanılmaktadır.⁵¹⁴ Erkeğin kadın üzerindeki kültür temelli denetimi, kadınların haklarını ihlal eden kültürün hoş görülmesi gerekip gerekmediği ya da ne derece de hoş görülebileceği sorununu doğurmaktadır.⁵¹⁵ Dolayısıyla kırılğan grup olarak kadınların yaşadığı hak ihlalleri ve kısıtlanan insan özgürlükleri ele alınması ve tartışılması gereken önemli bir konudur. Nitekim insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik çatışmasının son derece yoğun olduğu noktalardan birisi de burasıdır.

Özellikle BM Evrensel Periyodik İncelemeler'inin⁵¹⁶ ilk iki döngüsünde kadın haklarının önemi ve toplumda kadınların bulunduğu kırılğan konumu açık ve net olarak ortaya konulmuştur. Böyle bir değerlendirmenin yapılmasının ardında yatan

⁵¹² Committee On Economic, Social and Cultural Rights, "The Rights To Adequate Housing (Art. 11.1) Forced Evictions, General Comment 7, 20/05/1997, para 10. <https://www.escr-net.org/resources/general-comment-7> (Erişim Tarihi: 27/05/2023)

⁵¹³ Alexander H. E. Morawa, "Vulnerability as a Concept of International Human Rights Law", **Journal of International Relations and Development**, Cilt. 10, 2003, ss. 140-141.

⁵¹⁴ Güliden Gürsoy Ataman, "Uses Of Culture And 'Cultural Relativism' In Gender Violence Discussions", **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Yıl. 2013/2, Sayı, 13, s. 62.

⁵¹⁵ Ataman, s. 62.

⁵¹⁶ Evrensel Periyodik İnceleme, BM Reform hareketleri kapsamında BM Genel Kurulu'nun 60/251 sayılı kararı ile insan haklarına ilişkin geliştirilmiş bir denetim mekanizmasıdır. Bkz. Pınar Çağlı, "Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Usulü Ve Türkiye İncelemesi", **Public And Private Law International Bulletin**, Cilt. 31, Sayı. 1, s. 153.

sebebi ise kadın haklarına yönelik olarak Periyodik İncelemeler süresince 3702 tavsiyede bulunulması ve bu tavsiyelerin %84'ünün kabul edilmesi yer almaktadır. Bu sayıların önemini şu şekilde belirtmekte fayda vardır; kadın haklarına yönelik yapılan bu tavsiyeler, Periyodik İncelemeler boyunca yapılan tavsiyelerin %17'sine karşılık gelmektedir.⁵¹⁷ Bu oran, kadın haklarının ve kadınların insan hakları ihlaline uğrayan bir kırılgan grup olarak en çok gündeme gelen konu olduğu anlamına gelmektedir. Kadınlara yönelik hak ihlallerinin neler olduğu ve kadınların neden kırılgan bir grup olarak kabul edildiği sorgulanacak olursa; kadın sünneti, çok eşlilik, çocuk düşürme, zorla ve erken evlilik, namus cinayetleri, aile içi şiddet ve evlilik içi cinsel saldırılar sayılabilir. Kadınlara karşı yapılmakta olan bu ve benzeri davranışlar, baskın ataerkil ilişkilerden kaynaklanmakta olup belirli bir kültüre bağlı olmaksızın kadınları dezavantajlı bir konuma sürüklemektedir.⁵¹⁸ Baskın ataerkil yapının kültürden bağımsız olmasından anlaşılması gereken, her kültür içerisinde kadınlara karşı ataerkil yaklaşım dolayısı ile insan hakları ihlalleri gerçekleşebileceğidir. Dolayısıyla burada kültür, kadınların haklarının ihlali özgürlüklerinin kısıtlanması yönünde tek başına rol oynamasa da ataerkil yapının her kültür içine işlemiş olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Salt kültürden kaynaklanmayan kadınlara yönelik hak ihlalleri, kültürün ataerkil yapıyı getirdiği konumdan kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda ataerkil yapı ile kültürün birbirini besleyen bir yapıda olduğu kabul edilmelidir.

Araştırmalar göstermektedir ki devletlerin katı bir evrensellik ya da katı bir kültürel görecelik görüşünü benimsemesi durumunda insan haklarının evrenselliğine ve kültürel göreceliğe yönelik tartışmalar aşırı derecede basit indirgenmektedir. Bunu sebebi olarak da her iki görüşün katı olması dolayısıyla kültürü statik ve homojen kabul etmesi gösterilmektedir. Evrensellik ve kültürel görecelik görüşlerinin katı ve radikal bir biçimde kabul edilmesi halinde kültür, kendi kapsamı dışındaki norm ve düşüncelerden etkilenmemektedir. Ancak kadınların maruz kaldıkları haklara yönelik tartışmaların ardından devletler, kadın hakları ve kültür arasında bağlantı bulunduğunu

⁵¹⁷ Gayatri Patel, "How 'Universal' Is The United Nations' Universal Periodic Review Process? An Examination From A Cultural Relativist Perspective", Doktora Tezi, University Of Leicester, Yayınlanma Tarihi: 11/05/2016, s. 73.
https://figshare.le.ac.uk/articles/thesis/How_universal_is_the_United_Nations_universal_periodic_review_process_An_examination_from_a_cultural_relavist_perspective/10125053 (Erişim Tarihi: 25/05/2023)

⁵¹⁸ I. Lakatos, ss.. 18-19.

kabul edip uluslararası insan hakları normları ve uygulamaları ile bağdaşmayan kültürel yaklaşımların tekrarlanmaması için caydırıcı önlemler alma yönünde adımlar atmaya başlamışlardır.⁵¹⁹

1. Kadın Sünneti

Kültürel görecelik ve kadın hakları bağlamında tartışılması gereken konu ne yazık ki zarar verici uygulamalar olmaktadır.⁵²⁰ Zarar verici uygulamalar teriminden kasıt, söz konusu kültürün dışından bir bakış açısı ile kadınlara zarar veren ancak kültür içerisindeki belirli bireylerce anlamlı ve değerli kabul edilen uygulamalardır. Bu tür durumlarda kültürün içindekilerce zararlı olduğu görülmezken zarar verici olduğunu kabul edildiğinde dahi bunun kültür çerçevesinde belirli daha büyük bir amaca hizmet ettiği kabul edilir.⁵²¹ Kadınların insan hakları, kültürel göreceli yaklaşımdan fazlasıyla ve olumsuz yönde etkilenmekte olduğundan uluslararası düzeyde koruma sağlanabilmesi amacı ile Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Sözleşme (CEDAW) ile Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, bilinen diğer adı ile İstanbul Sözleşmesi, kadınların temelde bulunduğu bir insan hakları koruma mekanizması oluşturmayı hedefleyen uluslararası sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerin ortaya çıkması ardından yatan ve cinsiyet temelli ayrımcı bir yaklaşımı reddeden düşünce sosyalist feministler tarafından geliştirilmiştir. Sosyalist feministler, üretim ve yeniden üretim süreçlerinin toplumsal inşasının kadınların ezilmesindeki temel nokta olarak ele almışlardır. Buradan hareket ile de farklı toplumlarda hem erkeğe hem de kadına atfedilen rollerin geçerliliğini sorgulayarak toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanmışlardır. Bu aşamada sosyalist feministlerin incelediği temel nokta, kadınların neden sistematik olarak ikincil rollere atandığının incelenmesi olmuştur.⁵²²

⁵¹⁹ I. Lakatos, ss.. 19-20.

⁵²⁰ I. Lakatos, s. 21.

⁵²¹ Eva Brems, "Enemies or Allies? Feminism and Cultural Relativism as Dissident Voices in Human Rights Discourse", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 19, 1997, s. 148.

⁵²² Eva M. Rathgeber, "WID, WAD, GAD: Trends In Research And Practice", **The Journal of Developing Areas**, Cilt. 24, Sayı. 4, ss.. 494.

Kültür, cinsiyet temelli şiddete dayalı zarar verici uygulamalar bakımından bir açıklama ya da bahane görevinde kullanılmaktadır.⁵²³ Bu uygulamalar arasında daha önce de göstermiş olduğumuz şekilde kız çocuğu cinayetleri, zorla evlilik, çocuk yaşta evlilik, çok eşlilik ve kadın sünneti bulunmaktadır. Zarar verici uygulamalar arasında aslan payı, kadın sünneti olup insan hakları normları kapsamında mücadele edilmeye çalışılan kilit konulardan birisini oluşturmaktadır. İnsan hakları grupları kadın sünnet uygulamasını barbarca bir işkence, mutilasyon yani vücut işlevini yerine getiremeyecek şekilde sakatlama ve erkeklerin kadınlar üzerindeki ataerkil yapıdan gelen üstünlüklerini devam ettirme çabası olarak kabul etmektedirler.⁵²⁴

Cinsiyet temelli şiddetin bir insan hakkı ihlali olduğunu günümüz itibari ile tartışmasızdır. Bu kapsamda kadın sünneti de sağlık hakkı çerçevesinde insan haklarını koruyan hukuki belge ve enstrümanlarının ihlali anlamına gelmektedir.⁵²⁵ Kaldı ki Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından da açıklandığı üzere kadınlara yönelik sünnet işleminin tıbbi bir yararı saptanamamıştır. Tıbbi yararın bulunmaması yanında kadın sünneti sağlık için zararlı bir uygulamadır. Kısa vadede; kanama, ateş, şiddetli ağrı, enfeksiyon, idrar yolları problemleri ve hatta ölüm ile sonuçlanan kadın sünneti uygulaması uzun vadede ise vajinal problemlere, menstrüel problemlere, doğum sırasında yaşanabilecek komplikasyonlarda artışa ve yeni doğan ölümüne yol açabilmektedir. Özellikle çocukluktan erişkinliğe adım atmak üzere olan kız çocukları kadın sünneti uygulamasının risk grubunu oluşturmaktadır.⁵²⁶ Bu açıdan bakıldığında kadınlara ek olarak çocuklarında kırılgan gruba dahil olduğu kabul edilmelidir. Kadın sünneti ve bunun her türü, Birleşmiş Milletler tarafından kadınlara ve kız çocuklarına yönelik zarar verici uygulama ve kadınların ve çocukların insan haklarının ihlali olarak kabul edilmektedir. Cinsiyet temelli bir insan hakkı ihlali olan kadın sünneti uygulamasının kökenlerinde kadın ve erkek arasındaki güç ve cinsiyet eşitsizlikleri bulunmaktadır. Bu uygulama kadın ve çocukların insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmasının önüne geçen bir uygulamadır. Öyle ki bu uygulama fiziksel ve

⁵²³ Ataman, s. 62.

⁵²⁴ I. Lakatos, s. 21.

⁵²⁵ Preston D. Mitchum, "Slapping The Hand Of Cultural Relativism: Female Genital Mutilation, Male Dominance, And Health As A Human Rights Framework", **William & Mary Journal of Women and the Law**, Cilt. 19, Sayı. 3, 2013, s. 599.

⁵²⁶ Dünya Sağlık Örgütü, Female Genital Mutilation, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> (Erişim Tarihi: 06.05.2022)

psikolojik etkileri olan bir şiddet biçimidir. Kadın sünneti uygulaması, kadın ve çocukları kendi özgür iradeleri ile hayatlarının geri kalanına sirayet edebilecek etkileri bulunan bir işlemin kendi vücutları üzerinde uygulanıp uygulanmamasına ilişkin karar almaktan mahrum bırakmak ile birlikte aynı zamanda kadınların ve çocukların bağımsızlığını ve hayatları üzerinde kontrol sağlayabilmelerini sakatlamaktadır.⁵²⁷ Yapılan çalışmalar göstermektedir ki 2017 yılı itibari ile tahmini olarak iki yüz milyon kadın ve çocuk kadın sünneti uygulamasına maruz kalmıştır. Sonraki yıllar için ise yaklaşık üç milyon çocuğun risk altında olduğu düşünülmektedir. Bu çıkarımın yapılabilmesi bakımından uluslararası insan hakları sözleşmeleri, önemli bir çerçeve ortaya konulmasını sağlamıştır. CEDAW'ın ve İstanbul Sözleşmesi'nin gözlem mekanizması sayesinde kadın sünneti uygulanmasına karşı uygun tepki ve yanıtların verilmesi sağlanmaktadır.⁵²⁸ Bu bakımdan uluslararası insan hakları kurumlarının önemi bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

2. Sati Geleneği

Kadınların hak ve özgürlüklerine yönelik kültür temelli bir başka uygulama ise Sati geleneğidir. Sati geleneği, Hinduizm dini içerisinde ortaya çıkmış bir dinsel törendir.⁵²⁹ Bu dinsel uygulama; kadının, eşi öldüğü zaman eşinin cenazesi ile birlikte yakılması şeklindedir.⁵³⁰ Hinduizm dini içerisinde ölen eşin cenazesi ile birlikte yakılması kadının görevi olarak kabul edilmektedir.⁵³¹ Hindu toplumunun Sati geleneğini kutsal bir gelenek olarak görmesinin ardında, Hinduizm metinlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak Sati uygulamasından ve ahiretteki faydalarından bahsedilmesi yer almaktadır.⁵³²

⁵²⁷ Dünya Sağlık Örgütü, Eliminating Female Genital Mutilation: An İnteragency Statement UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCHR, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO, 2008, s. 10,

https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf (Erişim Tarihi: 08.01.2023)

⁵²⁸ Rajat Khosla, Joya Banerjee, Doris Chou , Lale Say, Susana T. Fried, “Gender Equality And Human Rights Ass.roaches To Female Genital Mutilation: A Review Of İnternational Human Rights Norms And Standards ”, **Reproductive Health**, Cilt. 14, Sayı. 1, 2017, ss.. 2-3.

⁵²⁹ Mohammed Shamsuddin, “A Brief Historical Background Of Sati Tradition In India”, **Din Ve Felsefe Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 5, 2020, s. 45.

⁵³⁰ Shamsuddin, s. 45.

⁵³¹ Shamsuddin, s. 45.

⁵³² Shamsuddin, s. 45.

Güney Asya toplumlarında kadınların görmekte olduğu uygulamalar endişe vericidir.⁵³³ Özellikle Hindistan toplumu eşitsizlikler ve çeşitlilik ile ön plana çıkan bir toplumdur.⁵³⁴ İngiliz sömürgeciliğinin mevcut olduğu dönemde sömürge yöneticileri Hindistan toplumunun geleneklerine müdahale etmekten kaçınmışlardır. Ancak 1829 yılında Sati uygulamasına yönelik aktif müdahale girişimi ve 1863 yılında ortaya çıkan Kadının Rızası Dönemi, düşmanca tepkilerin doğmasına neden olmuştur.⁵³⁵ Bunun üzerine İngiliz sömürge yönetimi, muhafazakâr müttefiklerine daha fazla bağlanmışlardır.⁵³⁶ Bu noktada kültür temelli uygulamalara dışarıdan müdahale ile bir çözüm getirilemediği görülmektedir.

Hintli feministler, Hindistan kültürü içerisinde yer alan Sati uygulaması başta olmak üzere, tüm kadınlara yönelik uygulamaları küresel ve çağdaş akademinin bir parçası olmalarına rağmen kısmen ulusal bağlamda ve yerel mesellere yoğunlaşmışlardır.⁵³⁷ Esasen bu çalışmalar günümüzde Sati uygulamasının yüceltilmesini Hindistan Ceza Kanunu bakımından suç sayılmasını sağlamıştır.⁵³⁸ Ancak iç hukuk bakımından suç olarak kabul edilmiş olsa da her yıl resmi kayıtlara geçmeyen vakalar yaşanmaktadır.⁵³⁹ Her ne kadar yasalar ile yasaklanmış olsa da Hindistan toplumu ve Hindu dini içerisindeki mezhepler ya da kastlar Sati geleneğini desteklemektedir.⁵⁴⁰ Hindistan'ın çoğu Müslüman yöneticisi, İngiliz sömürge yöneticileri ve yakın zamanda Hindistan hükümeti tarafından yasaklanmasına rağmen Sati geleneği günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Sati geleneğinin varlığını sürdürmesi; kutsal ritüeller, dini inançlar, sosyal baskı ve eğitimsizlik ana faktörlerine dayanmakta olup, bu sebeplerle tamamen sona erdirilememiştir.⁵⁴¹ Sorunu kaynağında çözmek gibi bir yaklaşım da Sati geleneğinin sona erdirilebilmesi için çare olmamıştır. Zira Sati geleneğinin tam olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığına, yani kaynağına ilişkin, kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴²

⁵³³ Shamsuddin, s. 48.

⁵³⁴ Maitrayee Chadhuri, "Feminism In India: The Tale And Its Telling", **Revue Tiers Monde**, Cilt. 209, Sayı. 1, 2012, s. 23.

⁵³⁵ Chadhuri, s. 23.

⁵³⁶ Chadhuri, s. 23.

⁵³⁷ Chadhuri, s. 24.

⁵³⁸ Jorg Fisch, "Sati And The Task Of Historian", **Journal Of World History**, Cilt. 18, Sayı. 3, 2007, s. 361.

⁵³⁹ Shamsuddin, s. 57.

⁵⁴⁰ Shamsuddin, s. 57.

⁵⁴¹ Shamsuddin, s. 60.

⁵⁴² Shamsuddin, s. 60.

Kadınlara karşı yapılan insan hakları ihlallerinin önüne geçebilmenin hukuki düzenlemeler ile mümkün olabileceği geniş çevrelerce kabul edilmektedir. Hukuki düzenlemeler ise özellikle kadınlara yönelik ya da cinsiyet temelli şiddet noktasında evrensel bir anlayış ile meydana getirilebilir.⁵⁴³ Her şart ve durumda kültürel uygulamaların hoş görülmesi aldatıcı olacaktır.⁵⁴⁴

Hukuki düzenlemelerin insan hakları ihlallerini önlemek bakımından taşıdığı önemi azımsamamak ile birlikte salt hukuki düzenlemelerin yeterli olmayabileceği de göz ardı edilmemelidir. Devletlerin kadınların ve diğer kırılgan grupların haklarını korumak için yalnızca yasal düzenleme girişimlerinde bulunması yeterli olmamaktadır. Devletlerin yapacağı yasal düzenlemelere ek olarak insan haklarına yönelik eğitim faaliyetlerinin de sürdürülmesi gerekmektedir. Aksi durumda kırılgan gruplara yönelik insan hakları ihlallerinin değil ortadan kalkması azalması bile mümkün olmayacaktır.⁵⁴⁵ Kurumsal insan hakları düzenlemelerine ek olarak eğitimin de artırılması gerekliliği konusunda Sudan örneği verilebilir. Sudan, kadın sünnetini yasa dışı olarak kabul etmiş olsa da kadın sünneti uygulamasının hala devam etmektedir. Bunun gerekçesi olarak ise kültürel, geleneksel uygulamalar gösterilmektedir. Kadın sünnetinin yasal ve hukuksal sınırları aşan bir uygulama olduğu yalnızca kurumsal ve normatif düzenlemeler ile giderilemediğinden insan ve kadın haklarına yönelik eğitimin zorunluluğu yine ortaya çıkmaktadır. Yalnızca eğitim yolu ile kadın sünneti ve benzeri kültür ve gelenek temelli uygulamaların kabul edilemez olduğu görülebilecektir.⁵⁴⁶ Ancak bu noktada dikkate alınması gereken noktalardan birisi, insan haklarına ya da özel olarak kadın ve çocuk haklarına yönelik korunmanın sağlanabilmesinin kurumsal düzenlemelerden ayrı düşünölemeyeceğidir.

Yasal düzenlemelerin ve eğitim faaliyetlerinin kırılgan gruplara yönelik insan hakları ihlallerini ortadan kaldıracabilecek nitelikte unsurlar olduğunun kabulü gerekmektedir. Ancak devletlerin insan haklarına yönelik yasal düzenlemeleri iç hukuklarında yürürlüğe koyabilmesi, insan haklarına yönelik toplumun tamamının eğitilmesi amacını taşıyan bir faaliyette bulunabilmesi için insan haklarının evrenselliğini kabul etmesi zorunludur. Nitekim kırılgan gruplara ve özellikle de

⁵⁴³ Ataman, s. 74.

⁵⁴⁴ Ataman, s. 74.

⁵⁴⁵ I. Lakatos, s. 22.

⁵⁴⁶ Elisabeth Reichert, "Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism", *Journal of Comparative Social Welfare*, Cilt. 22, Sayı. 1, 2006, s. 30.

yukarıda bahsedildiği üzere kadınlara ve çocuklara yönelik insan hakları ihlalleri zaten kültürden ve kültür sebebi ile ortaya çıkan baskın ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. İnsanların insan hakları ve hukuk karşısında eşitliğine dayanan evrensellik kuramının kabulü, kırılgan grupların korunması açısından son derece önemlidir. Kültür, kendi içerisindekilere zarar verdiği sürece toplumun geneline yayılan diğer bir unsur olan hukuk ile bağdaşık düşünülmez. Devletlerin hukuk ile yönelttiği göz önüne alındığında öncelik verilmesi gerekenin hukuk mu yoksa kültür mü olduğu açıktır. Sonuç olarak insan hakları hukukunun ve normlarının en çok korumaya ihtiyaç duyan gruplara erişebilmesi için insan haklarının evrenselliğinin kabul edilmesi zorunlu gözükmektedir.

B. Salgın Hastalıklar

Geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan COVID-19 salgını sebebi ile salgın hastalıkların siyasi, ekonomik ve sosyal hayata ne derecede etkili olabileceği fark edilmiştir. İnsan hayatını her alanda etkileyen COVID-19 salgını, salgın hastalıkların insan haklarına da sirayet etmesinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur. COVID-19 salgını çok yakın bir gelecekte yaşanmış ve etkileri yer yer hala gözlemlenebilir durumdadır. Ancak dünya çapında etki yaratma potansiyeli olan görece bölgesel kalmış salgın hastalıklar da bulunmaktadır. COVID-19 salgını haricinde Sars, Mers, Domuz Gribi, Ebola, Dang, Zica, Chicungunha ve benzeri salgınlar 2015 yılından beri aktif olan Dünya Sağlık Örgütü'nün acil durumlar programının uluslararası olarak işler durumda olduğundan bağımsız olarak dünyadaki çoğu ülkenin küresel viral bir salgına hazırlıksız olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁴⁷

Yapılan açıklama çerçevesinde salgın hastalıkların insan hakları üzerindeki etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Başta da belirtmiş olduğumuz gibi insan hakları ve salgın hastalıkların kesişim noktasında bulunan insan faktörü bu incelemeyi zorunlu kılmaktadır. İnsan unsurunun içerisinde bulunduğu sağlık, beraberinde kültüre dayalı uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Kültür ve sağlık arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak gerekirse; sağlıklı olma halinin, modern tıp biliminden farklı olarak,

⁵⁴⁷ Alexander Zhebit, "Human Rights In A Pandemic", **Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law**, Cilt. 13, Sayı. 5, s. 220.

belirli bir kültür içerisinde kişinin kendisinden beklenen işi yapip yapamaması olarak kabul edildiği gösterilebilecektir.⁵⁴⁸ Bu bakımdan özellikle kişinin yatağa bağlı kalmasına sebep olmayan süregelen hastalıklar, kültürden kültüre değişiklik göstermekle birlikte hastalık olarak kabul edilmemektedir.⁵⁴⁹ Kültür, hastalığın tanımını ve bireylerin hastalığı yaşama şeklini de önemli ölçüde belirlemektedir.⁵⁵⁰

Kültür; sağlık tanımlarını, tedavi süreçlerini, tanı ve teşhis koymayı modern tıp biliminin dışına çıkarmaktadır. Bu durum kimi kültürlerde çocuk ölümlerinin dini sonuçlara bağlanması, kişinin tedavisi zor olduğu bilinen tüberküloz, frengi ya da bel soğukluğu gibi hastalıkları gizlemesi gibi sonuçları karşımıza çıkarmaktadır. Hatta kimi kültürlerde hastalık dolayısı ile acı çekmek ve sonucunda ölmek dinsel bir değer dahi taşımaktadır.⁵⁵¹ Dahası kişinin hastalığına dini veya kültürel bir değer atfedilmediği ihtimalde dahi kültür temelli olarak tedavinin reddedilmesi de söz konusu olabilmektedir. İslam dini açısından madde ve alkol kullanımının yasaklanması, tedavi için gereken alkol içeren ilaçların da kullanılmaması, bu ilaçların reddedilmesi sonucunu doğurabilmektedir.⁵⁵² Salgın dönemlerinde özellikle dikkat edilmesi gerek izolasyon önemleri ise din temelli kadenci yaklaşım ve gelenek, görenek temelli kaynaşmış yaşam biçimi sebebi ile yine gerçekleştirilemeyen ve insan sağlığını tehlikeye atan durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵³

Kültür temelli sağlık yaklaşımını somutlaştırmak için Amiş kültürü örnek gösterilebilir. Amişler, Birleşik Devletler'in orta batısında yoğunluklu olarak yerleşmiş muhafazakâr Protestan, İsviçre kökenli bir topluluktur.⁵⁵⁴ Amiş toplumu, modern tıbbi müdahaleleri çok büyük ölçüde reddetmekle birlikte sosyal güvenlik sistemine dahil olmayı da reddetmektedir.⁵⁵⁵ Amiş toplumu, Birleşik Devletlerde yıllarca süren hukuk mücadelesi sonunda kendilerini sosyal güvenlik sisteminden

⁵⁴⁸ Selma Öncel, "Kültürel Yapı İle Sağlık-Hastalık İlişkisi", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt. 13, Sayı. 1-3, 1997, s. 182.

⁵⁴⁹ Öncel, s. 183.

⁵⁵⁰ Ömer Aytaç, Muzaffer Çağlar Kurttaş, "Sağlık - Hastalığın Toplumsal Kökenleri Ve Sağlık Sosyolojisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 25, Sayı 1. 2015, s. 239.

⁵⁵¹ Öncel, ss.. 183,184.

⁵⁵² Mücahit Yıldırım, "Kültürel Pratikler ve Salgın İlişkisi Bağlamında Covid-19", **Etnokültür ve Milli Biliş Dergisi**, Sayı. 101, 2020, s. 100.

⁵⁵³ Yıldırım, s. 100, 101.

⁵⁵⁴ Carolyn E. Adams, Michael B. Leverland, "The Effects Of Religious Beliefs On The Health Care Practices Of The Amish", **The Nurse Practitioner**, Cilt. 11, Sayı. 3, ss.. 62,63.

⁵⁵⁵ Adams, Leverland, s. 63, Cory, Anderson, Lindsey Potts, "The Amish Health Culture and Culturally Sensitive Health Services: An Exhaustive Narrative Review", **Social Science And Medicine**, Cilt. 265, 2020, s. 2.

hariç tutacak bir sonuca ulaşmışlardır.⁵⁵⁶ Amişlerin sağlık anlayışının merkezinde din bulunmaktadır. Bu sebeple sağlığa ulaşmak ve sağlıklı olabilmek için Tanrı'ya dua ederek doğal yolları kullanmaktadırlar.⁵⁵⁷ Kişinin sağlığı konusunda sadece Tanrı'nın etkisi olduğu düşüncesi Amiş kültürünün sağlığa bakış açısının temelinde yer almaktadır.⁵⁵⁸ Amiş kültürü ve inancı doğum kontrolünü ve kürtajı kesin olarak yasaklamaktadır. Amiş kültürü içerisinde yeni doğanlar Tanrı'nın bir hediyesi olarak kabul edilmektedir. Amiş kültürü içinde yaşayan bir kadının ortalama doğum yapma sayısı 7 olmakla birlikte bu sayı Birleşik Devletler ortalamasının çok üstündedir.⁵⁵⁹ Özellikle belirtmek gerekir ki 4 ve üstü sayıda doğum yapmak kadının ölüm riskini artırmaktadır.⁵⁶⁰ Çocukların hastalıklara karşı aşılama oranı da yine Amiş kültürünün ilaç kullanımı reddetmesi sebebi ile Birleşik Devletler ortalamasının çok altındadır. Birleşik Devletler genelinde 14 yaş itibarı ile aşılama oranı %93,5 seviyesinde iken Pensilvanya Eyaletinde yerleşik Amiş toplumunda bu oran %26 seviyesinde kalmaktadır. Esasen Amiş inanisinde aşılama yasaklanmış olmasa da Amişler toplum olarak aşılardan kaçınmaktadır. Amişlerin buradaki temel düşüncesi, herhangi bir hastalığa yakalanmanın hiçbir önleyici sağlık tedbiri veya aşılama yolu ile engellenemeyeceğidir. Bu sebeple önleyici sağlık tedbirlerini kesin olarak reddetmektedir.⁵⁶¹

Amiş toplumu gibi özellikle teknolojiyi reddeden kapalı dini toplumlarda yüz yüze gerçekleştirilen ritüeller, Covid-19 gibi salgın hastalıkların takibi kolay olmamaktadır.⁵⁶² Bunun bir sonucu olarak da pandemi döneminde Covid-19 kaynaklı ölümlerin hangi düzeyde olduğu anlaşılamamıştır.⁵⁶³ Bu noktada özellikle Amiş toplumu gibi kapalı toplumların kadenci sağlık anlayışında ve sağlık tanımında bulunan farklılıklar da önemli rol oynamaktadır. Covid-19 salgınına yönelik testlerin

⁵⁵⁶ Adams, Leverland, s. 63.

⁵⁵⁷ Anderson, Potts, s. 3.

⁵⁵⁸ Patricia A. Sharpnack, Marry T. Quinn Griffin, Alison M. Benders, Joyce J. Fitzpatrick, "Spritual And Alternative Healthcare Practices Of The Amish", **Holistic Nursing Practice**, Cilt. 24, Sayı. 2, 2010, s. 69.

⁵⁵⁹ Adams, Leverland, s. 63.

⁵⁶⁰ Murat Topbaş, "**Temel Hastalık ve Sağlık Bilgisi**", Ed. Gökhan Kuş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s.33

⁵⁶¹ Adams, Leverland, s. 63.

⁵⁶² Rachel E. Stein, Katie E. Corcoran, Corey J. Colyer, Annette M. Mackay, Sara K. Guthrie, "Closed but Not Protected: Excess Deaths Among the Amish and Mennonites During the COVID-19 Pandemic", **Journal Of Religion And Health**, Cilt. 60, Sayı. 5, 2020, ss.. 3239, 3240.

⁵⁶³ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3240.

yapılması ve verilerin alınması Amiş toplumunun kapalılığı sebebi ile mümkün olmasa da pandemi dönemindeki ölüm sayılarında gözlenen artış Covid-19 kaynaklı ölümlerin gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁶⁴ Yalnızca ölüm verilerinden gözlenebildiği kadarıyla Amiş toplumundaki yaşlılar Covid-19 salgınından en çok etkilenen grubu oluşturmaktadır.⁵⁶⁵ Pandemi döneminde Amiş toplumu gibi kapalı dini toplumlarda gerçekleşen ölümler Covid-19 salgının varlığını göstermenin ötesinde endişe verici düzeyde bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁶⁶ Bu durum göstermektedir ki salgın hastalıkların önlenmesi noktasında kapalı dini toplumlara ve bu toplumların dini inançlarına ayrıca odaklanmak gerekmektedir.⁵⁶⁷ Galiatsatos, kapalı dini toplumlara önleyici sağlık hizmetlerinin ve sağlık hakkının sağlanabilmesi için kanaat önderleri ve sağlık birimleri temsilcilerinin katıldığı konferanslar düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁶⁸ Pratikteki çözüm için bu öneri fayda sağlayabilecek nitelikte ise de sağlık hakkının hukuki boyutu düşünüldüğünde kültürel göreceli yaklaşımın kapalı dini toplumlarda gerçekleşen durumu iyileştireceğini söylemek pek mümkün olmayacaktır.

İnsan hakları açısından bakıldığında salgın hastalıkların gerek yerel gerek küresel ölçüde taşıdığı riskler ve maliyet dolayısıyla insan haklarını etkilemeyecek olması beklenemez. Pandemiye karşı sağlık hizmetleri temelinde yürütülen küresel mücadelenin içerisinde insan hakları kataloğunda yer alan birden fazla hak ve özgürlüğün ihlal edildiği görülebilmektedir. Bu kapsamda yaşam hakkı başta olmak üzere; sağlık hakkı, çevre hakkı, seyahat hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, güvenli ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve özel hayatın gizliliği hakkı gibi geniş bir yelpazede bulunan hakların ihlaller ile karşı karşıya kaldığı göz önüne alınmalıdır. Salgın hastalıkların ülkeleri ve ulusları tehdit eder nitelikte olan yapısı sebebi ile insanları korumak için birtakım hak ve özgürlüklerde kısıtlama yapılması menfaat dengesi bakımından akla yatkın olsa da bu kısıtlamaların belirli sınırlar dahilinde olması gerekmektedir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3240.

⁵⁶⁵ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3240.

⁵⁶⁶ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3241.

⁵⁶⁷ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3241.

⁵⁶⁸ Stein, Corcoran, Colyer, Mackay, Guthrie, s. 3241.

⁵⁶⁹ Muharrem Kılıç, "Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılanlaşan Doğası", *Adalet Dergisi*, Yıl. 2020, Cilt. 1, Sayı. 64, s. 25.

Salgın hastalıkların insan hakları olan ilişkisini evrensellik ya da kültürel görecelik düşünceleri kapsamında da değerlendirmeye almak gerekir. Bu aşamada yine insan haklarının evrensel olmasının bir zorunluluk olduğu vurgulanmalıdır. Zira pandemi boyunca insan hakları ihlallerinin en büyüğü sağlık hakkına erişim konusunda gerçekleşmiştir. Sağlık ile ilgili olarak insan haklarının bireysel yönünün özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte küreselleşmiş bir halk sağlığına dönmesi, sağlığa ilişkin insan haklarının yine sağlığa yönelik tehditlerin bireysellik ile çözülemeyeceğini ortaya koymuştur. Buradan sağlık ile ilgili her türlü insan hakkının, bireysel bir yaklaşım ile değil kolektif ve kamuya mal edilmiş bir şekilde sağlanabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.⁵⁷⁰ Sağlığa ilişkin insan haklarının özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte bireysel olarak sağlanamayacağı küresel olarak yaşanan salgın örnekleri ile de açık ve net olarak ortada olduğundan insan haklarının evrensel olarak kabulü önem arz etmektedir.

İnsan hakları, evrensel ve bütüncül olarak uygulanması gereken hukuk normlarıdır. İnsan haklarının bu şekilde algılanmaması insanlık adına son derece vahim sonuçlar doğurabilir ki pandemi süresince tüm dünya olarak buna tanık olmuştur. Sağlık hakkı, devletlere ekonomik yükümlülük yükleyen bir haktır. Bu bakımdan devletlerin ekonomik imkanları olmadığı sürece sağlık hakkını nasıl sağlayabileceği akıllara gelmektedir. Geline aşamada tavsiye edilebilecek olan yine insan haklarının evrenselliğinin kabul edilmesi olmalıdır. İnsan hakları evrensel olarak kabul edildikçe, insan hakları evrensel olarak korunmaya, uygulanmaya ve geliştirilmeye çabaladıkça potansiyeline tam anlamı ile ulaşabilir. Ancak bu sayede iş yararlılığı kanıtlanmış olan bu hukuk normları yararlı etkilerini tam olarak gösterebileceklerdir. İnsan haklarının evrenselliğin bu bakımdan yalnızca devletlerce kabulünün yanında bu evrenselliği sağlayacak iş birliği içerisinde de bulunmaları gerekmektedir. Nitekim geçtiğimiz yıllarda yaşananlar göstermektedir ki insanlık ortak bir tehdit karşısında, iş birliği içerisinde bulunmadığı sürece, son derece kırılgan durumdadır.

⁵⁷⁰ Benjamin Mason Meier, Dabney P. Evans, Alexandra Phelan, "Rights-Based Approaches to Preventing, Detecting, and Responding to Infectious Disease", **Infectious Diseases In The New Milenium**, Ed. Mark Eccleston-Turner, Iain Brassington, Sringer Nature Publishing, Cham, 2020 s. 225.

SONUÇ

İnsan hakları, ortaya çıkışından günümüze kadar geçen sürede kaçınılmaz olarak değişikliklere uğramıştır. İnsan haklarının hukuk sistemleri içerisinde var olması ya da olmaması gerektiğine ilişkin tartışmalar hem insan haklarının hem de siyasi ekonomik ve sosyal hayattaki değişimler ile son bulmuştur. İnsan haklarının mevcudiyetine ilişkin tartışmalar son bulmuş olmakla birlikte insan hakları içerisinde farklı bir tartışma ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik düşünceleri çerçevesinde insan hakları farklı argümanlar ve dayanaklar ile tartışılır olmuştur.

İnsan haklarının işe yarar olduğunun kabul edilmesi bizi diğer bir ayrıma götürür. İnsan hakları gerçekten işe yarar hukuk normları ise bu hakların uygulanması bakımından hangi bakış açısı ile ele alınmalıdır? Bu noktada kültürel görecelik ve evrensellik şeklinde iki ayrı temel görüş ve yaklaşım bulunmaktadır. Her iki görüşün de iyi yanlarını ortaya koyarak bir sonuca ulaşmak pek mümkün gözükmemektedir. Her iki görüşün de savunduğu argümanlar ile sonuca varılamadığı önceki bölümlerde yapılan açıklamalar ve anlatımlardan görülebilir. Eğer ki kültürel görecelik ve evrensellik anlayışlarının insan hakları bağlamında olumu yanları ortaya koyularak bir sonuca ulaşamıyorsa sakıncalarının daha fazla olduğu ve hem insanlara hem de insan hakları hukukuna yarardan çok zarar getirme ihtimali bulunan durumların incelenmesi evrensellik ve kültürel görecelik tartışmaları kapsamında bir sonuca ulaşılabilmesini mümkün kılar.

İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik ile ilgili tartışmalar sürüyor olmakla birlikte, tartışmaların zaman içerisinde argümanları değişmektedir. Evrensellik ve kültürel görecelik kavramları bakımından yaşanan bu değişimi uluslararası düzeyde hazırlanmış belgelerde ve uluslararası bölgesel metinlerde görebilmekteyiz. Bu bakımdan insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik kavramları üzerinde söz konusu metinlerin önemi göz ardı edilmemelidir. Evrensellik ve kültürel görecelik kavramlarından ve yaklaşımlarından özellikle kültürel göreceliğin zaman içinde değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu değişiklik, kültürel göreceliğin savunulmasına dayanak olan argümanlarda kendisini göstermektedir. Kültürel görecelik ve evrenselliğe ilişkin tartışma içerisinde kültürel görecelik

çoğunlukla devletlerin ekonomik yetersizlikler sebebi ile insan hakkı olarak kabul edilmiş her hakkı insanlara sağlayamayabileceği nitekim insan haklarının devletlere bazı edimler yüklediği düşüncesi sebebi ile savunulmakta iken bu durum devletleri yönetenlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için başvurduğu bir yol olarak görmesine evrilmiştir. Dolayısıyla insan haklarına kültürel göreceliğin artık insan hakları düşüncesine hizmet etmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kültürel görecelik düşüncesinin insan haklarına hizmet edemiyor duruma gelmesinin insan haklarının evrenselliği düşüncesinin daha köklü bir tarihi arka plana sahip olması ve teorik olarak daha derin bir yapıya sahip olması gösterilebilir. Unutulmamalıdır ki evrensellik düşüncesi insan hakları bakımından geldiği noktaya bir günde değil belirli mücadeleler verilerek gelmiştir. Evrensellik düşüncesinin kültürel görecelik düşüncesine göre daha sarsılmaz bir yapıda olması doğal karşılanmalıdır.

İnsan haklarının evrensel olarak ele alınması, çalışmada gösterilmiş olan kültürel göreceliğin sakıncaları, insan haklarına yönelik hem küresel hem de bölgesel tehditlerin bulunması, bu tehditlerin her geçen gün artış göstermesi ve tehditlerin alanının genişlemesi ihtimali bulunması sebeplerinden dolayı bir noktada zorunluluk arz etmektedir. İnsan hakları, evrensel olarak kabul edilip korunup geliştirilmesi için uluslararası bir çaba ve ortak bir zeminde buluşmayı gerektirmektedir.

Kültürel göreceliğin kabulü, popülist iktidarların insan haklarının amacına uygun kullanılmaması, başka bir deyişle bir cezalandırma ve caydırma, korkutma yöntemi olarak kullanılması sonucunu doğurabilmektedir. Bu durum, çalışmada belirtildiği gibi popülizmin halk anlayışından kaynaklanmaktadır.

Tüm dünyayı ve içerisinde yaşayan bizleri gerek doğrudan gerek dolaylı etkileyen unsurlara karşı kendimizi koruyabilmemiz ve kendimizi geliştirebilmemiz için insan haklarının uygulanması şarttır. İnsan haklarının nasıl uygulanması konusunda yapılan tartışmalara, çalışma kapsamında belirttiğimiz dayanak ve gerekçelerle yaklaşmak daha doğru olacaktır. Nitekim içinde yaşadığımız gezegen tüm insanlarla ile birlikte bir bütündür. İnsanların ortak bir çatı altında bir araya gelebileceğini, uzlaşabileceğini gösteren bu durum sebebiyle şimdi ve ileride insanca yaşayabilmek için insan haklarının evrensel olarak kabulü gerekmektedir. Evrensellik insan haklarının kendisi için dahi gerekli ve vazgeçilemez bir unsurdur.

İnsan haklarının uygulanabilirlik kapsamına ilişkin olan evrensellik ve görecelik tartışmalarının hemen sonlanması mümkün gözükmesine de en yakın zamanda, dünyaca acı tecrübeler elde etmeden uluslararası nitelikte ortak bir karara varmak doğru olacaktır. Böylesine bir uygulama, görecelik yanlıları tarafından kültürün zorla değiştirilmesi olarak yorumlanacak olsa da unutulmamalıdır ki bugün insan hakkı olarak kabul edilen, aynı zamanda kültürel görecelik görüşünde bu kavramı savunanlarca da kullanılan insan hakları, dünya genelinde yaşanan kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi değişimlerin sonucudur. Günümüzde de ortaya çıkan durum, insan haklarına ilişkin yeni değişimlerin gerektiğine işaret etmektedir. İnsan haklarının kendisinin ve insanların korunabilmesi, geliştirebilmesi ve aynı zamanda insan onuruna uygun bir yaşamın tesis edilebilmesi için bu değişimlerin mümkün olduğunca az sancılı gerçekleşmelidir.

Değişimin sürekliliğinin esas olduğunu ve değişimin her noktada bulunduğu dikkate alındığında insan haklarının evrenselliği ya da kültürel göreceliği tartışmalarının bu şekilde devam etmeyeceği açıktır. Hele ki dünya geneline yayılan popülist iktidarların insan hakları anlayışı göz önüne alındığında kültürel göreceliğin insan haklarına hizmet etme kabiliyetini yitirdiği düşünülürse bu değişimin yaşanması çok daha gereklidir. Günümüz şartları bakımından kültürel görecelik insan hakları bakımından yalnızca sakıncalı durumlar ortaya çıkmasına sebep olmakta ve popülist, otoriter hatta totaliter rejimler bakımından bir araç olarak kullanılmaktadır.

İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelik tartışmalarına ilişkin hazırlanmış olan bu çalışma neticesinde varılan sonuç, Martin Luther King, Jr'ın, 22 Mart 1964 tarihinde St. Louis'teki konuşmasında sarf ettiği sözleri daha anlamlı kılmaktadır. “Birlikte kardeşler gibi yaşamasını öğrenmeliyiz aksi takdirde aptallar gibi yok olacağız.”⁵⁷¹

⁵⁷¹ Kaynak için bkz. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-jan-19-me-10002-story.html>
(Erişim Tarihi: 08/05/2022)

KAYNAKÇA

Adams, Carolyn E. Leverland, Michael B., “The Effects Of Religious Beliefs On The Health Care Practices Of The Amish”, **The Nurse Practitioner**, Cilt. 11, Sayı. 3, ss. 58-67.

Adhikari, Kishor. Krissner, Stanley, Pitchford, Daniel B., Davies, Jeannine A., “The Saerch For Universal Values”, **IOSR Journal of Humanities and Social Science**, Cilt. 2, Sayı. 1, 2012, ss. 69-72.

Akinyemi, A. Bolaji. “The African Charter On Human And Peoples' Rights : An Overview”, **The Indian Journal Of Political Science**, Cilt. 46, Sayı. 2, 1985, ss. 207-238.

Aktan, Coşkun Can (Ed.). **Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi**, 3. Baskı, HAK-İŞ Yayınları, Ankara, 2018.

Algan, Bülent. **Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2007.

Altıparmak, Kerem. “"Due Process Of Law" Kavramının Amerikan Hukukundaki Yeri Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 45, Sayı. 1, 1996, ss. 219-250.

Alves, José A. Lindgren. “The Declaration of Human Rights in Postmodernity”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 22, Sayı. 2, 2000, ss. 478-500.

Anderson, Cory, Potts, Lindsey. “The Amish Health Culture and Culturally Sensitive Health Services: An Exhaustive Narrative Review”, **Social Science And Medicine**, Cilt. 265, 2020, ss. 1-30

An-Na'im, Abdullah Ahmed. "The Islamic Counter-Reformation", http://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Phil%20108-07/NPQ.htm (Erişim Tarihi: 03/04/2022)

Arslan, Abdullah. "Fransız Devrimi Ve 1789 Fransız Yurttaş İnsan Hakları Bildirgesi", **Genç Hukukçu Okumaları**, 2018, ss. 9-27.

Arslan, Volkan. "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, 2012, ss. 261-296.

Asciutti, Elena. "Asia and the Global World: Identities, Values, Rights", **Identity in Crossroad Civilisations: Ethnicity, Nationalism and Globalism in Asia**, Ed. Erich Kolig, Vivienne, SM. Angeles, Sam Wong, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.

Ataman, Güliden Gürsoy. "Uses Of Culture And 'Cultural Relativism' In Gender Violence Discussions", **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Yıl. 2013/2, Sayı, 13, ss. 61-80.

Aybay, Rona. **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2006.

Aybay, Rona. İnsan Hakları Hukuku, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 4. Baskı, İstanbul, 2019.

Aytaç, Ömer ve Kurtdaş, Muzaffer Çağlar. "Sağlık - Hastalığın Toplumsal Kökenleri Ve Sağlık Sosyolojisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 25, Sayı 1. 2015, ss. 231-250.

Ballı, Ali Şafak. "Hukukun Bilimselliği Sorunu", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 12, Sayı. 1-2, ss. 223-237.

Bantekas, Ilias ve Oette, Lutz. “Regional Human Rights Treaty System”, **International Human Rights: Law And Practice**, Cambridge University Presss, 2013, ss. 219-272.

Bay, Christian. “Self-Respect As A Human Right: Thought On The Dialectics Of Wants And Needs In The Struggle For Human Community”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 4, Sayı. 1, 1982, ss. 53-75.

Beitz, Charles R.. **The Idea Of Human Rights**, Oxford University Press, New York, 2009.

Beitz, Charles R.. “Human Rights As A Common Concern”, **The American Political Science Review**, Cilt. 95, Sayı. 2, 2001, ss 269-282.

Moffit, Benjamin. **Popülizmin Küresel Yükselişi**, (Çev.) Onur Özgür, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Besson, Samantha. “The Law in Human Rights Theory”, **Journal for Human Rights**, 2013, Cilt. 7, Sayı. 1, ss. 120 - 150.

Binder, Guyora. “Cultural Relativism And Cultural Imperialism In Human Rights Law”, **Buffola Human Rights Law Review**, Cilt. 5, 1999, ss. 211-221.

Birinci, Görkem. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, **Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 7, 2017, s. 50-81.

Birleşmiş Milletler. **Charter Of The United Nations And Statue Of The International Court Of Justice**,

<https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

Blackburn, Roger Lloret. **Cultural Relativism In The Universal Periodic Review Of The Human Rights Council**, Institut Català International per la Pau, Barcelona, Barcelona, 2011.

Boas, Franz. “The Mind Of Primitive Man”, **The Journal of American Folklore**, Vol: 15, Sayı. 52, 1901, ss. 1-11.

Bonwick, Colin. “Amerikan Devrimi 1763-1791”, **Batı’da Devrimler Ve Devrimci Gelenek**, (Der.) David Paker, (Çev.) Kemal İnal, Dost Yayınları, Ankara, 2000.

Bozoğlu, Tülin. “Hegel’in Zeitgeist’i Ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 1, 2017, ss. 67-82.

Boschele, Marco. “The Limits Of Human Rights: International Law And Global Organizations”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 1, 2021, ss. 734-741.

Buck, David D.. Forum on Universalism and Relativism in Asian Studies: Editor's Introduction, **The Journal Of Asian Studies**, Cilt. 50, Sayı. 1, 1991, ss 29-34.

Bucnh, Charlotte. “Transforming Human Rights From A Feminist Perspective”, **Women’s Rights Human Rights: International Feminist Perspective**, **Womens Rights, Human Rights**, Ed. Julie Peters, Andrea Wolper, Routledge Publishing, 1995, New York, s. 11-17.

Buergenthal, Thomas. “The Evolving Human Rights System”, **The American Journal Of International Law**, Cilt. 100, Sayı. 4, 2006, ss. 783-807.

Buergenthal, Thomas. “The Normative and Institutional Evolution of International Human Rights ”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 19, Sayı. 4, 1997, ss. 703-723.

Doğan, Bahar Burtan. “Klasik Liberal Teoride Bireyciliğin Yeri Ve Önemi İle Bireycilik Ve Kalkınma Sorunsalı Arasındaki Etkileşimler”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 152, 2010, ss. 1-13.

Burkhart, Ross E. “The Capitalist Political Economy And Human Rights: Cross-National Evidence”, **The Social Science Journal**, Cilt. 32, Sayı. 2, ss. 155-170.

Brems, Eva. “Enemies or Allies? Feminism and Cultural Relativism as Dissident Voices in Human Rights Discourse”, **Human Rights Quaterly**, Cilt. 19, 1997, s. 136-164.

Brennan, Katherine. “The Influence Of Cultural Relativism On The International Human Rights: Female Circumcision As A Case Study”, **Minnesota Journal Of Law And Inequality**, Cilt. 7 Sayı. 3, 1989, s. 367-398.

Carriere, Kevin R.. “Threats To Human Rights: A General Review”, **Journal Of Social And Political Psychology**, Cilt. 7, Sayı. 1, 2019, ss. 9-32.

Cerna, Cristina M.. “Universality of Human Rights and Cultural Diversity: Implementation of Human Rights in Different Socio-Cultural Contexts”, **Human Rights Quaterly**, Cilt. 16, Sayı. 4, 1994, ss. 740-752.

Ceylan, Neslihan Aybike. “Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal Ve Ekonomik Haklar Ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, **Anayasa Dergisi**, Yıl. 1, Sayı. 2, 2017, ss. 217-226.

Constantinides, Aristoteles. “Questioning The Universal Relevance Of The Universal Declaration Of Human Rights”, **Cuadernos constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol**, Cilt. 62, 63, ss. 49-63.

Chunying, Xin. “Can The Pluralistic World Have A Unified Concept Of Human Rights”, **Human Rights: Chinese And Dutch Perspectives**, Ed. Jacqueline Smith, Martinus Nijhoff Publishers, The Hauge, 1996, ss. 43-56.

Cismas, Ioanna ve Cammarano, Stacy. “Whose Right And Who’s Right? The US Supreme Court V. The European Court Of Human Rights On Corporate Exercise Of Religion”, **Boston University International Law Journal**, Cilt. 34, Sayı. 1, 2016, ss. 1-44.

Chadhuri, Maitrayee. “Feminism In India: The Tale And Its Telling”, **Revue Tiers Monde**, Cilt. 209, Sayı. 1, 2012, s.19-36.

Charvet, John ve Kaczynska-Nay, Elisa. **The Liberal Project And Human Rights: The Theory And Practise Of A New World Order**, Cambridge University Press, New York, 2008.

Cheema, Zaheer Iqbal, Munir, Bakht ve Khan, Ali Nawaz. “CDHRI And International Human Rights Framework”, **Pakistan Social Sciences Review**, Cilt. 4, Sayı. 2, 2020, ss. 895-905.

Cobbah, Josiah A. M.. “African Values and the Human Rights Debate: An African Perspective”, **Human Rights Quaterly**, Cilt. 9 Sayı. 3, 1987, s. 320, 323.

Committee On Economic, Social and Cultural Rights. “**The Rights To Adequate Housing (Art. 11.1) Forced Evictions, General Comment 7, 20/05/1997, para 10.** <https://www.escr-net.org/resources/general-comment-7> (Erişim Tarihi: 27/05/2023)
Cox, Larry ve Yoo, John. “Are Human Rights Universal ?”, **The Brown Jounal Of World Affairs**, Cilt. 16, Sayı. 1, 2009, s. 9-20.

Çağlar, Fatma İrem. “Feminist Perspektiften İnsan Hakları”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, Kitap 7. İstanbul Barosu Yayınları, 2003, İstanbul, ss. 73-98.

Çalık, Etem. “İnsan Hakları Meselesine Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 6. Sayı. 16, 2017, s. 41-68.

Çalık, Tacettin. “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Yıl 2016, ss. 69-120.

Çamurcuoğlu, Güliden. “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 1, 2019, ss. 277-291.

Çelik, Elif. “İnsan Hakları Bakımından Kırılgan Kavramına Bir Giriş Ve Kavramın Aihm Kararlarındaki Görünürlüğü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, ss. 57-77

Çoban, Barış. “Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Mücadelesi ve Yeni Toplumsal Hareketler”, **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı 15, İstanbul, 2009, ss. 121-133.

Deiwiks, Christa. “Populism”, **Living Reviews In Democracy**, Cilt. 1, Sayı. 1, 2009, ss. 1-9.

Demir, Esra. “İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3, s. 209-242.

Doise, Willem. “Human Rights: Common Meaning And Differences In Positioning”, **Psicologia: Teoria E Pesquisa**, Cilt. 19, Sayı. 3, 2003, ss. 201-210.

Domaradzki, Spasimir, Khvostova, Margaryta ve Pupovac, David. “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, **Human Rights Review**, Year. 2019, Sayı. 20, ss. 423-443.

Donders, Yvonne. “Do Cultural Diversity And Human Rights Make A Good Match?”, **International Social Science Journal**, 2010, s. 15-35.

Donnelly, Jack. “State Sovereignty And Human Rights”, **Graduate School of International Studies University of Denver**, 2004, ss. 1-28

Donnelly, Jack. **Universal Human Rights in Theory And Practice**, Cornell University Press, New York, 2013.

Dreher, Axel, Gassebner, Martin ve Siemers, Lars-H. R.. “Globalization, Economic Freedom, and Human Rights”, **The Journal of Conflict Resolution**, Cilt. 56. Sayı. 3, 2012, ss. 516-546.

Duan, Fengyu. **The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights**, November, 2017, s. 11.
<https://ssrn.com/abstract=3066882> ,(Erişim Tarihi: 05.12.2022)

Duffy, Sinead. “The Universality of Human Rights”, **An Irish Quarterly Review**, Cilt. 88, Sayı. 352, 1999, ss. 389-395.

Dünya Sağlık Örgütü. **Female Genital Mutilation**, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> (Erişim Tarihi: 06.05.2022)

Dünya Sağlık Örgütü. **Eliminating Female Genital Mutilation: An İnteragency Statement UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCHR, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO**, 2008,
https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf (Erişim Tarihi: 08.01.2023)

D’Sa, Rose M.. “Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter”, **Journal Of African Law**, Cilt. 29, Sayı. 1, 1985, ss. 72-81.

Edwards, Alice. “Feminist Theories On International Law And Human Rights”, **Violence Against Women Under International Human Rights**, Cambrifge University Press, 2010, ss. 36-87.

Ekiz, Serkan. “İnsan Haklarının Evrenselliği Ve Kültürel Görecelik”, **İzmir Barosu Dergisi**, Yıl. 87, Sayı. 2, 2022, ss. 15-69.

El Zeidy, Mohamed M.. “The ECHR and States of Emergency: Article 15-A Domestic Power of Derogation From Human Rights Obligations”, **San Diego International Law Journal**, Cilt. 4, Sayı. 277, 2003, ss. 277-318.

Engle, Karen. “From Skepticism to Embrace: Human Rights and the American Anthropological Association from 1947–1999”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 23, Sayı. 3, 2001, s. 536-599.

Engle, Karen. “International Human Rights and Feminism: When Discourses Meet”, **Michigan Journal of International Law**, Cilt. 13, Sayı. 3, 1992, ss. 517-610.

Erdem, Mustafa Ruhan, Tezcan, Durmuş, Sancakdar, Oğuz ve Önok, Rıfat Murat. **İnsan Hakları El Kitabı**, Seçkin Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2021

Erdoğan, Mustafa. “Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri”, **Liberal Düşünce**, Cilt. 14, Sayı: 56, 2009, ss. 7-31.

Fagan, Andrew ve Fridlund, Hans. “Relative Universality, Harmful Cultural Practicesand the United Nations' Human Rights Council”, **Nordic Journal of Human Rights**, Cilt. 34. Sayı. 1, ss. 87-108.

Feeney, Patricia. “The UN World Conference on Human Rights, Vienna, June 1993”, **Development in Practice**, Cilt. 3, Sayı. 3, 1993, ss. 218-221.

Feyzioğlu, Metin. “Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1995, s. 665-688.

Fisch, Jorg. “Sati And The Task Of Historian”, **Journal Of World History**, Cilt. 18, Sayı. 3, 2007, ss. 361-368.

Finnis, John. **Natural Law And Natural Rights**, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2011.

Fitzgerald, Ross. “Human Needs and Politics: The Ideas of Christian Bay and Herbert Marcuse”, **Political Psychology**, Cilt. 6, Sayı. 1, 1985, ss. 87-108.

Follesdal, Andreas. “Human Rights And Relativism”, **Real World Justice. Grounds, Principles, Human Rights, and Social Institutions**, Springer, 2005, ss. 265-283.

Garrett, Brandon L.. “The Constitutional Standing Of Corporations”, **University of Pennsylvania Law Review**, Cilt. 163, Sayı. 1, 2014, ss. 95-164.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri, Cilt. 1, Bölgesel Sistemler**, Legal Yayınları, İstanbul, 2010.

Global Citizenship Comission. ”The Long and Influential Life of the Universal Declaration of Human Rights”, **The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century: A Living Document in a Changing World**, Ed. Gordon Brown, Cilt. 2, Open Book Publisher, 2016, ss. 29-38.

Goodhart, Michael E.. “Origins and Universality in the Human Rights Debates: Cultural Essentialism and the Challenge of Globalization”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 25, Sayı. 4, 2003, s. 935-964.

Goodhart, Michael. "Neither Relative nor Universal: A Response to Donnelly", **Human Rights Quarterly**, Cilt. 30, Sayı. 1, 2008, ss. 183-193.

Goodrich, Leland M.. "From League Of Nations To United Nations", **International Organization**, Cilt. 1. Sayı. 1. 1947, ss. 3-21.

Gros Espiell, Hector. "**Colloquy On Europa And Latin America: The Challenge Of Human Rights**", Council Of Europe, 1981.

Gross, Oren. "Once More unto the Breach": The Systemic Failure of Asslying the European Convention On Human Rights to Entrenched Emergencies", **The Yale Journal Of International Law**, Cilt. 23, Sayı. 437, ss. 432-501.

Göçer, Mahmut. "Uluslararası İnsan Hakları Andlaşmalarının Bağdaşmazlığı Sorunu Ve Uluslararası Hukuk", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 56, Sayı. 3, 2001 ss. 47-70.

Gözler, Kemal. "Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı", **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, Yıl. 4, Sayı. 15, 2008, ss. 77-90.

Gözübüyük, Şeref ve Göcüklü, Feyyaz. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.

Green, Michael. "Hobbes And Human Rights", **Hobbes Today: Insights for the 21st Century**, Ed. S. A. Lloyd, Cambridge University Press, 2013, ss. 320-334.

Henkin, Louis. "The Universality of the Concept of Human Rights", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Cilt. 506, 1989, ss. 10-16.

Henkin, Louis. "Human Rights: Ideology and Aspiration, Reality and Prospect", **Realizing Human Rights**, Ed. Samantha Power, Graham Allison, Palgrave Macmillan, 2000, ss. 3-38.

Herskovits, Melville J.. “Some Further Comment On Cultural Relativism”, **American Anthropologist**, Cilt. 60, Sayı. 2, 1958, ss. 266-273.

Heyns, Christof, ve Viljoen, Frans. “The Impact Of The United Nations Human Rights Treaties On The Domestic Level”, **Human Rights Quaterly**, Cilt. 23, Sayı. 3, 2001, ss. 483-535.

Howard, Rhoda E.. “Cultural Absolutism and the Nostalgia for Community”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 15, Sayı. 2, 1993, ss. 315-338.

<https://digitallibrary.un.org/record/159284?ln=en#record-files-collapse-header>
(Erişim tarihi: 19/03/2022)

<https://digitallibrary.un.org/record/167021?ln=en> (Erişim Tarihi: 23/03/2022)

[https://elearning.icrc.org/detention/en/story_content/external_files/Human%20Rights%20in%20Islam%20\(1990\).pdf](https://elearning.icrc.org/detention/en/story_content/external_files/Human%20Rights%20in%20Islam%20(1990).pdf) (Erişim Tarihi: 30/03/2022)

https://figshare.le.ac.uk/articles/thesis/How_universal_is_the_United_Nations_universal_periodic_review_process_An_examination_from_a_cultural_relavist_perspecti ve/10125053 (Erişim Tarihi: 25/05/2023)

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-development> (Erişim Tarihi: 20/03/2022)

Ibhawoh, Bonny. “Cultural Relativism And Human Rights: Reconsidiring The Africanist Discourse”, **Netherlands Quaterly Of Human Rights**, Cilt. 19, Sayı. 1, 2001, ss 43-62.

Ingatieff, Michael. “Human Rights As Politics”, **The Tanner Lectures On Human Values**, 2000, ss. 287-319.

İlal, Ersan. “Magna Carta”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 34 Sayı.1-4, s. 210-242.

James, Stephen A.. “Reconciling International Human Rights And Cultural Relativism: The Case Of Female Circumcision”, **Bioethics**, Cilt. 8, Sayı. 1, 1994, ss. 1-26.

Jizeng, Fan. “Relative Universality of Human Rights: Theory and Practice”, **Academia, Human Rights**, Sayı. 2, 2013, ss. 24-28.

Kaboğlu, İbrahim Özden. **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, Beşinci Bası, İstanbul, 1999.

Kaboğlu, İbrahim Özden. “Hak ve Özgürlükler Anlayışındaki Gelişmelerin Anayasalara Yansıtılması Sorunu”, **Anayasa Yargısı**, Sayı. 11, ss. 237-252.

Kapani, Munci. **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 4. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2011.

Kalabalık, Halil. **İnsan Hakları Hukuku**, Şeçkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2017.

Kılıç, Muharrem. “Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılganlaşan Doğası”, **Adalet Dergisi**, Yıl. 2020, Cilt. 1, Sayı. 64, ss.17-55.

Kılıç, Muharrem. “İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları”, **TİHEK Akademik Dergisi**, Sayı. 8, Yıl. 5, 2022, ss. 15-60.

Karaosmanoğlu, Fatih. **İnsan Hakları**, Şeçkin Yayınları, İkinci Bası, Ankara, 2012,

Keyman, Selahattin. “Hukukun Bilimselliği Üzerine”, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf> (Erişim Tarihi: 27/03/2023) ss.421-433.

Keyman, Selahattin. “Hukuki Pozitivizm”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 35, Sayı. 1, 1978, ss. 17-56.

Khosla, Rajat, Banerjee, Joya, Chou, Doris, Say, Lale ve Fried, Susana T.. “Gender Equality And Human Rights Approaches To Female Genital Mutilation: A Review Of International Human Rights Norms And Standards ”, **Reproductive Health**, Cilt. 14, Sayı. 1, 2017, ss. 1-9.

Kjærum, Morten. "National Human Rights Institutions Implementing Human Rights", **Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden**, Editor: Klaus Slavensky, Denmark, 2003.

Kolakowski, Leszek. "Marxism And Human Rights", **Daedalus**, Vol .112, Sayı.4, 1983, ss. 81-92.

Kroetz, Flavia Saldanha. "Between Global Consensus And Local Deviation: A Critical Assroach On The Universality Of Human Rights, Regional Human Rights Systems And Cultural Diversity", **Revista de Investigações Constitucionais**, Cilt. 3, Sayı. 1, 2016, ss. 43-58.

Kuçuradi, İoanna. "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", **Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları**, (Ed. Ulrike Dufner), Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, 2008, ss. 77-80.

Kuçuradi, İoanna. "Laiklik ve İnsan Hakları", **TBB Dergisi**, Sayı. 54, Yıl. 2004, ss. 89-95.

Kyle, Jordan ve Gultchin, Limor. **Popülists In Power Around The World**, Tony Blair, Institute For Global Change, 2018. <http://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world> (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

Lakatos, István. "Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women's Rights", **Pécs Journal of International and European Law**, Cilt. 1, 2018, ss. 6-25.

Le, Nhina. "Are Human Rights Universal Or Culturally Relative?", **Peace Review**, Cilt. 28, 2016, s. 203-211.

Li, Xiarong. "A Critical Critique Of Cultural Relativism", **The American Journal Of Economic And Sociology**, Cilt. 66, Sayı. 1, 2007, ss. 151-172.

Locke, John. Second Treaties of Government, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/locke1689a.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)

Lopez, Salvador P.. “The Internationalization Of Human Rights”, **American Journal Of Orthopsychiatry**, Cilt. 35, Sayı. 5, 1967, s. 859-863.

Lund, Christian. “Development And Rights: Tempering Universalism And Relativism”, **The European Journal Of Development Research**, Cilt. 10, Sayı. 2, 1998, ss. 1-6.

Lupu, Ira C.. “Hobby Lobby And The Dubious Enterprise Of Religious Exemptions”, **Harvard Journal of Law & Gender**, Cilt. 38, Sayı. 1, 2015, ss. 1-61.

Lyons, Sarah. **The Universal Declaration of Human Rights and the American Convention on Human Rights**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University Of Gothenburg School Of Business, Economics And Law Department Of Law, Göteborg, 2010.

Macfarlane, Leslie. John. “Marxist Theory and Human Rights ”, **Government and Ossosition**, Cilt. 17, Sayı. 4, 1982, ss. 414-428.

Marks, Karl. **Kapital**, Cilt 1, 3. Baskı, çev. Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, 2003.

Marx, Karl. “On The Jewish Question”, **The Marx-Engels Reader**, Ed. Robert Tucker, Norton&Company Publishing, New York, ss. 26-46.

Marx, Karl. **Critique Of The Gotha Program**, Foreign Language Press, Reprint Of First Edition, 2021, Paris.

Mahoney, Jon. “Liberalism and the Moral Basis for Human Rights ”, **Law and Philosophy**, Cilt. 27, Sayı. 2, 2008, ss. 151-191.

Mattila, Heikki S.. "Protection Of Migrants' Human Rights: Principles And Practice", **The Human Rights Of Migrants: Challenges Of The New Decade**, (Ed. Reginald Assleyard), International Organization for Migration United Nations, 2001.

Meier, Benjamin Mason, Evans, Dabney P., ve Phelan, Alexandra. "Rights-Based Approaches to Preventing, Detecting, and Responding to Infectious Disease", **Infectious Diseases In The New Milenium**, Ed. Mark Eccleston-Turner, Iain Brassington, Springer Nature Publishing, Cham, 2020 ss. 217-253.

Mena, Jaipé Espejal. "Liberalism and Democracy: Human Rights and Equality at the Foundation of Human Development", **Journal of Power, Politics & Governance**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2020, ss. 28-41.

Metzger, Scott Alan. "Magna Carta: Teaching Medieval Topics for Historical Significance", **The History Teacher**, Cilt. 43 Sayı. 3, 2010 s.345-356.

Mitchum, Preston D.. "Slashing The Hand Of Cultural Relativism: Female Genital Mutilation, Male Dominance, And Health As A Human Rights Framework", **William & Mary Journal of Women and the Law**, Cilt. 19, Sayı. 3, 2013, s. 585-607.

Morawa, Alexander H. E.. "Vulnerability as a Concept of International Human Rights Law", **Journal of International Relations and Development**, Cilt. 10, 2003, ss. 139-155.

Mudde, Cas. "The Populist Zeitgeist", **Government and Opposition An International Journal Of Comparative Politics**, Cilt. 39, Sayı. 4, 2004, ss. 541-563.

Mugwanya, George William. "Realizing Universal Human Rights Norms Through Regional Human Rights Mechanisms: Reinvigorating The African System", **Indiana International & Comparative Law Review**, Cilt. 10 Sayı. 1, 1999, ss. 35-50.

Musalo, Karen. When Rights and Cultures Collide, <https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/ethical-decision-making/when-rights-and-cultures-collide/> (Erişim Tarihi: 07/04/2022)

Müller, Jan- Werner. **Popülizm Nedir ?**, (Çev.) Onur Yıldız, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Nadin, Peter. “The United Nations: A History Of Success And Failure”, **Australian Quarterly**, Cilt. 90, Sayı. 4, 2019, ss. 11-17.

Neuman, Gerald L.. “Human Rights Responses to the Populist Challenge”, **Human Rights In A Time Of Populism**, Ed. Gerald L. Neuman, Cambridge University Press, 2020, ss. 250-272.

Neumayer, Eric. “Do International Human Rights Treaties Improve Respect For Human Rights ?”, **The Journal Of Conflict Resolution**, Cilt. 49, Sayı. 6, 2005, ss. 925-953.

Nik Saleh, Nik Salida Suhaila. “A Conceptual Analysis of ‘Rights’ In the International and Islamic Human Rights Instruments”, **American International Journal of Contemporary Research**, Cilt. 2, Sayı. 4, 2012, ss. 155-164.

Nolde, O. Frederick. Freedom’s Charter, Headline Series No: 76, **The Foreign Policy Association Press**, New York, 1949.

Okere, B. Obinna. “The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 6, Sayı. 2, 1984, ss. 141-159.

Okin, Susan Moller. “Feminism, Women's Human Rights, and Cultural Differences”, **Hypatia**, Cilt. 13, Sayı. 2, 1998, ss. 32-52.

Onwuatuegwu, Ignatius Nnaemeka. “Contemporary Relativism: a Question To Human Dignity”, **International Journal of Scientific Research In Easy And Case Studies**, Cilt. 1, Sayı. 1, 2020, ss. 1-11.

Orzeszyna, Krzysztof. “Universalism Of Global Human Rights: Notion Of Global Consensus Or Regional Idea”, **Review Of European And Comperative Law**, Cilt. 46, Sayı. 3, 2021, ss. 165-176.

O’Sullivan, Declan. “The History Of Human Rights Across The Regions: Universalism Vs Cultural Relativism”, **The International Journal of Human Rights**, Cilt. 2, Sayı. 3, 1998, ss. 22-48.

Öğütçü, Muhsin. “Doğal Hukuk Ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 0, 2005, ss.555 – 616

Öncel, Selma. “Kültürel Yapı İle Sağlık-Hastalık İlişkisi”, **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt. 13, Sayı. 1-3, 1997, ss. 177-184.

Özcan, Mehmet Tefik. **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, 2. Bası, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017.

Özenç, Berke. **Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Öztürk, Armağan. “Liberalizm, Negatif Özgürlük ve İnsan Hakları”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 33, 2015, ss. 1-17.

Parisi, Laura. “Feminist Perspectives On Human Rights”, Oxford Research Encyclopedias, International Studies, 2017 s. 3. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.48> (Erişim Tarihi: 19/03/2023)

Patel, Gayatri. “How ‘Universal’ Is the United Nations’ Universal Periodic Review Process? An Examination of the Discussions Held on Polygamy”, **Human Rights Review**, Cilt. 18, Sayı. 4, 2017, ss. 459-483.

Patel, Gayatri. “How ‘Universal’ Is The United Nations’ Universal Periodic Review Process? An Examination From A Cultural Relativist Perspective”, Doktora Tezi, University Of Leicester, Yayınlanma Tarihi: 11/05/2016.

Pateman, Carole. “Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy”, <https://dullbonline.wordpress.com/2017/08/30/feminist-critiques-of-the-publicprivate-dichotomy-carole-pateman/> (Erişim Tarihi: 22/03/2023)

Peters, Julie ve Wolper, Andrea. ”Introduction”, **Women’s Rights Human Rights: International Feminist Perspective**, Ed. Julie Peters, Andrea Wolper, Routledge Publishing, 1995, New York, ss. 1-11.

Pendleton, Howard. “Habeas Corpus”, **Encyclopedia of the Social Sciences**, Cilt. 7, (Ed. Edwin R.A.Saligman), 1923, s. 233-236.

Politzer, Georges. **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 22. Baskı, Ankara, 2018.

Pollis, Adamantia. “Cultural Relativism Revisited: Through A State Prism”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 18, Sayı. 2, 1996, ss. 316-344.

Posner, Michael. “Reflections on the Vienna Conference on Human Rights”, **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, Cilt.91, Implementation, Compliance and Effectiveness, 1997, ss. 317-321.

Prasad, Ajnesh. “Cultural Relativism in Human Rights Discourse”, **Peace Review: A Journal of Social Justice**, Cilt. 19, 2007, ss. 589-596.

Rathgeber, Eva M.. “WID, WAD, GAD: Trends In Research And Practice”, **The Journal of Developing Areas**, Cilt. 24, Sayı. 4, ss. 489-502.

Rawls, John. “The Law Of Peoples”, **Critical Inquiry**, Cilt. 20, 1993, ss. 36-68.

Renteln, Alison Dundes. **International Human Rights: Universalism Versus Relativism**, Quid Pro Books, New Orleans, 2013.

Renteln, Alison Dundes. "Relativism and the Search for Human Rights", **American Anthropologist**, Cilt. 90, Sayı. 1, s. 56-72.

Reichert, Elisabeth. "Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism", **Journal of Comparative Social Welfare**, Cilt. 22, Sayı. 1, 2006, ss. 23-36.

Reilly, Niamh. "Cosmopolitan Feminism and Human Rights", **Hypatia**, Cilt. 22, Sayı. 4, 2007, ss. 180-198.

Reisman, W. Micheal. "Sovereignty And Human Rights In Contemporary International Law", **The American Journal International Law**, Cilt. 84, Sayı. 1990, 2017, ss. 866-876.

Riedel, Rafał. "Populism and Its Democratic, Non-Democratic, and Anti-Democratic Potential", **Polish Sociological Review**, Cilt. 199, 2017, ss. 287-298.

Rimlinger, Gaston V.. "Capitalism And Human Rights", **Daedalus**, Cilt. 112, Sayı. 4, 1983, ss. 51-79.

Roberts, Kenneth M.. "Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America", **Comparative Politics**, Cilt. 38, Sayı. 2, 2006, s. 127-148.

Roth, Kenneth. "The Dangerous Rise of Populism: Global Attacks on Human Rights Values", **Journal of International Affairs**, The Next World Order: Special 70th Anniversary Issue, 2017, ss. 79-84.

Sağlam, Fazıl. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 25, Sayı. 2, 2019. ss. 1236-1252.

Sarkin, Jeremy. “The Role of Regional Systems in Enforcing State Human Rights Compliance: Evaluating the African Commission on Human and People’s Rights and the New African Court of Justice and Human Rights with Comparative Lessons from the Council of Europe and Organization of American States”, **Inter-American And European Human Rights Journal**, Nol. 1, Sayı. 2, 2010, ss. 199-242.

Shamsuddin, Mohammed. “A Brief Historical Background Of Sati Tradition In India”, **Din Ve Felsefe Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 5, 2020, ss. 44-63.

Sharpnack, Patricia A., Griffin, Marry T. Quinn, Benders, Alison M. ve Fitzpatrick, Joyce J.. “Spritual And Alternative Healthcare Practices Of The Amish”, **Holistic Nursing Practice**, Cilt. 24, Sayı. 2, 2010, ss. 64-72.

Shestack, Jerome J.. “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt. 11, Sayı. 43, 2006, ss. 87-119.

Shimahara, Nobuo. “Enculturaion – A Reconsideration”, **Current Anthropology**, Cilt. 11, Sayı. 2, 1970, s. 143-154.

Sinha, S. Prakash. “Human Rights: A Non-Western Viewpoint”, **Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy**, Cilt. 67, Sayı. 1, 1981, ss. 76-91.

Sinnott, Robert E.. “Universalism And Cultural Relativism In Roper V. Simmons”, **Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution**, Cilt. 14, Sayı. 1, 2006, ss. 132-153.

Söğütlü, İlyas. “İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Kökenleri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı. 52, 2008, ss. 197-214.

Stango, Antonio. Human Rights Between Universalism And Cultural Relativism, **Chorzowski Studia Polityczne**, Sayı. 7, 2014, ss. 157-171.

Stein, Rachel E., Corcoran, Katie E., Colyer, Corey J., Mackay, Annette M. ve Guthrie, Sara K.. “Closed but Not Protected: Excess Deaths Among the Amish and Mennonites During the COVID-19 Pandemic”, **Journal Of Religion And Health**, Cilt. 60, Sayı. 5, 2020, ss. 3230-3244.

Steininger, Silvia ve von Bernstorff, Jochen. **Who Turned Multina-Tional Corporations Into Bearers Of Human Rights? On The Creation Of Corpo-Rate “Human” Rights In Inter-National Law**, MPIL Researc Series, Sayı. 2018-25, Max Planck Institute. <https://ssrn.com/abstract=3254823> (Erişim Tarihi: 14.04.2022).

Steward, H. Julian. “Comments on the Statement on Human Rights”, **American Anthropologist**, New Series, Cilt. 50, Sayı. 2 , 1948, ss. 351-352.

Symonides, Janusz. “Novas Dimensões, Obstáculos E Desafios Para Os Direitos Humanos: Observações Iniciais”, **Direitos Humanos: Novas Dimensões E Desafios**, (Ed. Janusz Symonides), Dartmouth Publishing Company, Brasília, 2003.

Szabo, Imre. “Historical Foundations Of Human Rights”, **International Dimensions Of Human Rights**, Ed. Karel Vasak, English Edition Ed. Philip Alston, Cilt. 1, Greenport Press, Connecticut, 1982, ss. 11-40.

Şener, Mustafa Burak. “A Review Of The Meaning And Importance Of The Universal Declaration Of Human Rights”, **International Journal Of Political Studies**, Cilt. 7, Sayı. 3, 2021, ss. 15-25.

Taran, Patrick A.. “Human Rights of Migrants: Challenges of the New Decade”, **The Human Rights Of Migrants: Challenges Of The New Decade**, (Ed. Reginald Assleyard), International Organization for Migration United Nations, 2001.

Tesón, Fernando R.. “International Human Rights and Cultural Relativism”, **Virginia Journal Of International Law**, Cilt. 25, Sayı. 4, 1985, ss. 869-898.

Tezcan, Durmuş ve diğerleri. **İnsan Hakları El Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı, Ankara, 2021.

The Executive Board American Anthropological Association. “Statement On Human Rights”, **American Anthropologist**, Cilt. 49, Sayı. 4, Part I, 1947, ss. 539-543.

Tilley, John T.. “Cultural Relativism”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 22, Sayı. 2, 2000, ss. 501-547.

Topbaş, Murat. “**Temel Hastalık ve Sağlık Bilgisi**”, Ed. Gökhan Kuş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019. 1-62, 122-156.

Topuzkanamış, Engin. **Hukuk ve Disiplin**, 3. Baskı, Zoe Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Traer, Robert. “Human Rights In Islam”, **Islamic Studies**, Cilt. 28, Sayı. 2. 1989, ss.

Turhan, Ayhan. “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 2. 2013, ss. 357-368.

UKEssays. “Universalism and Relativism in Human Rights”, Yayınlanma tarihi 21/09/2021, <https://www.ukessays.com/essays/philosophy/universalism-versus-cultural-relativism-philosophy-essay.php#citethis> (Erişim Tarihi: 24/05/2023).

United Nations. **Covid-19 And Human Rights: We Are All In This Together**, 2020, s. 17. <https://unsdg.un.org/resources/covid-19-and-human-rights-we-are-all-together> (Erişim Tarihi: 02.05.2022)

United Nations. “The Major Regional Human Rights Instruments and the Mechanisms for Their Implementation”, **Human Rights In The Administration Of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers**, New York, 2003.

United Nations. **Year Book Of The United Nations 1948-1949**, Department Of Public Information, Lake Success, New York, 1950.

Umoruzike, Oji. “The African Charter on Human and Peoples' Rights”, **The American Journal Of International Law**, Cilt. 77, Sayı. 4, 1983, ss. 902-912.

Uyar, Lema. **Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan hakları Komitesi Ve Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Komitesi**, 1981-2006, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Uygun, Oktay. **Devlet Teorisi**, On İki Levha Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

Vayrynen, Raimo. “Enforcement And Humanitarian Invention: Two Faces Of Collective Actions By The United Nations”, **Future Of The United Nations System: Potential For The Twenty-First Century**, Ed. Chadwick F. Alger, United Nations University Press, New York, 1998, s. 54-89.

Von Senger, Harro. “From The Limited To The Universal Concept Of Human Rights: Two Periods Of Human Rights”, **Human Rights And Cultural Diversity: Europe, Arabic-Islamic World, Africa, China**, (Ed. Wolfgang Schmale), Keip Publishing, 1993, ss. 47-100.

Washburn, Wilcomb E.. “Cultural Relativism, Human Rights and The AAA”, **American Anthropologist**, Cilt. 89, Sayı. 4, 1987, ss. 939-943.

Way, Sally-Anne. “The “Myth” And Mystery of US History On Economic, Social And Cultural Rights: The 1947 United States Suggestions For Articles To Be Incorporated In An International Bill Of Rights””, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 36, Sayı. 4, 2014, ss. 869-897.

Weston, Burns H.. “Human Rights”, **Human Rights Quarterly**, Cilt. 6, Sayı. 3, 1984, ss. 257-283.

Whelan, Daniel J. ve Donnelly, Jack. “The West, Economic and Social Rights and The Global Human Rights Regime: Setting The Record Straight”, **Human Rights Quarterly**, The Johns Hopkins University Press, Cilt. 29, Sayı. 4, 2007, ss. 908-949.

Wotipka, Christine Min ve Tsutsui, Kiyoteru. “Global Human Rights and State Sovereignty: State Ratification of International Human Rights Treaties, 1965-2001”, **Sociological Forum**, Cilt. 23, Sayı. 4, 2008, ss. 724-754.

Wyanski, Charles E.. “The Writ of Habeas Corpus”, **The Annals of The American Academy of Political and Social Science**, Vol. 243, No. 1, 1946, ss. 101-106.

Vasak, Karel. “Human Rights: As A Legal Reality”, **International Dimensions Of Human Rights**, Ed. Karel Vasak, English Edition Ed. Philip Alston, Cilt. 1, Greenport Press, Connecticut, 1982, ss. 3-11.

Yeatman Anna. “Who Is The Subject Of Human Rights ?”, **American Behavioral Scientist**, Cilt. 43, Sayı. 9, 2000, ss. 1498-1513.

Yıldırım, Mücahit. “Kültürel Pratikler ve Salgın İlişkisi Bağlamında Covid-19”, **Etnokültür ve Milli Biliş Dergisi**, Sayı. 101, 2020, ss. 89-107.

Zechenter, Elizabeth M.. “In the Name of Culture: Cultural Relativism and the Abuse of the Individual”, **Journal of Anthropological Research**, Cilt. 53, Sayı. 3, 1997, ss. 319-347.

Zhebit, Alexander. “Human Rights In A Pandemic”, **Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law**, Cilt. 13, Sayı. 5, ss. 219-252.

Zwolinski, Matt. Libertarianism, The Internet Encyclopedi of Philosphy, <https://iep.utm.edu/libertar/#H1> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)